

VILNIAUS UNIVERSITETAS
FILOLOGIJOS FAKULTETAS
LIETUVIŲ LITERATŪROS KATEDRA

Karolina Repečkaitė
Literatūros antropologija ir kultūra

**EGZISTENCINIS HORIZONTAS LIŪNĖS SUTEMOS TEKSTUOSE: SKAITYTOJO
ATSAKO PERSPEKTYVA**

Magistro darbas

Darbo vadovas prof. dr. Paulius V. Subačius

Vilnius, 2016

TURINYS

IVADAS	4
I SKYRIUS: METODOLOGINĖS IR TEORINĖS PRIEIGOS	10
1. Komunikacinė situacija: skaitytojo atsako perspektyva.....	10
2. Skaitytojų tipologija ir implikuotasis skaitytojas	12
3. Iš poezijos apie poeziją: rašymo situacija ir skaitytojas	16
4. Poetinio teksto motyvacija ir stilistika.....	18
II SKYRIUS: EGZISTENCINIS HORIZONTAS IR SKAITYTOJAS	23
1. Sutemiškasis grafitis: nuo dieviškosios steigties iki įsivietinimo.....	23
2. Dienoraštiškoji komunikacija ir skaitytojas	33
3. (Be)vietiškumo situacija: tarp įsivaizdavimo ir tikrovės	44
4. Klaidžiojimas dievoieškos keliais	53
IŠVADOS	64
BIBLIOGRAFIJA	68
SUMMARY	73

Karolina Repečkaitė, *Egzistencinis horizontas Liūnės Sutemos tekstuose: skaitytojo atsako perspektyva*, *Magistro darbas*, vadovas prof. dr. Paulius V. Subačius, Vilniaus universitetas, Lietuvių literatūros katedra, 73 p.

Raktažodžiai: egzistencinis horizontas, skaitytojo atsako kritika, literatūros antropologija, fiktyvumas, įsivaizdavimas, implikuotasis skaitytojas, recepcinė kritika, egzodo literatūra, Liūnė Sutama.

Anotacija

Šio magistro darbo objektas – Liūnės Sutemos (Zinaidos Nagytės-Katiliškienės) tekstuose atsiveriantis egzistencinis horizontas, kuris apmąstomas iš skaitytojo atsako perspektyvos. Egzistencinį horizontą aptariame dviem aspektais. Pirmiausia turėdami galvoje Iserio akcentuotą literatūrinio diskurso specifiką ir jo antropologinę motyvaciją klausiamo apie fikcijos poreikį žmogui. Dėl to aktualizuojamas poetinio teksto rašymo aktas Liūnės Sutemos tekstuose. Antrasis aspektas – implikuotojo skaitytojo pozicija tekste. Ją suvokiame kaip Liūnės Sutemos dialogo poreikį, pastangą būti išgirstai, pasirenkant intymų, bet viešą kalbėjimo būdą. Aptariant literatūros komunikacijos sąlygas, mėginame rekonstruoti sutemiškojo skaitytojo apibrėžtį. Jai praplėsti įtraukiame ir bežemių generacijai itin svarbią savosios vietos paiešką. Galiausiai gręžiamės į tekstuose tūnantį, bet ne visada eksplikuotą dievoieškos klausimą. Mėginame suvokti, kodėl rašymo prasmę, „nutrintą“ kalbos problematiką, (be)vietiškumo situaciją geriausiai susieja ir pagrindžia dievoieškos intencija. Poetinio teksto ir skaitytojo sąveikos analizė atskleidžia Liūnės Sutemos tekstuose glūdinčią antropologinę literatūros kūrimo ir mūsų prigimties bendrybę, o siekis svarstyti klausimus apie teksto skaitymą tolygus visos žmogiškos patirties refleksijai.

IVADAS

Rašančiosios domėjimasis tarpdisciplininiais literatūros ir krikščioniškos teologijos tyrimais, skatinančiais susitelkti į religinių vaizdinių analizę ir funkcionavimą tekstuose, atvedė prie fundamentalesnio klausimo – literatūros antropologinės motyvacijos. Pastaroji aktualizuoja dialogišką teksto ir skaitytojo santykį, jūdvių sąveiką, leidžia nusakyti vaizdinių atsiradimo ir supratimo galimybes. Ji skatina susitelkti į literatūros kūrinį ir jame ieškoti komunikacinės teksto strategijos bei apmąstyti skaitytojo į(si)traukimą į reikšmės kūrimą kaip teksto intenciją realizuojantį ir prasmę išskleidžiantį veiksni. Ilgą laiką skaitytojo pozicijos tyrimai likdavo mokslinių aptarimų ar literatūros analizių paribiuose. Ši situacija ėmė keistis tik XX a. II pusėje, kai dėmesio sulaukė ne tik autorius ar tekstas bei jų įtaka empiriniam skaitytojui, bet ir tekste įrašyto adresato vaidmuo interpretuojant ir vertinant literatūros kūrinį.

Skaitytojo funkcijos analizė į mūsų tyrimų lauką pateko kaip bandymas suprasti ir patikrinti dar bakalauro darbe iškeltos apreiškininės Šventojo Rašto plotmės galimumą Liūnės Sutemos (Zinaidos Nagytės-Katiliškienės) tekstuose¹. Taip pat mėginant permąstyti literatūros ir Biblijos santykio galimybes, kai tekstas matomas ne tik kaip teologinio ar biblinio diskurso dėmenų paieškos laukas, jų artimumo pirminiam pavidalui ar nutolimo pėdsekystė, bet kaip tam tikras struktūrinis modelis, darantis įtaką hipotezės apie religinę motyvaciją įtikinamumui. Atsigręžus į literatūros antropologiją, pirminė idėja išplėtotą ir magistro darbe pateikiama poetės kūrybos analizė, aprėpanti tiek tekstą, tiek skaitytoją.

Tyrimo objektas – Liūnės Sutemos tekstuose atsiveriantis egzistencinis horizontas, kuris apmąstomas iš skaitytojo atsako perspektyvos. Šios autorės pasirinkimą sąlygojo keletas priežasčių. Pirmiausia, ankstesnių kritikų susitelkimas tik į jos įvaizdžių ir temų tyrimus nuošaly paliekant skaitymo akto refleksiją. Antra, Liūnės Sutemos tekstai literatūrologų priskiriami bežemių kartai ir neornamentuotos kalbos generacijai, kuri apibrėžiama kaip vartojusi nuo tradicinių puošmenų apvalytą ir išgrynintą kalbą, besistengusi keisti įprastines simbolių reikšmes. Pasak literatūrologės Ilonos Gražytės-Maziliauskienės, tokiu būdu kuriama nekomunikabili, hermetiška kalba, savo struktūra prabylanti apie egzilio būties vienatvę, nevaisingą egzistenciją ir literatūros tremtyje („literatūros be skaitytojo“) likimą². Numanydami skaitytojo vaidmens tokiuose kūrinuose problemišumą, turime ieškoti būdų, kaip užčiuopti Liūnės Sutemos tekstuose visgi pasirodantį autoriaus ir skaitytojo dialogą.

---

¹ 2012 m. parengtas bakalauro darbas, tema: „Biblinė atmintis Liūnės Sutemos kūryboje“.

² Ilona Gražytė-Maziliauskienė, *Algimantas Mackus*, <http://www.tekstai.lt/tekstai/1-tekstai/277-mackus-algimantas>, [žiūrėta 2015-11-21].

Šio darbo **tikslai** – pasitelkus recepcinės teorijos žiūrą ir jos kūrėjų pasiūlytus metodologinius instrumentus atskleisti Liūnės Sutemos tekstų savitumą naujais aspektais. Mėginama rekonstruoti implikuotojo skaitytojo paveikslą, sučiuopti jo vaidmenį poetiniame tekste ir reikšmės kūrimo procese, iširti poetinio teksto ir skaitytojo tikėtiną sąveiką, išanalizuoti elementus, potencialiai skatinančius skaitytojo atsaką. Tyrimą atliekame pirmiausia kreipdami dėmesį į tekstinį skaitytoją bei sinchronišką poezijos suvokimo estetiką.

Šiems tikslams pasiekti keliami tokie **uždaviniai**: remiantis Wolfgango Iserio idėjomis pristatyti skaitytojo atsako teoriją, akcentuojančią skaitymo metu kylančių teksto reikšmių konstravimo principus, išanalizuoti skaitytojų tipologiją bei jų sąsajas su poetiniu tekstu, įtraukiant implikuotojo skaitytojo modelį bei teksto struktūras, sukeliančias skaitytojo atsaką; aktualizuoti sutemiško poetinio pasaulio konstravimo principus, atrankos modelius ir veikimo būdą; išryškinti jų sufikcinimo pobūdį bei stebėti teksto reikšmės kūrimo procesą, Liūnės Sutemos pasirinktus literatūros instrumentus ir jų pasitelkimą siekiant skaitytojo atsako.

Egzistencinį horizontą, tapusį šio darbo ašimi, pirmiausia suprantame kaip buvimo pasaulyje patirtį, bendriausia prasme – žmogaus savosios egzistencijos refleksiją. Jis suvokiamas esantis heidegeriškos *dasein* prigimties, t. y. mums aktualus ekstatinis žmogaus buvimas, kai žmogus pasirenka egzistavimo būdą bei įsisąmonina savo baigtinumą. Egzistencija Martino Heideggerio suprantama kaip vis iš naujo atpažįstantis būties galimybes projektas, žmogaus santykis su pasauliu yra dialoginis ir suvokiamas istoriškai bei per kalbą. Kalba yra ne tik instrumentas, bet ji atveria būtį. Pasak Viktorijos Daujotytės, „būtis reiškia kalba ir kalboje pasirodo kaip pačios savęs pašviesėjimas“³. Nesileisime į gilesnius kalbos ir būties santykio svarstymus, apsiribosime tik kalbos kaip vietos tikrovei atsiverti suvoktimi. Liūnės Sutemos kūrybos atveju – rašymą laikome nuolat projektuojamo egzistencinio horizonto (patirčių, tikrovės) raiška, pateikiama numanomam jos eilėraščių skaitytojui. Kurti tekstą – tai keisti, perkurti, apibrėžti tikrovę, kurioje gyveni. Tekste taip pat formuojama ir dialogo su pasauliu ir egzistenciniu *Kitu* laikysena. Pasak literatūrologės Danos Vasiliauskienės, Liūnė Sutema poezijoje „kreipiasi tarsi į heidegeriškos vizijos žmogų, kitaip sakant, į tokį, kurio buvojime glūdi nuolatinis rūpestis savo paties būtim ir kuris nebūkštuoja matyti save, kaip būvantį mirties link. Žmogaus laikinumo akivaizdoje poezija ir menas iškyla kaip vienintelis pasipriešinimo būdas, gimdantis objektyvųjį sąmonės pasaulį“⁴. Skaitytojas, interpretuodamas skaitomą tekstą, pirmiausia jį atkuria, tampa dialogo dalyviu. Viena vertus, aktualizuojamas poetės kūryboje atsiveriantis egzistencinis horizontas, kita vertus – tampa pažinios ir poetės neįvardytos patirtys.

³ Viktorija Daujotytė, *Literatūros filosofija*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2001, 43.

⁴ Dana Vasiliauskienė, „Liūnė Sutema“, *Lietuvių egzodo literatūra 1945–1990*, Kazys Bradūnas, Rimvydas Šilbajoris (red.), Vilnius: Vaga, 1997, 645.

Darome prielaidą, jog egzistencinį horizontą Liūnės Sutemos tekstuose padės apmąstyti du esminiai aspektai. Pirmiausia turėdami galvoje Iserio akcentuotą literatūrinio diskurso specifiką ir jo antropologinę motyvaciją klausiamo apie fikcijos poreikį žmogui, t. y., kodėl skaitoma ir rašoma literatūra, kokius prigimtinius poreikius ji atliepia ir padeda įgyvendinti. Dėl to aktualizuojamas poetinio teksto rašymo aktas Liūnės Sutemos kūrinuose. Antrasis aspektas – numanomo skaitytojo pozicija tekste. Ją suvokiame kaip Liūnės Sutemos dialogo poreikį, pastangą būti išgirstai, pasirenkant intymų, bet viešą kalbėjimo būdą. Aptariant literatūros komunikacijos sąlygas, mėginame rekonstruoti sutemiškojo skaitytojo apibrėžtį. Jai praplėsti įtraukiame ir bežemių generacijai itin svarbią savosios vietos paiešką. Liūnės Sutemos tekstuose (be)vietiškumo patirtis tampa reikšminga poetine tema ir nuolatinu poetės ir skaitytojo kelių sankirtos tašku. Galvojimas apie tai leidžia atskleisti kitų Liūnės Sutemos tyrinėtojų nepaliestą miestovaizdžio aspektą. Galiausiai gręžiamės į tekstuose tūnanti, bet ne visada eksplikuotą dievoieškos klausimą. Mėginame aprėpti sutrupančią, kaip grafitis ištykstančią motyvų visumą ir suvokti, kodėl rašymo prasmę, „nutrintą“ kalbos problematiką, (be)vietiškumo situaciją geriausiai susieja ir pagrindžia dievoieškos intencija. Visi anksčiau paminėtieji aspektai aptariami įtraukiant biblinį kontekstą. Bibliją, ir tikėjimo, ir kultūros tekstą, traktuojame kaip Liūnės Sutemos poetizuotą būties supratimo raktą, atveriantį krikščioniškos teologijos apmąstymą ir kuriančioje sąmonėje atgaivinantį klasikinius įvaizdžius. Analizėse stengiamasi išryškinti ambivalentišką sutemiškųjų įvaizdžių principą. Prielaidas bandome tikrinti apmąstydami skaitymo procesą, skaitytojo lūkesčių horizontą ir teksto reikšmės supratimo sąlygas.

Esmine **metodologine prieiga** pasirinkome vokiečių literatūrologo Wolfgango Iserio *skaitytojo atsako kritiką*. Joje svarbi literatūros komunikacija, realizuojama sąveikaujant tekstui ir skaitytojui. Imdamiesi analizės, aptarsime implikuotojo skaitytojo, tuščių vietų, neapibrėžtumo ir lūkesčių horizonto sampratas, kurios leidžia stebėti teksto ir skaitytojo dialogą, reikšmės kūrimo sąlygas. Nagrinėsime tekste pasirodančius ir skaitymo (rašymo) metu atkuriamus fiktyvumo ir įsivaizdavimo veiksmus. Manoma, jog šie tekstinės struktūros elementai daro įtaką literatūros suvokimui, kitaip tariant, skaitytojo atsako kritika funkcionuoja kaip įprastų skaitymo veiksmų euristika. Tyrinėdami Liūnės Sutemos poezijos komunikacinį modelį, jos kreipimosi į pasaulį būdą ir prasmę, laikomės nuostatos ribotis jos tekstais. Dėl to analizuojame tik tekstinį implikuotojo skaitytojo modelį, o empirinius skaitytojo tyrimus, kurie patektų į literatūros sociologijos, literatūros istorijos ar netgi psichologijos lauką, paliekame nuošalyje. Nagrinėdami skaitymo procesą, pasiduodame poetinio teksto poveikiui ir pateikiame Liūnės Sutemos kūrinių interpretaciją. Dėl to nuolat mūsų akiratyje esti hermeneutinis tyrimų laukas, suvokiamas kaip bendrasis interpretacijos principas, įgalinantis tyrėją susitelkti ties pačia poezija bei akcentuojantis skaitytojo ir teksto dialogą bei kūrinio dabartiškumą.

Magistro darbo tyrimui aktuali visa Liūnės Sutemos kūryba – nuo ankstyvųjų iki vėlyvųjų rinkinių. Rašymo metu visi jie buvo peržvelgti bei sutikrintos redakcijos. Daugiausiai remiamės naujausia jos poezijos rinktine *Sugrižau*⁵, kuri sudaryta pačios poetės, kruopščiai atrinkusios geriausius poetinius tekstus, bei apima visą jos kūrybos laikotarpį. Taip pat įtraukiame kitą kūrybą iš poezijos knygų *Graffiti*⁶, *Nėbėra nieko svetimo*⁷ bei Maironio lietuvių literatūros muziejaus Liūnės Sutemos fonde aptiktus tekstus.

Šaltiniai ir literatūros apžvalga. Receptinė kritika – palyginti neseniai atsiradusi literatūros teorijos kryptis, aktualizavusi estetinio suvokimo aspektą. Teksto poetikos ir istorinio skaitytojo tyrimai sulaukė didelio susidomėjimo Vakaruose – daugiausiai Vokietijoje, atskira mokykla susiformavo ir JAV. Mėginant apčiuopti tekstinį skaitytojo modelį parankiausiomis tapo skirtinguose veikaluose pasirodžiusios minėtojo Iserio idėjos⁸. Taip pat pasitelkėme Hanso Roberto Jausso straipsnį apie suvokimo estetiką⁹, leidžiantį geriau suprasti skaitytojo lūkesčių horizonto įtaką teksto reikšmei. Lietuvių literatūrologijoje į tekstinį skaitytoją nukreipta teorija tėra periferinė tyrimų sritis. Dažniausiai ji figūruoja kaip vienas iš hermeneutinio lauko paribių ar teorinis modelis, neaktualizuotas konkrečiose analizėse. Kalbėdami apie skaitytojo vaidmenį tekste, literatūros kritikai pereina prie bendrųjų receptijos temų, kurios mūsų darbo atveju reikšmingos tik kontekstualiai. Konkretesni ir daugiausiai į antropologinę tekstų motyvaciją nukreipti tyrimai, aktualizuojantys skaitymo proceso suvoktį, pateikiamą Iserio ir Jausso veikaluose, aptinkami Aušros Jurgutienės darbuose. Mums reikšmingas receptinės kritikos aspektas aptartas Birutės Meržvinskytės bei Irinos Melnikovos, akcentavusių idealaus ir implikuotojo skaitytojų modelių skirtį. Anglų literatūrologas Terry Eagletonas, referuodamas ir kritikuodamas receptinės kritikos atstovus, pagilino mūsų svarstymus apie skaitymo procesą. Solidi Beno de Bruyno monografija apie Iserio teoriją, išryškinanti modernybės, fikcijos ir kultūros santykį, buvo naudinga siekiant praplėsti empirinio skaitytojo tyrimų kritiką bei sufikcinimo veiksmų analizę. Bendruoju tekstų aiškinimo būdu tapusi hermeneutika pasitelkta pirmiausia perimant mintis apie Hanso Georgo Gadamerio veikaluose apmąstomą teksto komunikaciją, taip pat buvo svarbios ir Paulio Ricoeuro idėjos, padedančios racionaliau apčiuopti dienoraštiško kalbėjimo savitumą.

---

⁵ Liūnė Sutema, *Sugrižau: poezijos rinktinė*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2009.

⁶ Liūnė Sutema, *Graffiti*, Chicago: Algimanto Mackaus leidinių fondas, 1993.

⁷ Liūnė Sutema, *Nėbėra nieko svetimo*, Chicago: Jūrų skautijos korporacija „Gintaras“, 1962.

⁸ Wolfgang Iser, „Do I write for an Audience?“, *PMLA*, Vol. 115, No. 3, 2000, 310–314; Wolfgang Iser, „Teksto skaitytojo tarpusavio sąveika“, vertė Kristina Žemaitytė, *Knygotyra*, Nr. 43, 2004, 161–168; Wolfgang Iser, „Teksto suvokimas“, vertė Liucija Citavičiūtė, Laurynas Katkus, *XX amžiaus literatūros teorijos: chrestomatija aukštųjų mokyklų studentams*, I d., Aušra Jurgutienė (sud.), Vilnius: LLTI, 2011, 21–58; Wolfgang Iser, *Fiktyvumas ir įsivaizdavimas*, vertė Laimantas Jonušys, Vilnius: Aidai, 2002; Wolfgang Iser, *The Act of Reading: A Theory of Aesthetic Response*, Baltimore, London: Johns Hopkins University Press, 1978.

⁹ Hans Robert Jauss, „Literatūros istorija kaip literatūros mokslo provokacija“, vertė Liucija Citavičiūtė, *Literatūros istorija ir jos kūrėjai: senoji Lietuvos literatūra*, 17 knyga, Sigitas Narbutas (sud.), Vilnius: LLTI, 2004, 191–242.

Norint praplėsti skaitytojo atsako refleksiją tapo parankus krikščioniškąją *logos* plotmę, susietą su įsikūnijusiu Žodžiu, plėtojančio Mindaugo Buikos straipsnis. Taip pat remiamasi Gérardo Dessons'o veikalu, kuriame greta poetikos tyrinėjimų kreipiamas dėmesys į poetinio teksto kilmės klausimus, Lauryno Katkaus monografija apie tremties literatūrą, Nijolės Keršytės straipsniu apie laiko struktūrą, Aistės Kučinskienės straipsniu apie dienoraštinio teksto supratimą, Veronikos Urbonaitės-Barkauskienės straipsniu apie miesto kultūros reiškinių – grafičius. Pastarasis tyrimas padėjo suvokti grafitišką santykį su miesto erdve ir komunikacijos tipą. Mąstydami apie teksto ir skaitytojo sąveiką turėjome galvoje Martino Buberio dialogo principą.

Magistro darbo objektu pasirinktos Liūnės Sutemos, o kartu ir visos bežemių generacijos kūrybos recepcija nėra gausi, tačiau itin sviri. Išryškindami skirtingus aspektus tiek Lietuvoje, tiek iševijoje apie ją rašė Laimutė Adomavičienė, Algirdas T. Antanaitis, Živilė Bilaišytė, Jurgis Blekaitis, Dalia Čiočytė, Viktorija Daujotytė-Pakerienė, Vytautas A. Jonynas, Ernesta Juknytė, Julius Kaupas, Vytautas Kavolis, Valdemaras Kukulas, Algimantas Mackus, Dalia Satkauskytė, Rimvydas Šilbajoris, Dana Vasiliauskienė, Manfredas Žvirgždas ir kt. Išsamią Liūnės Sutemos biografiją, kurioje pasitelkti asmeniškai pokalbiai su poete, pateikė Virginija Paplauskienė monografijoje „Liūnė Sutema: gyvenimo ir kūrybos keliais“. Šiame tyrime didžiausias dėmesys skiriamas toms ligšiolinėms poetės kūrybos analizėms, kuriose aktualizuota rašymo situacija, santykis su skaitytoju, (be)vietiškumo įtampos ir dievoieškos problemos.

Darbo **naujumą** lemia recepcinės kritikos rakurso pasitelkimas analizuojant poezijoje atsiveriantį egzistencinį horizontą. Skaitytojo kaip tekstinio modelio vaidmuo, teksto poveikis skaitytojui bei judviejų koreliacija XX a. lietuvių egzodo poezijoje mažai tyrinėti. Šių teorinių idėjų atšvaitų galima aptikti Šilbajorio darbuose, tačiau juose nėra eksplikuojamas būtent skaitytojo vaidmens tekste tyrimas. Aptardamas Liūnės Sutemos kūrybai būdingą vientisumą ir intelektualumą, apie tokio teksto poveikį skaitytojui užsimena Mackus. Vasiliauskienė susitelkia į poetiniu žodžiu kuriamo pasaulio principus ir aktualizuoja Jean-Paulio Sartro veikaluose iškeltą refleksyvinės literatūros aspektą, pasižymintį atsigręžimu į pačią literatūrą, jos prigimtį ir rašymo vyksmą. Literatūrologė išryškina dialogišką teksto ir skaitytojo santykį bei pabrėžia skaitytojo būtinumą eilėraščio reikšmei atsirasti. Vis dėlto daugelio teoretikų tyrimai nukreipti į empirinio skaitytojo vaidmenį, akcentuojant jo reakcijas, o egzistencinis horizontas dažniausiai pasirodo tik būtinybe rašyti. Mūsų atveju susitelkiama į skaitytoją ir teksto struktūrą, implikuojančią tam tikrą jo atsaką. Magistro darbo aktualumą lemia pastanga atskleisti Liūnė Sutemos tekstuose antropologines literatūros kūrimo ir prigimties bendrybes.

Struktūriškai magistro darbą „Egzistencinis horizontas Liūnės Sutemos tekstuose: skaitytojo atsako perspektyva“ sudaro du skyriai. Pirmajame – „Metodologinės ir teorinės prieigos“, sudarytame iš keturių poskyrių: „Komunikacinė situacija: skaitytojo atsako perspektyva“,

„Skaitytojų tipologija ir implikuotasis skaitytojas“, „Iš poezijos apie poeziją: rašymo situacija ir skaitytojas“ bei „Poetinio teksto motyvacija ir stilistika“, pristatomos metodologinės magistro darbo priegios ir aptariamas literatūros komunikacijos modelis, akcentuojant skaitytojo vaidmenį ir poetinio teksto ypatybes. Antrajame skyriuje išsamiai aptariamas egzistencinis horizontas Liūnės Sutemos tekstuose. Magistro darbas baigiamas išvadamis ir literatūros sąrašu.

I SKYRIUS: METODOLOGINĖS IR TEORINĖS PRIEIGOS

1. Komunikacinė situacija: skaitytojo atsako perspektyva

XX a. į skaitytoją orientuota kritika teigė, kad „interpretacija dar tik pradeda atrasti savo pačios istoriją“¹⁰. Daugelį metų literatūros kritikos tyrinėjimai buvo nukreipti į autoriaus intenciją, teminius-ideologinius aspektus, istorinių, socialinių, psichologinių ar kt. reikšmių paiešką. Gadameris kritikavo tokias interpretacijas, nes tokiu atveju išankstinė hipotezė visuomet bus vienintelis tekste ieškomas atsakymas, kurį skaitantysis neabejotinai ras. XX a. 7 dešimtmetyje Vokietijoje veikiama filosofinės hermeneutikos atsidaro Konstancos literatūrologijos mokykla. Didžiausią dėmesį ji telkė ne rašytojo – teksto ryšiui, kaip buvo įprasta, bet skaitytojo – teksto santykiams ir „ypač tiems skaitymo procesams, kurie teksto prasmę perdirba, suteikdami jai naujų dalykų“¹¹. Šios mokyklos idėjos tapo plačiau žinomos kaip skaitytojo poveikio arba atsako kritika (*reader-response criticism*). „Lietuviškoje humanitarikoje funkcionuoja trys tos pačios mokyklos pavadinimai: recepcinė kritika (Aušra Jurgutienė), recepcijos teorija (Kęstutis Nastopka, Marijus Šidlauskas), recepcijos estetika (Žilvinė Gaižutytė-Filipavičienė)“¹². Ši mokykla, leidusi daugiatomį žurnalą *Poetika ir lingvistika*, svarbiausiu savo uždaviniu laikė literatūros poetikos, metalingvistinės deskriptyvios disciplinos ir filosofijos bei istorijos tyrimų metodologinį derinimą, aktualizavusį literatūros estetinio suvokimo ir skaitymo funkciją¹³. Ilgainiui susiformavo dvi pagrindinės tyrimų kryptys. Vieni daugiau tyrinėjo teksto poetiką ir ją suvokė kaip pagrindinį reikšmių šaltinį, kiti domėjosi istoriniais skaitytojų vertinimais¹⁴, tačiau abiem atvejais pagrindinis uždavinys buvo atskleisti literatūros estetinį poveikį skaitančiajam.

Į mūsų domėjimosi lauką patenka tie tyrinėjimai, kurie aktualizuoja teksto poetiką, literatūros estetinį savitumą, skaitymo proceso analizę, būtent Iserio idėjos. Jis akcentavo reikšmės kūrimo procesus, kai reikšmė suvokiama ne kaip tekste paslėptas lobis, kurį reikia atrasti ir perteikti, o kaip pasklidusi po visą tekstą ir besirandanti skaitymo metu teksto ir skaitytojo sąveikos dėka. Ši sąveika, Iserio manymu, yra kiekvieno literatūros kūrinio skaitymo esmė ir komunikacinio modelio pamatas. Dėl to nederą apsiriboti vien tikrai tekstu, bet domėtis ir atsako į tekstą veiksmais¹⁵. Pasak teoretiko, tekstą sudaro tam tikros „scheminės struktūros“¹⁶, kurios turi būti

---

¹⁰ Iser, 1997, 20.

¹¹ Aušra Jurgutienė, „Iseris: literatūros skaitymas – tarp estetiškos apgaulės ir egzistencinės savivokos“, *Lietuvos kultūros tyrimai: Medija, politika, vaizduotė*, T. 1, Rita Repšienė (sud.), Vilnius: LKTI, 2011, 112.

¹² Laura Laurušaitė, „Lietuvių ir latvių egzodo romanas: skaitytojo lūkesčių vaidmuo“, *Lituanistica*, Nr. 3 (71), T. 3, 2007, 82.

¹³ Jurgutienė, 2011, 113.

¹⁴ Ten pat.

¹⁵ Iser, 2004, 161.

aktualizuojamos skaitytojo. Analogu galėtų būti muzikos partitūra: kad išgirstume muziką, partitūros neužtenka – reikia groti. Skaitymo procesas veikia panašiai kaip ir muzikos kūrinio atlikimas. Skaitant formuojasi mentaliniai įvaizdžiai, padedantys sukonstruoti vientisą ir rišlų estetinį objektą. Apie jį mąstė dar senovės graikai, kuriems grožio prigimtis buvo harmonija, kylanti iš pasaulio darnos.

Iserio teigimu, literatūros kūrinį sudaro du poliai: meninis ir estetinis¹⁷. Pirmasis yra autoriaus kūrybinės veiklos rezultatas – tekstas, o antrasis – skaitytojo pasiektas suvokimas. Iserio manymu, „literatūriniuose kūriniuose pranešimas siunčiamas į abi puses, tai yra skaitytojas ‚priima‘ pranešimą jį sukurdamas“¹⁸. Tad svarbu stebėti ne tik *ką* tekstas reiškia, bet *kaip* kuriama reikšmė ir koku būdu ji paveikia skaitytoją. Panašiai kalba ir Gadameris akcentuodamas, kad teksto supratimas yra priklausomas nuo „komunikacijos sąlygų, kurios kaip tokios yra daugiau negu tik fiksuotas to, kas pasakyta, prasminis turinys“¹⁹. Kitaip tariant, „nebegalėjimas patikimai nustatyti teksto žinutės paskatino susidomėjimą tuo, kas anksčiau buvo vadinama teksto apdorėjimu, t. y. tuo, kas vyksta su tekstu jį skaitant“²⁰. Literatūros tyrimas perėjo prie reikšmės kaip estetinio proceso arba estetinio atsako, kuris recepcinės kritikos regimas kaip abipusis judėjimas ir turėtų būti suprastas „kaip sąveika tarp skaitytojo ir teksto, nes veikia skaitytojo vaizduotę ir daro įtakos jo gyvenimui“²¹. Panašią idėją yra išsakęs ir Jaussas: „[...] skaitytojo literatūrinė patirtis suponuoja jo gyvenimo praktikos nulemtą lūkesčių horizontą, performuoja pasaulio suvokimą ir tokiu būdu turi grįžtamąjį poveikį jo visuomeniniam elgesiui“²². Skaitydamas žmogus turi sujungti skirtingus tekste pateiktus aspektus, idėjas, vertybinius pokyčius sureikšmindamas vienus ar atmesdamas kitus dalykus, kad būtų išlaikytas kūrinio vientisumas. Šitaip asmuo įveiksmi kūrinį ir save patį.

Aktualizuotos potencialios teksto reikšmės recepcinės kritikos suvokiamos kaip skaitytojo patiriamas poveikis, bet tai nėra nei skaitytojo, nei teksto bruožas, „teksto išprovokuoti suvokimo veiksmai nėra besąlygiškai valdomi teksto“²³. Suvokimo aktui daro įtakos tiek tekste esantys kalbos kodai ar struktūros, tiek paties skaitančiojo kūrybiškumas. Tekstas esti kaip savitas planas, patikrinantis skaitytojo teiginius, o skaitytojas kaip konstruktorius, sujungiantis įvairius teksto netolydumus. Jūdvių dialoge yra sukuriamas vientisas objektas. Juk „tekstas yra ne duotas

---

¹⁶ Pasak literatūrologo Philip Nolte, „nors tekstą sudaro ‚scheminės struktūros‘, sukuriamos skaitymo procesą, bet reikšmė visada yra dinamiška patirtis. Ji atneša tai, ko pasaulyje iki šiol nebuvo. Ji yra nuolat kintantis dalykas, nes randasi kaip kūrybinė skaitytojo ir teksto sąveika. Skaitytojas gali susikurti kelias skirtingas teksto reikšmes ir tai nereikš, kad jam reikia atrasti vieną teisingą ir taikyti tik ją. Skirtingas perskaityto teksto reikšmes Iseris laiko ‚asimetriškumu tarp teksto ir skaitytojo‘“ (Nolte, 2012, 5).

¹⁷ Iser, 1978, 21.

¹⁸ Iser, 2004, 161.

¹⁹ Hans-Georg Gadamer, „Tekstas ir interpretacija“, *Istorija, menas, kalba*, sudarė ir vertė Arūnas Sverdiolas, Vilnius: Baltos lankos, 1999, 182.

²⁰ Iser, 2000, 311.

²¹ Ten pat.

²² Jaussas, 2004, 235.

²³ Iser, 2011, 22.

objektas, o susikalbėjimo įvykio realizavimo fazė²⁴. Iserio teigimu, kiekvienas tekstas pasižymi neužbaigtumu, kuris panaikinamas skaitymo akto metu. Skaitydami kuriame tam tikrus vaizdinius, suvokiame ir suformuojame nutylėtas teksto reikšmes, mūsų reakcija į tekstą užtikrina jo dabartiškumą ir patyrimą kaip realaus įvykio. Pasak Jurgutienės, „skaitymo pradžioje skaitytojas yra valdovas teksto, o skaitymo pabaigoje jis savo patirties ir vaizduotės dėka užvaldo teksto fragmentizmą ir semantinį pliuralizmą, sukurdamas jam vientisos estetiškos prasmės matmenį, pamatydamas ir aprašydamas jį kaip organiškai darnią visumos sistemą²⁵. Grožinis tekstas yra virtuali realybė, neturinti analogų tikrovėje. Ji sukuriama ir galima tik skaitymo metu. Tokį kūrybinės vaizduotės veikimą aptarsime trečiame skyriuje, o kitame gilinsimės į skaitymo akto analizę, kuri leistų apibrėžti skaitytojo ir teksto tarpusavio sąveiką ir atskleisti potencialų literatūros kūrinio poveikį.

2. Skaitytojų tipologija ir implikuotasis skaitytojas

Literatūros kritikoje yra daugybė skirtingų skaitytojų *rūšių* ir apibrėžimų. Jaussas įvedė „istorinio skaitytojo“ terminą, Stanley Fishas – „informuotojo“, Umberto Eco – „modelinio“, Iseris – „implikuotojo“. Pastarasis terminas buvo plačiau komentuotas veikaluose: *Implikuotasis skaitytojas: komunikacijos formos prozoje nuo Bunyano iki Becketto (Der implizite Leser. Kommunikationsformen des Romans von Bunyan bis Beckett, 1972)* ir *Skaitymo aktas: Estetinio poveikio teorija (Akt des Lesens: Theorie ästhetischer Wirkung, 1976)*. Iseris išskiria dvi pagrindines skaitytojo kategorijas – empirinį (realųjį) ir hipotetinį²⁶. Apie pirmąjį sužinome iš dokumentuotų reakcijų. Pvz., istoriniuose skaitymo tyrimuose analizuojami tam tikro teksto skaitytojo vertinimai, nuomonė ir pan. Iseris kritikuoja empirinio (realaus) skaitytojo tyrimus dėl „tinkamos dokumentacijos trūkumo, galimų skaitytojo įpročių pokyčių, nepastovios skaitymo dimensijos, veikiančios taip, kad tikrasis perskaitymas išliktų sunkiai apčiuopiamas“²⁷. Šios abejonės yra pagrįstos gręžiantis į tuos amžius, kai apie skaitytoją įmanu sužinoti tik iš literatūros teksto. Tad praktiškai neįmanoma atkurti realaus skaitytojo paveikslo, nes tekste atrandame tik autoriaus sukurtą skaitytojo vaizdinį. Dėl to teoretikas ir įveda antrąją kategoriją, kuri apima visas įmanomas teksto realizacijas bei diferencijuojama į idealųjį ir vienalaikį su autoriumi skaitytojus. Mums aktualesnis idealusis skaitytojas, dėl to jį plačiau ir aptarsime.

---

²⁴ Gadamer, 1999, 184.

²⁵ Aušra Jurgutienė, „Istorinė literatūros hermeneutinių mokyklų paradigma“, *XX amžiaus literatūros teorijos*, Aušra Jurgutienė (sud.), Vilnius: VPU, 2006, 53.

²⁶ Iser, 1978, 27.

²⁷ Ben De Bruyn, *Wolfgang Iser: a companion*, Berlin, Boston: De Gruyter, 2012, 105.

Iserio teigimu, sunku paaiškinti idealaus skaitytojo koncepto kilmę, tačiau jis veikiausiai randasi iš paties literatūrologo ar kritiko pozicijos²⁸. Literatūros kritikas tokiu atveju būtų kultūrinis skaitytojas, pasižymintis tokiu pačiu kodu kaip ir autorius²⁹. Dar vienu idealaus skaitytojo pavyzdžiu, pasak Iserio, galėtų būti ir pats autorius³⁰. Toks skaitytojo modelis įmanomas tik teoriškai, nes, norėdamas žvelgti į tekstą iš tokio skaitytojo pozicijos, autorius turėtų pakeisti kalbos kodą, kurį patyrė ir iššifravo kurdamas tekstą³¹. Tad idealusis skaitytojas, priešingai nei vienalaikis su autoriumi, gali būti tik fiktyvus vaizdinys, neturintis jokių atitikmenų tikrovėje. Mat idealusis skaitytojas turėtų sugaudyti visas tekste esančias reikšmes ir „realizuoti visą prasminį kūrinio potencialą“³². Pasak Melnikovos, recepcinės kritikos teoretikai „skirtingai aiškina šios patirties neįmanomybę, keičia idealiojo skaitytojo sampratą kitomis (implikuotojo, numatomojo, informuotojo, modelinio, archiskaitytojo ir kt.), gimstančiomis iš įtempto santykio su šia fiktyvia aistorine figūra, netekusi socialinio ir asmeninio identiteto“³³. Iseris, tyrinėdamas skaitytoją, kreipia dėmesį į teksto numanomam skaitytojui siūlomas recepcijos sąlygas, atmesdamas empirinio bei abstraktaus (hipotetinio) skaitytojo konceptus, nagrinėtus kitų teoretikų.

Iserio sumanytas implikuotasis (numanomas) skaitytojas radosi modifikavus Wayne'o Booth'o implikuotojo autoriaus sąvoką. Pastarasis apibrėžiamas kaip menamas autoriaus vaizdinys, pasirodantis skaitant, sukurtas teksto rašymo metu ir neturintis sąsajų su realiu autoriumi. Iserio implikuotasis skaitytojas – tekste užfiksuota skaitymo pozicija, leidžianti patikrinti prielaidas, atgaminti trūkstamus ryšius ir sujungianti „reikšmės strategijas į prasmės vienį“³⁴. Tai vadinamasis transcendentalinis modelis, sudarantis sąlygas aprašyti „literatūrinių tekstų poveikio struktūras“³⁵, kitaip tariant – tekste pasirodanti metastruktūra, kuri nėra sukonkretinta. (Jei tekste minimas skaitytojas, jį galime suprasti kaip fikcinį personažą, bet ne kaip numanomą skaitytoją). Turimas galvoje ne psichologinis, socialinis ar bet koks kitas empirinis skaitytojas, bet konceptualus modelis, „sugaudantis ne tik tekstines, bet ir mentalines skaitymo prielaidas“³⁶. Empirinis skaitytojas, pagal šią sampratą, geba perskaityti tekstą, nes identifikuojasi su implikuotuoju skaitytoju, kuris egzistuoja kaip tekstinė figūra, skatinanti tam tikrą empirinio skaitytojo vaidmenį bei nurodanti „priklausymą nuo teksto struktūros, kurios neišsakytus prasmės ‚tarpus‘ (tuščias teksto prasmės vietas) jis turi užpildyti, ir turi pats struktūruoti tekste glūdinčias potencialias

---

²⁸ Iser, 1978, 28.

²⁹ Ten pat.

³⁰ Ten pat.

³¹ Ten pat.

³² Irina Melnikova, „Idealusis skaitytojas“, *Avantekstas: Lietuviškų literatūros mokslo terminų žodynas*, Vilniaus universitetas, <http://www.avantekstas.flf.vu.lt>, [žiūrėta 2016-04-03].

³³ Ten pat.

³⁴ Meržvinskytė, 2013, 21.

³⁵ Ten pat.

³⁶ Ten pat.

prasmes, kad būtų išvengta grynai imanentinio teksto prasmingumo nuorodos³⁷. Struktūravimui daro įtakos sufikcinimo ir įsivaizdavimo veiksmai. Jais sužadinamas žmogaus kūrybiškumas ir peržengiama teksto imanencija, nes skaitytojas gali sisteminti, skirstyti, jungti ir vertinti tekstą.

Eagletonas komentuodamas implikuotojo skaitytojo sąvoką akcentavo tai, kad literatūros kūrinyje iš anksto užkoduota, kokio adresato tikimasi. Nors „rašytojas gali ir visiškai negalvoti apie konkretų skaitytoją [...], tačiau skaitytojas savaip dalyvauja pačiame rašymo akte kaip vidinis tekstą organizuojantis veiksnys“³⁸. Rašantysis savitos stilistikos ir intonacijos tekstu tikisi, kad „negalint atverti žodžių radimo ir ieškojimo struktūros, pačiame tekste bus atvertas aiškinimo ir supratimo akiratis, kurį turi užpildyti skaitytojas“³⁹. Nors ir pastarasis neturi galimybės gauti tiesioginio atsakymo, bet tekste esančios „tuščios vietos“ leidžia rasti dialogui. Elementariausiai jas galime apibūdinti pasitelkdami romane plėtojamo linijinio siužeto pavyzdį, kai nuoseklus pasakojimas staiga nutrūksta, pasikeičia žiūra, ir šis pertrūkis yra tai, ką skaitytojas turi užbaigti. „Tokia tuščia forma gali būti archetipas“⁴⁰. Kadangi kiekviename tekste aptinkame „tuščių vietų“, o skaitytojas jas pripildo savo patirtimi, požiūriu, lūkesčiais, tai skatina įsivaizdavimą, tad teksto reikšmė visuomet yra estetinis skaitytojo atsakas į tai, ko tekste nėra. Šitaip galvojant kvestionuojamas teksto imanentiškumo principas, nes suvokimo metu tekstas bus pertvarkytas pagal individualią skaitymo strategiją⁴¹. Dėl to nebegalima kalbėti apie literatūros komunikaciją tik kaip vienpusį pokalbį, ji – dvikryptė gatvė. Jurgutienės teigimu, tokia „teksto ir skaitytojo polių (horizonto) sąveika padeda skaitytojui balansuoti tarp savęs pažinimo ir nesupratimo, ugdo paradoksalaus suvokimo gebėjimus“⁴², nes norėdami suprasti kūrinį esame priversti jame dalyvauti. Kitu atveju jo reikšmė liks nepažini.

Žinoma, neįmanoma viso kūrinio suvokti vienu kartu, tad skaitymas yra nuolatinis ėjimo į priekį ir sugrįžimo procesas. Romanas Ingardenas teigė:

Kai pasineriame į mąstymo sakiniams srautą, galutinai suvokę vieną sakinį, esame pasirengę jo „tęsinio“ ieškoti vėl sakinio pavidalu, ir būtent tokio sakinio, kuris sietųsi su ką tik apmąstytoju. Toks teksto skaitymo procesas vyksta be didesnių pastangų. Tačiau jeigu kitas sakinytis atsitiktinai jokiais pagaunamais ryšiais nesisieja su ką tik suvoktu sakiniu, mūsų mąstymo tėkmė sutrinka. Tokia sandūra sukelia didesnę ar mažesnę nuostabą ar nepasitenkinimą⁴³.

---

³⁷ Jurgutienė, 2013, 261.

³⁸ Eagleton, 2000, 93.

³⁹ Gadamer, 1999, 183.

⁴⁰ Meržvinskytė, 2013, 21.

⁴¹ Jurgutienė, 2013, 262.

⁴² Ten pat, 267.

⁴³ Cituojama pagal: Iser, 2011, 28.

Ingardeno įvardytus skaitymo veiksmus Iseris fenomenologiškai pavadino retencijos ir protencijos terminais, kurie žymi, jog esame veikiami to, kas buvo perskaityta, akiratyje turėdami tai, ką dar skaitysime. Juk skaitydami turime išankstinius įsivaizdavimus, tradicijos suformuotas sąvokas, interpretacijas, vertinimus. Jausso teigimu, „naujas tekstas atveria skaitytojui (klausytojui) iš ankstesnių tekstų pažįstamą lūkesčių ir žaidimo taisyklių horizontą, o lūkesčiai ir taisyklės vėliau gali varijuoti, būti koreguojami, visiškai pakisti arba būti tik reprodukuojami“⁴⁴. Įsibėgėjus skaitymui jie pakeičiami, iškeliami vieni ypatumai, nustumiant kitus, mažiau reikšmingus. Tačiau „pertrūkis būtinas todėl, kad literatūrinio teksto objektui nebūdingi juslinių objektų bruožai, ir jį patį sukuria būtent tokie pertrūčiai. [...] Didelę tokių pertrūčių svarbą rodo tai, kad kai kurie autoriai netgi kaitalioja šriftą, siekdami paryškinti pertrūkius, kurie šiaip jau sakinių sekoje būtų nepastebimi“⁴⁵. (Pertrūkio kūrimas grafinėmis priemonėmis yra vienas svarbesnių Liūnės Sutemos poezijos bruožų). Iserio teorijoje iškeliamas skaitytojo kūrybiškumas, kvestionuojamas struktūralistinėje teorijoje įsigalėjęs teksto imanentiškumo principas. Kūrinio faktiškumas nebėra skirtas tik uždarai, į save nukreiptai tikrovei ar vaizduotės sukurtai prasmei, bet pačiai egzistencinei tikrovei sugeneruoti, nes teksto prasmė gimsta tik „kūrybinio aprašinėjimo, lyginimo arba įsivaizdavimo būdu“⁴⁶. Iseris pabrėžė universalų fiktyvumo poreikį, gimstantį iš žmogaus prigimties neapibrėžtumo ir siekio konkretinti save peržengiant šias galimybių ribas.

Šalia to, svarbu akcentuoti ir Iserio įvestas tam tikras tekstų strategijas bei jų repertuarus. Norėdami perskaityti kūrinį, turime „pažinti literatūrinę techniką, konvencijas, perprasti ‚kodus‘, t. y. taisykles, pagal kurias mezgamas kūrinio reikšmių tinklas“⁴⁷, reguliuojantis teksto ir skaitytojo sąveiką. Iserio nuomone, jei literatūros kūrinio ir skaitytojo interpretavimo kodai sutaptų, tada literatūra pasidarytų neaktuali, neįdomi ir nepažadintų skaitytojo⁴⁸. Paveikiausiu kūriniumi Iseris laiko tokį, kuris skatina permąstyti ir pakeisti mūsų lūkesčius bei kodus. Vėlesniame veikale *Fiktyvumas ir įsivaizdavimas* šią transgresijos galimybę ir nuolatinį įsivaizdavimo judėjimą nuo fikcijos iki tikrovės vadins pamatine literatūros funkcija, leidžiančia pamatyti savo prigimties ribas ir jas peržengti.

Taigi literatūrinė komunikacija – tai dinaminė interakcija tarp skaitytojo ir teksto. Iseris fenomenologiškai analizuoja skaitymo procesą. Skaitymo praktika yra kintanti ir savaiminė sąmonės veikla. Ji egzistuoja nereflektuojant, bet pamatoma pradėjus apie ją kalbėti. Teoretikas praktiškai nekreipia dėmesio į istorinį skaitymo procesą, bet susitelkia į literatūros kaip intencionalių autoriaus aktų ir skaitytojo atsako užpildant tekste atsirandančias „tuščias vietas“ analizę. Norėdamas perprasti tekstą, skaitytojas turi atidžiai ir kūrybiškai žvelgti į tai, kas yra prieš

---

⁴⁴ Jauss, 2004, 216.

⁴⁵ Iser, 2011, 29.

⁴⁶ Jurgutienė, 2013, 264.

⁴⁷ Eagleton, 2000, 87.

⁴⁸ Ten pat, 88.

jo akis esančiame tekste⁴⁹. Skaitymo procesas tampa aktyviu ir sąmoningu įsitraukimu, paremtu skaitytojo nuojautomis, nepasitenkinimu, įvairių ankstesnių lūkesčių rekonstrukcijomis ar jų griūtimi⁵⁰. Empiriniam skaitytojui teksto sąranga nurodo, kaip derėtų skaityti. Jis turėdamas savąją patirtį po truputį keliaudamas tekstu keičia savo lūkesčius, o per tai ir save patį. Jie empiriniam skaitytojui, kai patirtis, į kurią kalbiškai tekste apeliuojama, bent iš dalies sutampa, provokuoja intensyvesnį reikšmių generavimą, t. y. pasitikėjimą, kad jis užpildys spragas. Kitaip tariant, visa tai, iš ko kritikas suformuoja implikuotojo skaitytojo modelį, paprastą skaitytoją skatina atpalaiduoti vaizduotę, daugiau svajoti skaitant, nes sužadina (savosios patirties) atpažinimo seką. Skaitytojo atsakas suvokiamas kaip reikšmių sistema. Jei sutampa skaitytojo žinios (lūkesčiai, patirtis ir kt.) ir teksto estetinė paradigma, maksimaliai realizuojama kūrinio potencialas. Teoretiškai toks atsakas labiausiai realizuoja kūrinio idėją. Taigi skaitymo proceso analizė labai panaši į dalyvaujančio stebėtojo poziciją antropologijoje⁵¹. Pastarasis atsiduria paradoksaliaje situacijoje – vienu metu būdamas ir dalyvis, ir stebėtojas turi aprašyti savo patirtį ir stebimąją bendruomenę. Panašiai vyksta ir skaitytojo atveju – jis vienu metu esti ir tiriamosios aplinkos viduje, ir išorėje, o „kūrinio ‚tarsi tikrovė‘ vis provokuoja naują skaitymo įvyki⁵². Teksto savybės, kurias galima teoretizuoti kaip implikuotąjį skaitytoją, sukelia įtrauktumo efektą realiam skaitytojui, jei implikuotasis ir realusis skaitytojais „susiliečia“.

3. Iš poezijos apie poeziją: rašymo situacija ir skaitytojas

„Pradžioje buvo Žodis“, – tvirtina Šv. Jonas, – greičiausiai pačioje populiariausioje ir poetiškiausioje eilutėje iš visų keturių Evangelijų. Šv. Jono pasakojime *logos* yra susijęs su visų daiktų kūrimu. Tam tikra prasme visi tekstai, nepaisant to ar jie eksplicitiškai teologiški, ar ne, susiję su jų pačių kilmės klausimu⁵³.

Rašymo problematika pirmiausia susijusi su literatūrinio diskurso specifika ir jo antropologine motyvacija, t. y. klausimu, kodėl apskritai rašoma ir skaitoma literatūra? Iserio nuomone, atsakymas į kūrybinės genezės klausimą turi kilti ne iš socialinių mokslų, bet iš literatūros teorijos, tai susiję su egzistenciniu ir antropologiniu poreikiu: „Menas atrodo būtinas, nes jis yra žmogaus savęs interpretacija“⁵⁴, o „literatūra rodo išsiskyrusį žmonių troškimą konkretinti save; tačiau šis troškimas niekada neįgys apibrėžto pavidalo, nes savivoka kyla iš ribų peržengimo. Literatūra išskleidžia žmogaus plastiškumą sodriu pavidalų spektru, kuriame kiekvienas jų

⁴⁹ Yanling Shi, „Review of Wolfgang Iser and His Reception Theory“, *Theory and Practice in Language Studies*, Vol. 3, No. 6, China: Shanghai, 2013, 985.

⁵⁰ Ten pat.

⁵¹ „Svarbiausia estetinės patirties ypatybė, kad dalyvauji tekste; tai leidžia patirti savotišką tarpinę būseną: vienu metu dalyvauti ir matyti save dalyvaujantį“ (Iser, 2011, 57).

⁵² Jurgutienė, 2013, 266.

⁵³ „Genesis“, *Literature and the Bible: A Reader*, Jo Carruthers, Mark Knight, Andrew Tate (sud.), United Kingdom: Routledge, 2013, 281.

⁵⁴ Iser, 2002, 9.

įveiksmine susidūrimą su savimi⁵⁵. Vokiečių literatūrologo manymu, žmogus neturi iš anksto nulemtos elgsenos, bet esti kaip besiformuojanti būtybė. Prigimties plastiškumas nulemia tai, kad kyla nuolatinis poreikis jausti savo galimybių ribas ir jas peržengti. Tokiu atveju literatūra pasitelkdama žmogui įprastus fiktyvumo ir įsivaizdavimo metodus leidžia išeiti už to, kas esame. Kurdami ir skaitydami fiktyvius tekstus patiriame save kaip neužbaigtą ir neapibrėžtą būtybę, turinčią galimybę peržengti savo gyvenimo patirties bei įsitikinimų ribą, t. y. perinterpretuoti save. Ką suteikia toks ribų peržengimas ir patekimas į fikcinę tikrovę? Pasak Jurgutienės, meniniai tekstai, turėdami pripažintą teisę meluoti (arba Iserio žodžiais tariant, išvis neturėdami pretenzijos sakyti tiesą, bet norėdami parodyti, kaip (ne)turėtų būti, paveikia skaitytoją), gali daugiau pasakyti apie intymiausius ir asmeniškiausius žmogaus gyvenimo dalykus nei nefikciniai tekstai, kadangi „nėra ir negali būti tikslaus žmogaus prigimties (esmės) paaiškinimo, tai jos suvokimo trauka, spėliojimas ir tampa neišsenkančiu visos kūrybos ir jos interpretacijų šaltiniu“⁵⁶. Visus šiuos žingsnius gali atskleisti skaitymo akto analizė. Iserio manymu, literatūros kūrinys verčia skaitytoją peržiūrėti ir pakeisti savo įprastus lūkesčius ir kodus, kurie skaitant nutolsta ir objektyvuojami taip, kad būtų įmanoma juos įvertinti bei permąstyti. Tad skaitymo tikslu tampa savęs pažinimas, „tarytum tai, ką skaitome, irdamiesi knygos puslapiais, ir esame mes patys“⁵⁷. Literatūroje, Iserio manymu, sukonkretinama tai, kas kitaip būtų neprieinama⁵⁸. Tačiau ji nėra nei informavimo nei dokumentavimo priemonė, bet žmogaus plastiškumo veidrodis, leidžiantis stebėti įvairiausių *tarsi* gyvenimo pavidalus. Pasak Jurgutienės, „kūrinyje gyvenimo faktiškumas yra susietas su įsivaizdavimų fikciškumu – jų žaismas skatina skaitymo žaismą, o vaizduotės ir tikrovės dalyvavimas ne tik leidžia peržengti savo ribas, bet išsižadimo veiksmu rašymas priartėja prie skaitymo“⁵⁹.

Liūnė Sutema rašymą suvokia kaip egzistencinę būtinybę: „Aš tuos eilėraščius gimdau, kad galėčiau gyventi ir kvėpuoti“⁶⁰. Be antropomorfizuotų kūrinių neįmanoma individo egzistencija. Eilėraščiais tartum peržengiamas žmogiškas baigtinumas ir pratęsimas gyvenimas. Juose fiksuojami ne unikalūs vieno asmens („savo“) potyriai, o bendroji žmonijos patirtis. Žvirgždas teigia, kad poetė perduoda paprastą žinią, jog visada yra pasimetusių žmonių, kurių netenkina esama tikrovė. Tie žmonės gali būti iš skirtingų kultūrinių terpių, socialinių sluoksnių, bet jų išgyvenimai labai panašūs, tad Liūnės Sutemos poezija byloja, jog „nesame vieninteliai pasiklydę ar svajojantys, bet norėdami būti suprasti, turime suprasti kitus“⁶¹. Todėl „kito žmogaus ar kokios

---

⁵⁵ Iser, 2002, 8.

⁵⁶ Jurgutienė, 2011, 112.

⁵⁷ Eagleton, 2000, 88.

⁵⁸ Iser, 2002, 8.

⁵⁹ Jurgutienė, 2011, 116.

⁶⁰ Algirdas T. Antanaitis, „Poezijos rašymas man kaip terapija“, *Akiračiai*, Nr. 8 (232), 1991, 7.

⁶¹ Manfredas Žvirgždas, „Liūnės Sutemos sugrįžimas“, *Knygų aidai*, Nr. 1, 2010, 17.

nors egzotiškos tautos tragedija atliepia mūsų patirtį. Net ir sakraliniai ar mitiniai simboliai – tai universalijos, suvokiamos visai žmonijai, nors mes juos savinamės bandydami apibrėžti savo tapatybę⁶². Skirtingų kultūrų giminystę ir patirčių universalumą pirmiausia regime rinkinyje *Graffiti* (1993), kurio svarbiausia tema – pats rašymas. Didmiestiškos aplinkos ir gyvenenos ženklas – grafičiai – yra poetės pasirinktas būdas kalbėti apie kūrinio genezę bei šios sąsają su dieviškuoju apreiškimu. Sutemiškosios kančios, kaltės, bevietiško būklės reiškiamos urbanistinėmis – svetimomis – formomis.

4. Poetinio teksto motyvacija ir stilistika

Galvodami apie Liūnės Sutemos tekstus kaip autentiškos universalios žmogiškos patirties išraišką turime nepamiršti fiktyvumo klausimo. Fikcijos nelaikome tikrovės priešprieša, atspindžiu ar bandymu apgauti skaitytoją. Priešingai – nepastebimas fiktyvumo buvimas tekste literatūros kūrėjui leidžia išreikšti ar paaiškinti tai, ko esant akivaizdžiai fikcijai nebūtų įmanoma pasakyti. Iserio manymu, „fiktyvumą parodantys signalai apeliuoja ne į patį fikciškumą, bet į konvencijas, sudarančias tam tikros sutarties tarp autoriaus ir skaitytojo pagrindą“⁶³. Literatūros žanras laikomas vienu iš tokių signalų. Jis suvoktinas kaip teksto kodas ir rašančiojo įvykdytos atrankos rezultatas. Kuriantysis pasirinkdamas vienokią ar kitokią formą parodo savo laikyseną tikrovės ir skaitytojo atžvilgiu bei stengiasi pateikti alternatyvą esamai tikrovei. Žanras nulemia tai, kad dar nepradėję skaityti žinome pateksią į *tarsi* tikrą pasaulį, bet kartu pasinerdami į jį esame linkę tikėti, kad jis realus. Vadinasi, nagrinėdami žanrines kūrinio ypatybes, turėtume kalbėti apie realumo, fiktyvumo ir įsivaizdavimo santykį bei tuo pat metu vykstančius atrankos, kombinavimo ir demaskavimo veiksmus. Jų atpažinimas ir naudojimas skaitymo metu kuria komunikaciją tarp teksto ir recipientų bei leidžia naujai pažvelgti į anksčiau aptartą „tuščių vietų“ įtaką skaitytojui.

Realumą Iseris apibrėžia kaip empirinį, „duotąjį“ literatūros tekstui, kaip tam tikrą kultūrinių diskursų įvairovę. Fiktyvumas jam – „intencionalus kalbinio konceptualizavimo veiksmas, nukreiptas į tikrovę, o įsivaizdavimas – kaip tam tikra programa įtraukti skaitytoją į tekstą“⁶⁴. Fiktyvumas ir įsivaizdavimas perimti iš paties gyvenimo ir jį atitinka. Pasak Iserio, „jie neapsiriboja tik literatūra, bet atlieka vaidmenį ir mūsų kasdiniame gyvenime“⁶⁵. Įsivaizdavimas yra žmogaus sąmonės veiksmas. Įprastinėje veikloje, Iserio nuomone, įsivaizdavimas reiškiasi padriku pavidalu, o atrinkti į tekstą dalykai jam suteikia apibrėžtumo, struktūriškumo. Tada įsivaizdavimo objektai įgyja realybės savybę arba, kitaip sakant, susiejus šiuos sandus gimsta

---

⁶² Žvirgždąs, 2010, 17.

⁶³ Iser, 2002, 23.

⁶⁴ Brigita Speičytė, „Recepcijos teorija ir literatūros antropologija“, Paskaita, VU, 2016.

⁶⁵ Iser, 2002, 10.

literatūra. Jie, Iserio teigimu, nėra kūrinio kilmės sąlygos, bet, priešingai – literatūros tekstas randasi iš jų sąveikos. Abu veiksmai literatūrologo analizėje atskiriami ir išskaidomi, nors iš esmės jie vyksta vienu metu. Fikcija ir įsivaizdavimas tampa vienas kitam kontekstu, tarsi persišviečia. Kita vertus, judviejų sąsaja kyla iš sufikcinimo metu atsirandančio ribų peržengimo. Pavyzdžiui, mūsų analizuojamuose Liūnės Sutemos tekstuose grafičio motyvas, kaip matysime, neišsitenka įprasto miesto kultūros reiškinių plotmėje, pranoksta pirminį apibrėžtumą. Sufikcinimo veiksmas suteikia struktūrą įsivaizdavimui: „Abiem atvejais peržengiamos ribos – pranokstamas tikrovės apibrėžtumas ir kartu suvaldomas, įpavidalinamas įsivaizdavimo padrikumas“⁶⁶. Tad svarbu klausiti, kokių būdu elementai atrenkami iš pasaulio ir kaip jie sudėliojami? Kokių būdu išryškinamas jų fikciškumas ir kokį poveikį tai daro skaitytojo patirčiai? Ar Liūnė Sutema konstruoja tokį poetinį pasaulį, leidžiantį skaitytojui (ne)suprasti, kad tai fikcija? Ar tarsi žvelgia iš šono stebėdama skaitytoją ir mėgina nurodyti kryptį eilėraščio analizėms ir interpretacijos galimybėms?

Liūnės Sutemos atrankos principas pirmiausia pasirodo žanrinio pavidalu. Poetės kūrybinį palikimą sudaro eilėraščiai (septynios poezijos knygos ir dvi rinktinės), pokalbiai apie poeziją, straipsniai dailės temomis, recenzijos apie vokiečių kūrybą, publikuoti vertimai iš vokiečių ir latvių kalbų. Asmeninis archyvas, saugomas Maironio lietuvių literatūros muziejuje, susideda iš daugiausiai nepublikuotų, tad viešai neprieinamų dienoraščių, rankraščių, eilėraščių vertimų, keleto laiškų, fotografijų. Jį papildė Paplauskienės monografijoje pateikti pokalbiai su poete. Sąlygiškai tai nedidelis tekstų korpusas, kurio centre poezija. Liūnė Sutema yra minėjusi, jog „apie save viską pasakiau savo eilėse“⁶⁷ arba „tegul kalba mano poezija“⁶⁸. Šis susitelkimas tik į poeziją panašus į Iserio įvardintą mimetinę situaciją. Jo teigimu, Vergilijaus *Bukolikų* naujovė yra naujo tikslo poezijai suteikimas: „Vergilijaus pastoralės poezija, parašyta poetų apie poetus, nors tie poetai pasirodo kaip piemenys, kad paprastų žmonių pavidalu galėtų patyrinėti įsivaizduojamas galimybes, kuriomis poezija veikia įprastinį socioistorinį pasaulį“⁶⁹. „Iseris, – pasak Katkaus, – susieja alegorinę Bukolikų prigimtį su poezijos ir paties poeto savirefleksija“⁷⁰. Traktuodama poeziją kaip svarbiausią ir iš esmės vienintelę erdvę išsakyti patirtis, Liūnė Sutema prabyla iš intymios ir asmeniškios *aš* pozicijos, priešinos *mes* balsui, bei kreipiniu *tu* (plačiau ši komunikacinė situacija ir jos iššūkiai dar bus aptariami). Tokia kalbėsena paskatina skaitytoją patikėti reprezentuojamo pasaulio „realumu“, iš arti pamatyti kito kaip savo patirtį. Nors poetiniame tekste aiškus teksto fikciškumas, nes rodomi „nužaisti“, transformuoti empirinio pasaulio ženklai, kultūriniai modeliai,

⁶⁶ Iser, 2002, 17.

⁶⁷ Laimutė Adomavičienė, „Liūnės Sutemos sugrįžimas“, „Draugo“ šeštadieninis priedas „Kultūra“, 2009, <http://www.tekstai.lt/tekstai-apie-tekstus/5448-laimute-adomaviciene-lins-sutemos-sugrimas?catid=106%3As>, [žiūrėta 2015-11-08].

⁶⁸ Virginija Paplauskienė, „Liūnė Sutema. Tegul kalba mano poezija“, <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2013-01-17-mire-poete-liune-sutema/93859>, [žiūrėta 2016-03-14].

⁶⁹ Iser, 2002, 42.

⁷⁰ Katkus, 2010, 53.

biografinės detalės, bet sutemiškas kalbėjimas pirmuoju asmeniu neleidžia skaitytojui išsiveržti iš poetinio teksto ribų. Iserio manymu, skaitytojas, susitapatinimo dėka atsiduria veikėjo (poezijos atveju – lyrinio subjekto) pozicijoje. Skaitytojas visiškai su juo susilieja, mato daiktus tik pastarojo akimis ir žino tik tai, kas yra atskleista veikėjui⁷¹. Skaitydami įtraukų poetinį tekstą patenkame į tarsi tikrą ir atvirai parodytą gyvenimą⁷². Vasiliauskienė akcentavo ir minimalų, ir absoliutų atstumą tarp lyrinio subjekto ir tikro žmogaus⁷³. Jos manymu, kai kuriuose Liūnės Sutemos eilėraščiuose atrodytų prabyla poetės vyras Marius Katiliškis, o kituose ji „užrašinėja savo gyvenimą, bet tai daro, transformuodama šnekamąją kalbą per subtilų ‚ragonavimo‘ procesą į meninę kalbą“⁷⁴. Taigi galime matyti, kad ypatingai organizuota kalba leidžia stebėti mūsų analizuojamą egzistencinių atramų lauką, skatina tikėti jo realumu ir kartu jį atmesti. Žinoma, tokia atvirai išviešinta tikrovė skatina skaitytojo žaismą, nes literatūrą jis ima išgyventi kaip realų įvykį.

Literatūra mums pateikia rašančio žmogaus patirčių spektrą: „Literatūrinis tekstas, nupragmatindamas objektus, sugriauna įprastinius referencinius rėmus ir atkleidžia tuos įvardyto objekto aspektus, kurie buvo nepastebėti veikiant referencijos mechanizmui. Todėl iš skaitytojo atimama svarbi atsiribojimo galimybė, atsirandanti ten, kur tekstas yra denotatyvus“⁷⁵. Tekstas įtraukia skaitytoją taip, kad nebepastebima, jog tai nėra tikrovė. Skaitytojas nebeturi vertinti vaizduojamojo objekto atitikimo ar neatitikimo su tikrove, bet pats turi šį objektą sukurti. Tekstas nebėra tikrovės referencija, jis tampa transparentiškas. Panašiai apie tekstą kaip realų įvykį kalba ir Gadameris. Jis skaitymo aktą laiko interpretuojamuoju dialogu, kuris atviras ir nėra kontroliuojamas nei vieno iš dalyvių⁷⁶. Dialogo sąvokos dėka apmąstoma hermeneutika kaip įvykis, laiko momentas, kuriame sąveikauja tekstas ir skaitytojas. Skaitytojo dialogas su tekstu asimetriškas, tačiau teksto reikšmė keičiasi ją priimant: „Ji atkuriama supratimu, o pats tekste pateikiamas turinys randa išraišką. Jis, kaip pašnekesys, turintis bendrą temą, jungia du partnerius – tekstą ir interpretuotoją – vieną prie kito“⁷⁷. Gadameriui svarbiausia „teksto reikšmė, kuri suprantama kaip istorinių įvykių serija, o Iseriui, priešingai – transcendentali būtis, esanti anapus kiekvieno teksto“⁷⁸.

Literatūra, Iserio manymu, yra „inscenizuotas diskursas“, kurį sudaro atrinkti ir sukombinuoti pasaulio dalykai. Visa tai skatina skaitytoją stebėti tekste esančius ar trūkstamus elementus: „Komunikacija literatūroje yra procesas, kurį įveiksmia ir valdo ne numatytasis kodas,

---

⁷¹ Iser, 2011, 34.

⁷² Į Liūnės Sutemos kuriamą fiktyvaus-tikro žaidimą pakliūva ir literatūrologė Virginija Paplauskienė, kuri analizuodama *Graffiti* nesistengia atskirti fikcijos nuo tikrovės. Ji lyrinį subjektą traktuoja kaip „*realiai gyvenantį ir ieškanį* [paryškinta mano – K. R.] harmonijos su pasauliu, o ne vien tik kaip teksto figūrą“ (Paplauskienė, 2011, 90).

⁷³ Vasiliauskienė, 1997, 646.

⁷⁴ Ten pat.

⁷⁵ Iser, 2011, 24.

⁷⁶ „Reception History“, *Literature and the Bible: A Reader*, Jo Carruthers, Mark Knight, Andrew Tate (sud.), United Kingdom: Routledge, 2013, 87.

⁷⁷ Ten pat.

⁷⁸ Ten pat, 87–88.

bet abipusiškai ribojanti ir praplečianti sąveika tarp tiesiogiai išreikšto ir numanomo, tarp apreikšto ir paslėpto. Paslėpti dalykai skatina skaitytoją veikti, tačiau šis veiksmas yra valdomas to, kas atskleista⁷⁹. Jo teigimu, teksto uždarumas sąlygoja skaitytojo aktyvumą. Kuo tekstas uždaresnis, tuo sąveika tarp jo ir skaitytojo aktyvesnė. Liūnės Sutemos tekstuose palikta daug vietos skaitytojo vaizduotei. Kavolis jos poeziją yra pavadinęs „neištartų žodžių žodynu“⁸⁰. Liūnės Sutemos eilėraščiams būdingas neapibrėžtumas, tylintis kalbėjimas, pertrūkiai ir nebaigti sakiniai. Tokiomis priemonėmis kuriamas asociacijų laukas, leidžiantis veikti skaitytojo vaizduotei, peržengti žodžio ribas, kurti dialogą su tekstu ar savo patirtimi, kitaip sakant, rasti skaitytojo atsakui. Liūnė Sutema nuolat *nutraukia* eilėraščių. Nėra tuščiažodžiavimo ar perteklinių žodžių⁸¹. Eilėraščių talpumas ir taupumas nurodo paslėptą kuriančiojo būseną (netgi Liūnės Sutemos pseudonimas koduoja užsisklendimą, uždarumą), kuri, nuosekliai žvelgiant į Liūnės Sutemos kūrinis, tirštėja ir konkretėja (kiek tai įmanoma poezijos atveju). Nuo ciklinių, daugiaplanių eilėraščių (pavyzdžiui, „Niekieno žemė“, „Bevardė šalis“, „Šimtametės žiemos užrašai“ ir kt.) pereinama prie grafitiškos⁸², mažakalbės ir taupios poetikos (rinkiniai *Graffiti, Tebūnie, Po „Tebūnie“*). Tikrovė atsimenama redukuota, išsaugojusi tik svarbiausius dalykus, dėl to eilėraščiai trumpėja, atsisakoma konkrečių pavadinimų, pakinta kūrinio grafika. Glaustame tekste išnaudojamas visas žodžio potencialas, jo intensyvumas. Iseris sakinius laiko mažiausiomis teksto atkarpomis, kurias „galime aprėpti per vieną skaitymo proceso akimirką ir kuriomis naudodamiesi nusitaikome į kitą teksto atkarpą“⁸³. Liūnės Sutemos tekstai neretai sudaryti iš vieno sakinio. Grafinis pavidalas skaitymo procesą

---

⁷⁹ Iser, 2004, 163.

⁸⁰ Kavolis, 1994, 108.

⁸¹ Greičiausiai dėl to į *Poezijos rinktinę* ir *Sugrižau* pateko tik kruopščiai poetės atrinkti kūriniai. Atmesti eilėraščius ir nenuilstamai rašyti – tai galimybė įtektinti patirtis ir gyvenimą bei per tai pažinti ir sukurti save. Atrinkimas užčiuopiamas ir įvaizdžių kūrimo principuose, ir pačių eilėraščių selekcijoje, tad atranka, būdama ir sufikcinimo veiksmu, leidžia stebėti skirtingas intencijas, o „norint atskleisti teksto intenciją, – pasak Iserio, – geriausios galimybės atsiveria ne tiriant autoriaus gyvenimą, užmojus ar įsitikinimus, o intencionalumą, kuris reiškiasi pačiame fikciniame tekste per užtekstinių sistemų atranką“ (Iser, 2002, 19). Tokios poetinės kalbos pasirinkimą galėjo sąlygoti tremties patirtis. Katkus, analizuodamas tremties literatūrą, akcentavo jos poetinės kalbos specifiškumą, pasireiškiantį paradoksu, oksimoronais, negatyvumu, polinkiu į elipsę ir sinekdochą (Katkus, 2010, 58). Mums aktualiausias būtų pastarosios meninės priemonės, kurių gausu Liūnės Sutemos kūryboje.

⁸² Grafitizmu vadiname struktūrinį Liūnės Sutemos eilėraščio modelį. Tai galioja tiek mūsų analizuojam rinkiniui ir jau po jo pasirodžiusiems kūriniams, tiek apskritai įvaizdžių atrankos ir jų taikymo principui. Nuotrupų pavidalu mezgamas dialogas bei provokuojama aktyvi sąveika tarp teksto ir skaitytojo. Liūnės Sutemos neornamentuota poetinė kalba, jos grubumas ir tiesmukumas atkartoja grafičius. Liūnė Sutema kaip ir *grafitininkai* pažeidinėja nusistovėjusią tvarką – unikali poetinė kalba tik sąlygiškai priskiriama bežemių kartai – bei sukuria naują, įsivaizduojamą tikrovę, kuri sunkiai perskaitoma ar suprantama paprastam skaitytojui, tačiau reikalauja ypatingų pastangų sugaudyti visoje kūryboje išmėtytas dalis į visumą. Įprastos poetinės kalbos nepakanka išgyvenamai būčiai perteikti, dėl to ieškoma savosios, naujos. Esant svetimoje kultūrinėje terpėje kyla būtinybė atrasti savąjį balsą. Ji semiamasi iš kasdienio pasaulio, mitologinio ir biblinio klodo ir transformuotai patenka į eilėraščių. Grafitis yra nuolatinė to balso paieška. Tepliojama ir ištrinama, užbraukoma ir nuolat rašoma. Jis kaip transformuota eilėraščio kalba tampa ne švarraščiu, į kurį rašoma, bet nuolat braukomu ir perrašomu juodraščiu. Poezija – tai rašymas ne dažais, o pieštuku ant sienos ir nuolatinis užrašo trynimasis. Tai panašu į Czesłavo Miłoszo pateiktą Wisławos Szymborskos kūrinių palyginimą su „nenutrūkstančiu šnabždesiu, juoku, kuris iškart nutyla“ (Miłosz, 2010, 50). Tad gana natūraliai atrodo ta nuolatinė sutemiška sakinių kartotė. Ja piešiamas kaskart kitoks, bet vis gilesnis šios nežinomos kaip perteikti patirtį vaizdas. Komunikacija su skaitytoju (kaip ir grafičių atveju – žiūrovu) labai sąlygiška ir neretai praktiškai negalima vien dėl kūrinių uždarumo. Konkretesnis šio termino apibūdinimas pateikiamas ir Liūnės Sutemos kūrinių analizėje.

⁸³ Iser, 2011, 25.

skatina skaidyti į mažas daleles, o perskaičius kitą eilutę, reikšmė gali radikaliai keistis. Nepaisant to, išlieka bendrasis sakinio mastelis, kuris homogenizuoja tą iš pažiūros fragmentišką dinamišką reikšmių srautą ir net formuoja intensyvias sąsajas su kitais tos pačios knygos tektais. Algimantas Mackus, aptardamas pirmąją Liūnės Sutemos knygą *Tebūnie tarytum pasakoj*, ją apibūdino ne kaip „eilėraščių rinkinį“, bet kaip poezijos knygą akcentuodamas teksto vientisumą⁸⁴.

---

⁸⁴ Algimantas Mackus, „Nebėra nieko svetimo“, *Algimantas Mackus, Ir mirtis nebus nugalėta*, Vilnius: Vaga, 1994, 285.

II SKYRIUS: EGZISTENCINIS HORIZONTAS IR SKAITYTOJAS

1. Sutemiškasis grafitis: nuo dieviškosios steigties iki įsivietinimo

Poezijos kilmės ir rašymo tema užmenama rinkinio *Graffiti* antrašte. Liūnės Sutemos nuoroda į miesto kultūros reiškinių sužadina skaitytojo lūkestį, kad bus kalbama apie tam tikru būdu perteiktą urbanistinį artefaktą. Norėdamas perprasti šį poetinį žaidimą skaitytojas turi numanyti, jog *graffiti* kilęs iš italų kalbos *graffiato* ir reiškia įbrėžti, o graikiškoji forma γράφειν [*graphein*] – rašyti. Semantiškai jis susijęs su vizualumu ir yra dualios prigimties: užrašas ir piešinys. Dar senovės Romoje tai buvo sienose įbrėžtas įrašas, burtazodis, meilės prisipažinimas, šūkis ar citata – taigi viešai matomas dalykas. Dabartinais laikais sąvoka nusako trumpą, vizualinį, ezopinės kalbos užrašą, kuris dažnai sentenciškas, kupinas gyvenimo kritikos. Grafitis yra būdas pasižymėti, vizualinėmis priemonėmis prijaukinti ir estetizuoti miesto erdvę, panaikinti bevietiškumo jausmą. Neretai aptinkamas ant apleistų pramoninių pastatų arba, priešingai – miesto centrinėje dalyje. Tradicinis grafitis, Barkauskienės teigimu, yra nekomunikacinis reiškinys, kai užrašai (angl. *tags*) sunkiai įskaitomi ir suprantami⁸⁵. Tyrinėtojos manymu, jie skirti uždaram žmonių ratui, o eilinis miesto gyventojas laikomas nebylia auditorija. Gimsta vadinamoji antiestetika, nes grafitininkai miesto erdvę mato kaip baltą popieriaus lapą, organiškai kintančią nepriklausomai nuo vietos valdžios, iš anksto suderintų miesto planų ir gavus leidimą⁸⁶. Tad svarbesnė įsivietinimo nei prasmės perteikimo funkcija. Kita vertus, šalia tradicinių grafičių esti ir vadinamasis *post-graffiti* arba gatvės menas (angl. *street art*), kuriam svarbi vizualinė raiška, komunikacinė žinia, prasmės perteikimas ir stebinčiojo reakcija⁸⁷. Tipografinėmis ir ikonografinėmis inskripcijomis siekiama provokuoti vizualinį jautrumą ir prierašumą, o uždaras tradicinio grafičio kodas pakeičiamas socialine sąveika⁸⁸. Taigi grafitis gali būti tiek atviras, tiek uždaras kūrinys. Analizuodami Liūnės Sutemos teksto fragmentus stebėsime, kaip poezijoje iškyla abiejų grafičių bruožai, į teksto fragmentus žiūrėsime kaip į viešus, „nelegalius“ ženklus, įprasminančius komunikacijos ir reprezentacijos funkcijas. Tiriamą rinkinį suvokiame kaip vientisą poetinį tekstą⁸⁹, dėl to jame pasikartojančius motyvus, temines linijas ir stilistinę formą suprantame ne kaip paskirus elementus, bet kaip nepertraukiamo kalbėjimo modusus. Vietoj eilėraščio vartojame teksto atkarpos, fragmento terminą. Analizei pasirenkamos teksto atkarpos, kuriose žaismas tarp teksto ir skaitytojo intensyviausias vien dėl jų schematiškumo ir žodžio taupumo.

⁸⁵ Veronika Urbonaitė-Barkauskienė, „Vilniaus *graffiti* žemėlapis kaip socialinės miesto kaitos indikatorius: Naujininkų rajono atvejis“, *Santalka: Filosofija, Komunikacija*, Nr. 1 (22), 2014, 54.

⁸⁶ Urbonaitė-Barkauskienė, 2014, 54.

⁸⁷ Ten pat, 55.

⁸⁸ Ten pat.

⁸⁹ Poetė yra sakiusi, kad *Graffiti* yra paskutinis jos eilėrašties [pabraukta mano – K. R.] (žr. Antanaitis, 1991, 8).

Pirmiausia poezijos knygoje aptinkame gana įprastą poetei naracinį pradą. Jis pasirodo tiek punktyriškai nubrėžta vidine siužeto logika, tiek kompoziciniu kartojimo principu. Skaitytojas veikiausiai turėtų įsivaizduoti, jog lyrinis subjektas-pasakotojas keliauja per miestą (šitaip įvardijame poetinę erdvę dėl to, jog grafičiai yra išskirtinai urbanistinės terpės fenomenas), stebi pasirodančius ženklus. Liūnė Sutema nekuria ciklinės poezijos įprasta žodžio prasme, tačiau dažnos turininės jungtys (rinkinys esti kaip ciklas cikle). Drauge vyksta išorinis visa valdantis rašymas bei vidinis – išsirašymai, konkretesni „sienų“ užrašai, kuriais pateikiama savita ikonosistema. Sunkiai įžengiamas miestas keičiasi ir plečiasi su kiekviena perdėliota erdve ar naujai sukurta vieta. Miestas, kupinas chtoninių būtybių, tampa susitaikymo, atgailos ir žodžio saugos vieta, o galiausiai yra neįmanomas be transcendencijos įsikišimo. Jame sutinkame mitologinę Medeinę arba sutemiškąją Eglę, kuri užkalbėdama mėgina išsaugoti ir išgydyti žemę. Mieste-grafityje-tekste vyksta nuolatinis žodžio saugojimo kaip žaidybinės erdvės kūrimo veiksmas. Į jį įpinamas ir asmeniškasis Liūnės Sutemos kontekstas – latviškai dainuojančios motinos vaizdinys. Grįžtama į vaikystę, praeities žemę – taip įsėlina mirties nuojauta. Šalia to, mieste aptiksime ir kultūrinius motyvus: Šventojo Tėvo kelionės į Meksiką apmąstymą, sienas betaškantį Van Goghą, kurį tarsi šuo vejasi lyrinis subjektas, trokšdamas papasakoti savo įspūdžius, bet galiausiai lieka vienišas. Čia prabyla ir Liūnei Sutemai itin svarbi Salomėjos Neries poezija bei nemirštantis jos diemedis, o greta stūkso bibliniai įvaizdžiai. Į poetinį lauką patekusios temos ar motyvai leidžia stebėti, iseriškai mąstant, teksto ir konteksto santykį (atrankos ir kombinavimo veiksmus), kai „autoriaus reakcija į kontekstą, kuriame rašo, gali būti atrasta remiantis tam tikrų socialinių normų ir literatūrinių aliuzijų, sutinkamų tekste, atranka ir modifikacija. Atrankos aktas peržengia esamų konvencijų ribas, kitaip tariant, įvyksta rekonfiguracija“⁹⁰. Taigi nuolatinis miesto-grafičio-teksto kūrimas vyksta įtraukiant užtekstines realijas, kurios iš esmės kalba apie vienatvės ir bevietiško būseną.

Naracinis pradas derinamas su mediatyviu. Liūnė Sutema kuria koncentruotą, panašią į meditacinę būseną, poeziją. Pagrindinis poetinės raiškos modusas yra kartotė. Kartojamas mokymosi rašyti, grafičio (ne)kūrimo motyvas. Kartotė leidžia atpažinti praėjusią akimirką, sugrįžti. Ji yra ir judesys, ir pastovumas. Leksinis ir semantinis kartojimas pailgina vyksmo laiką ir tartum prieštarauja teksto fragmente pasirodančiam trumpalaikiškumui. Skaitytojas raginamas nepamiršti perskaitytų kūrinių, juos nuolat turėti akiratyje, kad detalė taptų visuma, o visuma – detalė. Tokį nuolatinį perkūrimo ir sugrįžimo veiksmažodį Iseris linkęs traktuoti kaip būtiną skaitymo aspektą. Jo manymu, skaitymo momentu yra „formuojami geštaltai“⁹¹, kurie leistų identifikuoti ženklų santykius ir juos vėl sugriauti dėl stingančio integralumo, tai reiškia, leisti suvokimo veiksmui vykti kaip grandininei reakcijai, nuolat sprogdinančiai geštaltus. Tokiais atvejais

---

⁹⁰ De Bruyn, 2012, 160.

⁹¹ Geštaltas – tai mentalinė figūra, forma, gimstanti mūsų sąmonėje skaitymo metu. Tai siekis „paskirus suvokimus, sujungti į suprantamą visumą“ (Eagleton, 2002, 90).

suvokimui reikalingas pastovumas panaudojamas tam, kad skaitytojas galėtų pats kurti vis naujus prieštaravimus⁹². Kartotė paranki plėtoti rašymo temą, ji skatina aktyvų skaitytojo dalyvavimą, jungiant skirtingus teksto motyvus.

Naracinės, pereinančios į mediatyvumą, poezijos įspūdį kuria teksto ritmika. Sintaksinį periodą dažniausiai sudaro vienas išplėtotas sakinytis. Miesto laiko tėkmė išskleidžiama išėstose eilutėse, o trūkinėjantis kalbėjimo būdas leidžia pratęsti ir išlaikyti įtampą. Lyrinio subjekto neramumą išreiškia netolydus pasakojimas, kuriuo ne vertinama, bet stebima. Laisva metrinė struktūra ir tik atskiromis strofomis pabrėžiamas asociatyvus minties fragmentas, pauzė ar perkėlimas. Minėtinos grafinės ypatybės – atsisakius didžiųjų raidžių dažniausiai teksto fragmentas užbaigiamas brūkšniu ar klaustuku. Sukuriamas vienu oro įkvėpimu pasakomo teksto įspūdis, o intonacinės pauzės neleidžia pereiti prie deklamacinės inercijos, bet išplečia vietą skaitytojo interpretacijai.

Žaidimas, į kurį įtraukiamas skaitytojas, inicijuojamas klausiamąja intonacija, vyksta *aš* ir *tu* dialogo forma. Tai nėra įprasta, detali kelionė. Veikiau vidinis būvis, keliantis inspiracijas. Grafitį labai retai rašo lyrinis subjektas. Teksto fragmentuose nuolat aptinkame, kad kažkas vedžioja lyrinio subjekto ranką ir palieka trumpalaikį užrašą. Liūnės Sutemos kaip ir realaus pasaulio grafitis siejamas su tepliojimu: „Smagu rašyti graffitį, / kai žinai, kad viską lietus nuplaus, / liūtis nuskalaus [...] kad vėl galėtum teplioti graffitį“ (p. 36). Teksto fragmentais nutaškomos sienos, patiltės, jas nulyja, aptraukia rūku ir užrašai pakeičiami kitais. Jie tampa nematomi ir neįmanomi perskaityti. Koks tai galėtų būti grafitis, jei taip lengvai pašalinamas, laikinas, neišsisaugoja? Juk tikrovėje jis yra sunkiai nuvaloma ir todėl dažnai erzinti miesto erdvės ypatybė. Sutemiškąjį grafitį galėtume suvokti, kaip negalėjimo įsitvirtinti, įsibūti tame (Amerikos) mieste metaforą, tarsi amžinas bevietiškumas (plačiau ši vietos įtampa bus aptariama trečiajame poskyryje). Kita vertus, gal grafitis nėra pati teksto atkarpa, bet jos poveikis skaitytojui? Erdvė, į kurią jis braunasi – vaizduotė, kurioje švysteli reikšmės pagava.

Grafitiškoje lyrinėje erdvėje „tavo angelo nematoma ranka / nudažys patiltes, tvoras, namų sienas / balta nekalta spalva, / kad vėl galėtum teplioti graffitį, / kad galėtum gyventi –“ (p. 36). Matome atnaujinamą, apvalomą erdvę, kurioje veikia anapusinė jėga. Jos įsikišimas leidžia atsirasti grafitiškam užrašui, o šis lemia gyvybę. Gyvuoja ne pats lyrinis subjektas ar ta veikiančioji jėga, bet būtent teksto skaitymas ir interpretacija (reikšmės pagava). Kuriam kalba nesiekiamą atrasti tik savo vietą, bet ieškoma tikrojo skaitytojo, kuris, deja, dažniausiai lieka nepasiektas. Apie tai kalbama kitame teksto fragmente:

Po vidurnakčio, kai užmigti negaliu,
žaidžiu su žemėlapiais – :

---

⁹² Iser, 2011, 53.

perkraustau tautas
nubrėždama joms kitas sienas –
sukeičiu kalnų vietas,
pakeičiu upių vagas –
išmėtau ežerus, surasdama
jiems kitas daubas – –
Ir kaip nuostabu! –
Visi tyli – – –

Ūmai, kai pragysta tretieji gaidžiai,
nieko pakeisti nebegaliu – (p. 16).

Čia rodomas kūrybinės veiklos ar sufikcinimo modelio atsiradimas. Lyrinį subjektą-numanomą autorių suvokiame kaip taisantį senąjį ir kuriantis naująjį pasaulį. Tai nėra miesto vaizdinio refleksija. Jis tiesiogiai net neminimas, tačiau miestą susiejus su tremties ir bevietiškumo patirtimi, apie tai įmanoma kalbėti. Tekste viskas vyksta žaidimo pavidalu, kuris tarsi nekaltas, be apčiuopiamų pasekmių. Žemėlapius galėtume matyti kaip kūrybinės veiklos medžiagą, iš kurios lipdoma tai, kas tolesniame teksto fragmente tampa „suklastotomis valstybės sienomis“ (p. 17). Perkeliama tai, kas įprastame fiziniame žemėlapyje nepasirodo. Tarsi sapne, nors ir teigiama apie būdravimo būseną, atgaivinimas žemėlapyje pasaulis: perkraustomos tautos, jų gyvenamoms valstybėms suteikiamos naujos ribos, net ir gamtai priskiriamos kitos erdvės. Jį galime vadinti sufikcinimo veiksmu, kai empirinės tikrovės ženklai perkeliama į literatūrą. Iš pirmo žvilgsnio sukurtą erdvę atrodo harmoninga, kupina kontempliatyvos tylos. Ji supanašėja su bibline pasaulio sukūrimo situacija bei atlikto darbo žavesiu: „Ir Dievas matė, kad tai buvo gera“ (*Pr* 1, 10). Žaidimas poetinėje erdvėje kulminaciją pasiekia be jokio atsako. Jis nesusilaukia reakcijos nei iš pakeistojo pasaulio, nei iš anapus teksto esančio pasaulio. Skaitytojas dėl mums nežinomų priežasčių negali reaguoti į kūrinį. Galbūt perkraustytų tautų tyla išreiškia pritarimą, nesipriešinimą ir susitaikymą su neišvengiamomis aplinkybėmis. Poetinėje erdvėje sukurta tremties situacija, kurios nebeįmanoma pakeisti – trečiąkart pragysta gaidžiai ir tarsi nusidėjus įkuriama nauja erdvė. Rašymas yra nuodėmingas veiksmas, kurio neįmanoma atšaukti, panaikinti. Vis dėlto toks kūrybinis žaidimas kitame teksto fragmente suvokiamas ir kaip nekaltas veiksmas, nes pasaulio pokyčiai nėra tiesiogiai priklausomi nuo lyrinio subjekto-numanomo autoriaus veiklos: „Neklastoju, / tiktai žaidžiu, svajoju [...] Tik paliks suklastotos valstybių sienos, / ne mano suklastotos, svajotos / tai žaidimas kitų“ (p. 17). Numanomas autorius mums, kaip skaitytojams, palieka sprendimo galimybę. Mes būdami tie kiti žaidžiantieji kuriame naujas suklastotas valstybių sienas – iseriškai tariant, įsivaizdavimais sukonkretinamos fikcijos. Pasitelkiama fikcija, leidžianti įforminti patirtis, perkurti žemėlapius: „Neklastoju, / tiktai žaidžiu, svajoju“. Tačiau tokia veikla nėra nulemta paties lyrinio subjekto. Jis tėra tos veiklos veikiamas. Pateikiamas užrašas, jei manytume, kad šis žaidimas

žemėlapiais grafitiškas, yra trumpalaikis ir neišliekantis kaip koks sakinyš smėlyje. Tačiau svarbiausias yra nuolatinis bandymas sukurti tą tikrą užrašą, nesikeičiantį žemėlapi, kad būtų sugrįžta į pirminę būseną: „įprasta, nepakeičiama, ramu“.

Tai pradžios dermė, siejama ir su poetinės kūrybos steigtimi, o idėja apie dievišką poezijos prigimtį domino daugelį autorių. Gebėjimas kurti poetinius tekstus buvo laikomas dieviškosios malonės dovana, kai patobulinta žmogiškoji prigimtis (apie tai kalba ir antikinė klišė, jog poetu gimstama, o oratoriumi tampama) leidžia prabilti ypatinga eilėdara, simbolizuojančia visuotinę tvarką. Iseriui mūzų idėja susijusi su įsivaizdavimo ribų peržengimu ir sufikcinimo veiksmu. Jo manymu, įsivaizdavimas neįmanomas be sufikcinimo veiksmo, tačiau geram poetui vien fikcijos nepakanka: „Fikcija kyla iš poeto intencijos, o išradimą jis gauna kaip įkvėpimą iš šalies, nes galimybės to, kas turėtų būti, priklauso nuo tokio įkvėpimo, kurį fikcijos intencionalumas gali paremti, bet negali jo sukurti“⁹³. Liūnės Sutemos atveju antikinis šėlas⁹⁴ tapatus kūrybiniam veiksmui. Poetė yra užsiminusi, kad girdi jai sakomus žodžius, juos brandina, nešiojasi savyje ir tik vėliau „užgina noras rašyti“. Jis aplanko bet koku metu ir bet kurioje vietoje, o kūriniai gimsta tarsi išsijaunami⁹⁵. Liūnė Sutema poezijoje perteikia kūrybos radimosi idėją ir intersubjektyvumo aspektą, atskleidama trilypi santykį tarp *tu*-rašančiojo / kuriančiojo, lyrinio subjekto-skaitančiojo ir *aš*-implikuotojo skaitytojo. Rinkinys *Graffiti* pradedamas teksto fragmentu apie kūrybos kilmės, gyvybinės energijos ir žodžio tausojimo klausimus:

Nelygiom pirmapradėm raidėm,
nei liūdnei, nei giedrai, nei rimtai –
rašai, brauki, rašai prabėgom
ant patilčių, tvorų, sienų
ir manyje
padrikus sakinius,
kad paguostum save ir mane – –
kad galėtum kvėpuoti – (p. 9)

Iš teksto fragmento labai mažai sužinome apie lyrinį subjektą-rašantįjį ir skaitantįjį. Pateikiama trumpa, bet labai tiršta kūrybinio akto genezė. Jis vyksta netikėtai, savaime ir probėgšmais. Kol kas nežinoma ar nesuprantama, kas užrašoma, bet svarbus pats rašymo aktas. Teksto fragmento ritmą sudaro pakartojimai ir perkėlimai. Tai panašu į tradicinio grafičio užrašus, kai išlieka perskyra tarp adresato ir adresanto. Pranešimo perdavimas yra mažiau svarbus nei spontaniškas ir nenutrūkstantis

⁹³ Iser, 2002, 210.

⁹⁴ Gérard'as Dessons'as, analizuodamas Platono „Ijoną“ teigia, kad „eilėraščio menas, poeto dvasioje pažadindamas ‚dieviškos ugnies kibirkštį‘, iš kurios yra kilęs, sukelia šėlo būseną“ (Dessons, 2005, 49). Jo nuomone, Platonas sukūrė įkvėpimo ir šėlo teoriją, išvestą iš magnetizmo sampratos: „Sugebėjimas kurti, kaip ir gerai aiškinti poetus, ‚yra visai ne amatas, o dieviška galia, judinanti tave nelyginant ta [galia, kuri slypi] akmenyje‘ (Ten pat). Tokiu atveju randasi Dessons'o įvardytas intersubjektyvumo aktas, sujungiantis mūzas, poetus, skaitytojus ir įvairius interpretatorius.

⁹⁵ Virginija Paplauskienė, „Liūnė Sutema. Tegul kalba mano poezija“, <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2013-01-17-mire-poete-liune-sutema/93859>, [žiūrėta 2016-03-14].

veiksmas⁹⁶. Kuriantysis / rašantysis *tu* kaip miesto tvarkos pažeidėjas prabėgom užrašo savo „padrikus sakinius“ ir šitaip įsteigia išorinę bei vidinę erdvę. Be transcendencijos įsikišimo neįmanoma gyvybė. Nuoroda į pirmapradiškumą simbolizuoja krikščionišką kontekstą: „Ir žodis tapo Kūnu ir gyveno tarp mūsų (*Jn* 1, 14). Evangelijoje pavartota *logos* sąvoka esti kaip įsikūnijęs Žodis arba Prasmė. Pastarąją, pasak popiežiaus Benedikto XVI, suprantame kaip „amžinos Prasmės“ tapimą „apčiuopiama mūsų jausmams ir mūsų protui“⁹⁷. Tokiu atveju tikima, kad įmanoma šią įsikūnijusią Prasmę kontempliuoti, nes ji nebėra abstrakti idėja, bet Asmuo. Panašią situaciją randame ir mūsų analizuojamoje teksto atkarpoje. Ji tampa įsikūnijusiu žodžiu, veikiančiu lyrinį subjektą ir keičiančiu erdvę. Žodžio buvimas leidžia rasti *kitam*. Su rašančiojo *tu* įsikišimu transformuojama anksčiau buvusi erdvė ir inicijuojamas gyvybiškai svarbus chaotiškas ir sporadiškas kūrybinis procesas, kuris pratęsiamas skaitymo metu. Poetinė erdvė yra padrika, perrašyta, reikalaujanti atidumo ir įsitraukimo. Laužyta teksto grafinė struktūra ir skyrybos ženklai rodo tekstinius pertrūkius, kuriuos turi fiksuoti skaitytojas ir tai daro įtaką jo supratimui. Teksto atkarpos ritmas lėtina ir stabdo skaitymą. Pirmojoje jos dalyje kirčiuojami paskutiniai žodžio dėmenys, antrojoje – antrasis skiemuo. Nors fragmente rašymas atrodo kaip momentalus ir kintantis veiksmas, mėginant greitai palikti kažkokią žymę ant sienos, kad vandalo nieks nepastebėtų, bet pats kūrinio ritmas priverčia sustoti ir kontempliuoti rašymo aktą.

Dieviškosios veiklos izotopiją galime aptikti ir kitame teksto fragmente. Tik čia rašymas vietoj pirmapradiško, punktyriško, bet gyvybiškai svarbaus, tampa destruktiviu ir neįmanomu:

Mokaus gyventi be žodžių –
ir ką, tu brauki prabėgom?
Ir ką, tu rašai paskubom?
Ką reiškia tavo ženklai,
nebe sakiniai,
ant patilčių, tvorų, sienų
ir skaudžiai manyje? –
Tu savęs nebematai,
tu manęs nebegirdi –

---

⁹⁶ Labai panaši situacija ir vėlesniame Liūnės Sutemos kūrinyje:

Lyg ne savo ranka rašai –
raidės bėga, paklysta
vėl grįžta
ir išsirenka sau žodžius –
lyg ne savo akim skaitai –
žodžiai pakyla tartum migla
ir už jų matai,
kas buvo, kas yra ir bus –
lyg ne tau buvo liepta būti vienai
ir savimi. (*Po „Tebūnie“*, p. 244)

⁹⁷ Mindaugas Buika, „Kūrėjo tapimas kūriniu. Popiežius Benediktas XVI apie Kalėdų prasmę“, *XXI amžius*, Nr. 98 (1691), 2008, http://www.xxiamzius.lt/numeriai/2008/12/27/krsiand_01.html, [žiūrėta 2016-01-21].

Skaitytojas patenka į dialoginę situaciją. Veikiausiai jam turėtų kilti klausimas, su kuo kalbasi Liūnės Sutemos lyrinis subjektas, kas yra tas, kuris vis naujai rašo tekstą be žodžių. Kokį užrašą palieka rašantysis ir kokia jo prasmė? Teksto atkarpoje pateikiami retoriniai klausimai leidžia spėti, su kuo kalbasi lyrinis subjektas, kas būtent tokią retoriką priimtą kaip paveiklį. Įvaizdžių atranka remiasi kartote. Skaitytojas grąžinamas į ankstesnę miesto erdvę, kurioje vėl kuriami grafitiški užrašai. Iš pirmo žvilgsnio ji galėtų atrodyti chaotiška ir padrika, sudaryta iš patilčių, tvorų, sienų, *manęs*, tačiau „žymėtinų vietų atranka piešėjui svarbi tuo, kad konkreti miesto aplinka ir kompozicija joje tampa integralia kūrinio bei jo reikšmės piešėjui, *graffiti* subkultūrai ir miestui dalimi“⁹⁸. Tai ribinės vietos, simbolizuojančios uždaramą, tik rašant *manyje* įmanu jas peržengti. Teksto atkarpoje dekonstruojama skaitymo metu kylanti prasmė. Paprastai skaitydami suvokiame, matome ne paskirus ženklus, bet mumyse išskylančias prasmes. Teksto atkarpoje rašymas kaip ir skaitymas vis dar vyksta, bet tai nebėra aiškūs sakiniai, o kažkas kita. Tokia situacija primena prancūzų filosofo Maurice'o Merleau-Ponty mintį apie prasmės pagavą: skaitymo momentu prasmė praryja ženklus. Nebelieka komunikacinės situacijos, svarbus tik buvimas gyvu. Tekstas gimsta, jis esti priešais skaitytojo akis. Taigi kvėpavimas tęsiasi. Grafitis, užuot buvęs trumpalaikiu ir nežymiu, tampa nenutrūkstančiu veikimu įsikišus *Kito* rankai. Taip kontempliuojamas rašymas yra dieviškosios veiklos aktas. Tik su *Kito* veikimu gimsta grafičiai ir tik jam padedant „ne savo žemėj“⁹⁹ įsisteigęs subjektas atranda savąją vietą.

Šiuose ir gretimuose teksto fragmentuose taip pat apmąstoma pati poetinė kalba. Vasiliauskienė, analizavusi pirmojo rinkinio *Tebūnie tarytum pasakoj* įvadinį eilėrašį, jį traktavo kaip „poetinį *credo*“⁹⁹. Jos teigimu, Liūnės Sutemos poezijos siekis yra būti atrama ir prieglobsčiu kitam¹⁰⁰. Poezijai neretai keliamas istorijos, atminties išsaugojimo ir perteikimo, socialinės ir psichologinės praktikos reikalavimas. Bežemių generacijos kontekste tai ypač pabrėžiama vien dėl tos savosios žemės, kalbos, kultūros, artimųjų ir kt. netekties ir trūkumo. Tai skatinama kompensuoti poetiniu žodžiu: „Mokausi tausoti žodį, / kad jis būtų toks, / kaip pradžioje / šiltas, spinduliuojąs vaivorykšte – – / Būk – Esu – Išeinu – / kad užtektų pirmųjų žodžių / išsakyti žmogaus gyvenimą“ (p. 15). Teksto atkarpoje figūruoja gana paprasta mintis apie gebėjimą užrašyti žmogaus gyvenimą, bet ji nėra tokia elementari. Du brūkšniai ir teminis posūkis žymi pertrūkį. Receptinės kritikos atstovai pirmiausia klaustų, koks žodis buvo pradžioje ir kieno jis buvo išstartas, kad spinduliavo vaivorykšte. Viena iš galimų sąsajų, kylanti skaitytojo galvoje, tai biblinis pasaulio kilmės pasakojimas. Iš žodžio sukurtas pasaulis, kuris dar kartą įvardijamas Pradžios knygos

⁹⁸ Urbonaitė-Barkauskienė, 2014, 59.

⁹⁹ Vasiliauskienė, 1997, 632.

¹⁰⁰ Ten pat.

teiginiu: „Dievas matė, kad tai buvo gera“ (*Pr* 1, 10). Nors tiesiogiai apie dieviškojo kūrėjo instanciją čia nekalbama, bet ją teksto atkarpoje reprezentuoja vaivorykštės įvaizdis. Įkvėptasis žodis sutampa su visų dalykų kūrimu (evangelinė tezė). Jis yra suvaldyta ir išskleista kūrybinė energija. Antrojoje dalyje pasirodo tas žodžio tausojimas ir jo talpumas. Tausoti žodį, tai tarsi išsaugoti patį žmogų, turėti saiką ir pasitenkinti turimu. Liūnei Sutemai tereikia trijų žodžių, žyminčių visą žmogaus gyvenimą nuo gimimo iki mirties. Pasirinktas skaičius veikiausiai neatsitiktinis. Ne veltui anksčiau nagrinėtuose teksto fragmentuose rodomi trys vyksmai, vietos, eilutėse būtinai po tris žodžius. Tai žymi užkoduotą dieviškąjį matmenį – Švč. Trejybės plotmę, tobulumo simboliką. Platono tvirtinimu dviejų egzistavimas galimas tik atsiradus trečiajam, vienijančiam jungčiam, dėl to svarbus ir teiginio, ir neiginio buvimas bei sąsaja tarp jų, sudaranti visumą. Rašymas čia – ir vis atsinaujinantis mokymasis tausoti žodį, ir tobulumo siekis.

Žodžio sergėjimo, o tiksliau jo suvaldymo motyvas pratęsiamas ir dar viename tekste: „Mokausi saugoti žodį, / kad jis neiššoktų / iš mano sąmonės krūmų, / lyg Panas / ir neišgąsdintų visų – / Pradžioje buvo žodis / neprievartaukime jo – / palikime sėklą išskirtiną / savo vaikams –“ (p. 23). Žodis – tarsi gyva būtybė, panaši į graikų mitologinį dievą. Kodėl pusiau ožys, pusiau žmogus turėtų gąsdinti? Ar tai dėl jo išvaizdos, netikėto pasirodymo? Kas tuo žodžiu būtų išsakoma, kad šitaip įbaugintų? Veikiausiai tai priklauso nuo skaitymo strategijos pasirinkimo. Jei pirmapradišką žodį suvoktume kaip dieviško veikimo plotmę, o Paną matytume ne tik kaip kerdžių, saugantį bandą, bet ir kaip demonizuotą veikėją (krikščioniškoje literatūroje Panas dėl savo išvaizdos prilyginamas šėtonui), tai teksto atkarpa kalbėtų apie dviejų anapusinių jėgų susidūrimą kūrybinėje erdvėje. Žodžio tausojimo motyvą (ką ir kaip kalbėti) išplečia nuorodos į jo reikšmingumą, atsakomybės jausmą. Liūnė Sutema žaidžia metaforomis: sėkla, iš kurios išauga sąmonės krūmas, Panas, kuris iš jų iššoka, irgi susijęs su gamtiškąja plotme – pasak mitologijos, jis gyvena miškuose ar kalnuose ir simbolizuoja vaisingumą. Išgrynintos poetinio žodžio sėklos neleidžiama sėti bet kur ir bet kada (plg. biblinis pasakojimas apie rauges ir kviečius, *Mt* 1, 4–43), ji turi būti laisva ir augti tinkamai parinktoje dirvoje. Tai analogiška nutylėjimui ir patirties pasislėpimui.

Poetiniu tos pačios temos komentaru galėtų būti ir kitoje teksto atkarpoje išskylanti negalėjimo rašyti situacija: „Graffiti uždraustas – / Negalima savo jausmų / rašyt, braukyt viešai – / Tu manęs negirdi, / tu savęs nematai – / Tegu – – Nesvarbu – – / tik kvėpuok, kvėpuok / ir ištrinki viską / savo kvėpavimu“ (p. 49). Kodėl negalima rašyti, kas pateikė šį draudimą? Kas yra mėginama suspenduoti, o kas išsaugoti?¹⁰¹ Grafitis savaime yra redukuota patirtis. Jis negalėtų būti ilgas ar sudėtingas užrašas, to neleistų nustovėjusios tradicijos ir normos. Įsivaizduokime, kad ant

---

¹⁰¹ Šio eilėraščio rankraštyje dar patikslinama ir klausiama: „Kodėl žemė turi būti taip švari ir sterilizuota?“ bei pateikiamas atsakymas: „Todėl ir – braukiu / visom spalvom / padrikus sakinius, žodžius“ (Liūnės Sutemos rankraštinis sąsiuvinis, „Netiesa, tai nebuvo jo valia“, MLLM, sign.: f. Liūnės Sutemos fondas, b. 115900, l. 69).

sienos negalėtume parašyti ištiso prozos teksto nepagauti kaip viešosios tvarkos pažeidėjai. Liūnės Sutemos kuriama grafičio nerašymo situacija, neleidžianti pažinti savęs. Be užrašo neįmanoma egzistuoti ir komunikuoti. Liūnės Sutemos grafitizmas suvoktinas kaip atsakomybės už kitus, prisiminimų išsaugojimas ir įrašymas. Autoredegavimas ir savistaba gilina egzistencinį tragizmą: sau pačiam uždraudžiama kalbėti, bet kartu mėginama išsaugoti ir persakyti patirtį, kad ji būtų kitiems, galbūt ateities kartoms suprantama. Idealusis skaitytojas šioje situacijoje pasirodytų kaip asmuo, žinantis rašymo sunkumą, baimę ar draudimą, kuriuos galima sieti ir su rašymu kita kalba (juk dažnai grafičiai ir rašomi kita kalba). Tartum gimtąja kalba rašyti draudžiama, o svetima to padaryti tinkamai neįmanoma. Žvirgždas yra minėjęs, kad kalba tampa užuovėja, kurioje slepiamasi nuo tikrovės ir santykio su ja mezgimas prilygsta tapatybės paieškoms, o nusikalstama kalbant ne savo, primestais žodžiais, o nutylint, išduodant tai, kas yra autentiškos patirties dalis¹⁰² (plg. „Neišduosiu, tiktai grąžinsiu“, p. 73–85). Tačiau vis dėlto kyla poetinės formos pasirinkimo problema bei teksto atvirumo ir uždarumo klausimas. Juos suprantame kaip atrankos ir kombinavimo veiksmus. Tik Liūnės Sutemos atveju pastariesiems priskiriama gyvenimo saugojimo reikšmė. Tai, nuo ko tekstas atsiriboja ir atsisako įtraukti į sceną, turi patekti į skaitytojo akiratį. Dienoraštyje Liūnė Sutema yra rašiusi: „Jeigu būčiau pikta / rašyčiau dienoraštį / apie žmones, kuriuos pažinau“¹⁰³. Pasakoma, kad tikrasis gyvenimas sudėtingas ir kupinas skausmo, bet net privačiame tekste apie šias patirtis nekalbama. Apie tai atsisakoma prabilti ir poetiniame tekste.

Pradėję kalbėti apie rašymo kaip žodžio saugojimo ir įs(is)teigimo prasmę sugrįžtame prie klausimo – kam išvis rašoma ir skaitoma literatūra? Leibnizo žodžiais tariant, kodėl yra būtis, o ne niekas? Pamatiniai klausimai, pasak George'o Steinerio, „grindžia visą poetikos ir meno pagavą“¹⁰⁴. Vienas svarbesnių, ypač bežemiams, aspektų yra įsivietinimas (plačiau – trečiajame skyriuje). Tyrinėtojai bevietišumą tradiciškai sieja su skausminga egzilio patirtimi, tačiau tai nėra tik *namų* neturėjimas – tai egzistencinis klausimas, kaip ir kur išlikti. Tai nėra tik kalbėjimas apie tai, kas buvo anapus Atlanto, o čia to nebėra. Tai kalbėjimas iš dabarties pozicijų apie *ten*, bet visuomet išliekant *čia*. Liūnės Sutemos žodžiais tariant: „Perdėtas atsakomybės pajautimas, perdėtai išpuoselėtas ilgesys viskam, kas ‚sava‘, susmulkina iki koktaus kraštutinumo aną laisvą žodį, laisvą apsisprendimą ir nepaniekintą žmogų, prieš kurių išprievartavimą ir sunaikinimą protestuodami išėjo egzilėn ne tik lietuviai rašytojai, bet ir didelė jų tautos dalis“¹⁰⁵. Perfrazuodami sakytume, kad poetė iš literatūros tikisi, jog joje bus išlaikyta kūrybiškumo laisvė, nepulta saugoti mylimojo kaimo trobos vaizdinio vien tik todėl, kad jos nebėra. Labai svarbi literatūrinė savistaba ir refleksija, kad

---

¹⁰² Žvirgždas, 2010, 18.

¹⁰³ Liūnės Sutemos rankraštinis sąsiuvinis, „Piketo žmogus arba Narzūzo užrašai rašyti senatvėje“, MLLM, sign.: f. Liūnės Sutemos fondas, b. 115902, l. 8.

¹⁰⁴ George Steiner, *Tikrosios esatys*, vertė Laimantas Jonušys, Vilnius: Aidai, 1998, 143.

¹⁰⁵ „Rašytojas egzilėje“, Zinos Katiliškienės interviu, *Metmenys*, Nr. 9, 1965, 124.

gyvenimas būtų autentiškas ir rasta atrama. Vasiliauskienės nuomone, „Liūnė Sutema savo rašymu kuria poetinę visatą ir siekia atstatyti poetinį pasaulį, bevarde šalį, į kurią ‚visi vėjai pučia‘, Niekieno žemę, ‚žemę be vėliavų, be valstybės ženklų“¹⁰⁶, kuris tampa ne fizine ar geografinė erdve, bet literatūrine tikrove¹⁰⁷. Liūnė Sutema viename interviu yra minėjusi, jog išsiviečių literatūrai įtakos darė ne jų atskirumas nuo gimtojo krašto, bet pati galimybė kurti: „Vis dar tebetikiu, jog nebūtina, tikrai nebūtina, gyventi savajame krašte, kad galėtumei kurti. Nebūtinai tiesioginis, išviršinis priklausomumas savo tautai, nebūtinai pajautimas saugumo ir tikrumo, kurį suteikia gimtoji žemė. Kad ir netekęs to, kas jam priklauso prigimimo ar paveldėjimo keliu, lietuvis rašytojas egzilėje gyvas savo kūryba, įrodymų turime pakankamai“¹⁰⁸. Nepaliaujamu teksto atkarpų rašymu panaikinamas ar sumažinamas bevietiškas, ieškoma atramos ir išsaugojimo galimybės: „Dailiom, išlygiuotom raidėm, / tu klausai: / kada ir kur man gyventi? / Atsiminimuose – vakar? / Skambančioj erdvėj – rytoj? / Ar dabar – narve, savyje / ir laukti – –?“ (p. 44). Sugrįžtama prie dialoginės situacijos ir kartojami esminiai egzistenciniai klausimai. Grafitis palengva virsta laišku ir užrašdamas *tu* kelia sau ir pačiam lyriniam subjektui klausimus apie įsikūrimo ir savo vietos atradimo galimybes. *Tu* galėtume suprasti kaip tiesioginį implikuotojo skaitytojo iškvietimą į teksto avansceną: ne tik dėl dialogo, bet dėl rašymo / skaitymo atminties projektavimo situacijos. Nei viena iš pateiktųjų įsikūrimo erdvių nėra tinkama, išliekama ir išsilaikoma tik neaiškiamame laukimo veiksmo. Galiausiai patirties įrašymas užbaigiamas su paskutiniu knygos puslapiu („Pagaliau baigiau teplioti grafiti“, p. 52). Pasiekta paskutinė gatvė ir nebėra vietos kurti grafičiams. Nebelieka laisvo lapo-sienos, tad dialogas tarp rašančiojo ir skaitančiojo lyrinio subjekto nutrūksta. Iš daiktų ir patirties sukonstruotas pasaulis stabilizuojamas kaip įsikūrimo mieste vieta – poezijos būseną¹⁰⁹.

Apibendrinami sakome, kad Liūnė Sutema sukuria savąją grafičio versiją. Pasiimdama empirinio pasaulio reiškinių ir savitai transformuodama pateikia jį kaip poetinę formą.

¹⁰⁶ Dana Vasiliauskienė, „Posūkis iš kelio ar dar tvirtesnis, poetinės visatos apibrėžimas. Liūnės Sutemos „Šimtametės žiemos užrašai“, *Aidai*, 1981, http://www.aidai.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=7475:mi&catid=409:4-liepa-rugpjitis&Itemid=464, [žiūrėta 2016-01-21].

¹⁰⁷ Vasiliauskienė kalbėdama apie Liūnės Sutemos poeziją akcentavo refleksyvinės literatūros aspektą. Jos nuomone, XX a. įvykęs epistemologinis lūžis, įgalinęs susidomėjimą kalbos problematika tinkamas ir Liūnės Sutemos kūrybos atžvilgiu. Teigiama, kad poetė savo kūryba ima gręžtis ne į pasaulį, bet į pačią literatūrą ir rašymo procesą, jo prigimtį ir vyksmą. Poezija tampa ne transformuota būties išraiška, o pati būtis: „Savo būti ji sutapatina su poezijos būtimi, tuo pačiu duodama visišką pirmenybę vaizduotės pasauliui“ (Vasiliauskienė, 1980, 30). Pasirinkdama kalbėti iš lyrinės pozicijų Liūnė Sutema gvildena tikrovės ir vaizduotės santykio, ontologines žmogaus ir poezijos problemas, nes „Liūnei Suteimai mąstyti apie poeziją – tai apskritai mąstyti apie save“ (Ten pat). Tai reiškia ne filosofinėmis idėjomis ar literatūrologijos traktais, bet vaizdais ir transformuota kalba.

¹⁰⁸ „Rašytojas egzilėje“, 1965, 123.

¹⁰⁹ Panašią mintį apie Liūnės Sutemos kūrybą yra išdėsiusi ir Vasiliauskienė. Jos nuomone, eilėraštyje „Šimtametės žiemos užrašai“ Liūnės Sutemos ‚pasimetę namai [kurie] išjudėjo ieškoti savo gatvių‘ kaip tik ir išsako poetės sugrįžimą į veiklos stovį: ne į praktikos, o į veiklos vaizduotės plotmėje stovį“ (Dana Vasiliauskienė, „Posūkis iš kelio ar dar tvirtesnis, poetinės visatos apibrėžimas. Liūnės Sutemos „Šimtametės žiemos užrašai“, *Aidai*, 1981, http://www.aidai.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=7475:mi&catid=409:4-liepa-rugpjitis&Itemid=464, [žiūrėta 2016-01-21]).

Kuriama dubliavimo situacija – teksto atkarpos apie grafičio rašymą byloja ir apie miesto kultūros žymą, ir apie rašymo kaip veiksmo kilmę, svarbą bei raišką. Liūnė Sutema išlaiko tradicinio grafičio bruožus ir kalba užkoduotai, nevienareikšmiškai suprantama ir sunkiai iššifruojama kalba. Dominuoja taupi poetika ir žodžio tikslumas. Grafitiškumas pereina prie „gatvės meno“ formų, kai į kūrybinio akto apmąstymus įpinamas Liūnės Sutemos asmeniškasis kontekstas, kultūriniai reiškiniai, mitologinio pasaulio dariniai, žaidimo motyvai, žodžio saugojimo ir įsivietinimo ženklai. Transformuodama ir įsimbolindama įprastą miesto kasdienybės reiškinį poetė jam suteikia naujas ir savitas reikšmes. Poezijoje pasirodantys įvaizdžiai ir simboliai byloja apie sufikcintą tikrovę, kurios centre – rašymo vyksmas. Perkeisti daiktai sugrįžta naujais pavidalais, netekę pirminės reikšmės, bet išsaugoję grafičiams būdingą vizualumą ir tikslumą tampa estetiniu objektu – iš fragmentų sudaryta poezijos knyga.

2. Dienoraštiškoji komunikacija ir skaitytojas

Ankstesniame skyriuje minėjome, kad Liūnei Sutemai būdinga standartinė lyrikos raiška: kreipimasis į menamąjį dialogo partnerį *tu*. Toks kalbėjimas pasirodo nuo pat pirmųjų jos poezijos rinkinių. Nors ir mezgamas dialogas su *tu*, bet pastarajam praktiškai nėra galimybės prabilti. Net ir tais atvejais, kai kalbama *mes* balsu, jis vis tiek išreiškia lyrinio subjekto situaciją (*mes* kaip subendrintas *aš*, pvz., eil. „Niekieno žemė“, „Migloje susiglaudė pilki žirgai“). Sutemiškasis dialogas tekste dažniausiai neturi atsako bei kuriamas archetipinis kalbėjimas. Tad skaitytojas apie kūrinuose pasirodančią patirtį gali sužinoti tik iš vienintelio kalbėtojo. Vasiliauskienė yra minėjusi, jog Liūnės Sutemos estetiškoji ideologija remiasi troškimu „pajusti žmogų giliausiame jo subjektyvume“¹¹⁰. Satkauskytė, praplėsdama pastarąją mintį, pabrėžė „*aš*“ tikslą – tai prasiveržti pro *tu* uždaramą, pradėti globoti, rūpintis ir sukurti tarpasmeninį dialoginį ryšį“¹¹¹. *Tu* eilėraščiuose pasirodo įvairiausiai pavidalais nuo refleksyvos sąmonės *aš* (naudojami moteriškos giminės būdvardžiai, skatinantys skaitytoją susikurti numanomos Liūnės Sutemos vaizdinį ir būtent jai pačiai priskirti aprašytas patirtis) iki *aš kaip kitas tu*¹¹² (šešėlio, skilusio veidrodžio, raganiškos moters motyvai ir kt.). Svarbiausia tai, kad joks Liūnės Sutemos dialogas

¹¹⁰ Vasiliauskienė, 1997, 634.

¹¹¹ Dalia Satkauskytė, „Komunikacinės strategijos moterų poezijoje (Nijolė Miliauskaitė, Judita Vaičiūnaitė, Birutė Pūkelevičiūtė, Liūnė Sutema)“, *Literatūra*, Nr. 43 (1), 2001, 56.

¹¹² Situacija dar labiau komplikuojama, nes kalbantysis *aš* atstovaudamas autoriaus balsui išreiškia keturgubą funkciją: būna pasakotoju ir veikėju, įvaizdžių kūrėju ir pačiu įvaizdžiu (Šilbajoris, 1992, 166). Jis vienu metu gali pasakoti ir kurti pasakojimo detales-įvaizdžius bei pats juos įkūnyti. Tokią situaciją matome eilėraščiuose „Ginuosi“, „Žaidžiu su veidrodžio šuke“ ir kt. Lyrinis subjektas dažnai skyla į dvi dalis – jis yra provaizdis ir atvaizdas vienu metu. Tokia binarinė pasikartojimų struktūra skatina ir aktyvų skaitytojo įsitraukimą, nes „Liūnė Sutema niekad nėra šė tam, kad tik sukurtų estetinį objektą, nereikalaujantį asmenišką angažavimosi“ (Šilbajoris, 1992, 169). Jau vėlesniuose kūrinuose tokia struktūra plečiama įtraukiant ir grafines priemones (Ten pat, 172).

nėra abstrahuotas, nes „bet kokios komunikacijos partneris traktuojamas kaip *tu*“¹¹³. Nors poezijoje ji linkusi kalbėtis tik su savaisiais, komunikacinė situacija hermetiška, bet „atsigręžus į globalų pasaulį, savaisiais tampa visi kenčiantieji“¹¹⁴. Tai galioja tiek tekste kalbinamiems subjektams, tiek anapus jo esantiems skaitytojams. Jeigu mezgamas ryšys su skaitytojais pagrįstas atvirumu ir bendrystės siekimu, tai analogiška situacija turėtų būti ir iš skaitytojo pusės. Jis turėtų patikėti ir jausti Liūnės Sutemos poezijos poveikį, paremtą patirčių panašumu. Skaitytojas tik tada galės įžengti į tekstą, jei ir pats bus išgyvenęs netekties skausmą, širdgėlą, vienatvę. Jis turi būti gyvenimo patirties bendrininkas. Gadameris yra teigęs, kad raštiškas pokalbis arba vadinamoji teksto komunikacija remiasi pamatiniais žodžių mainais, grindžiamais gera valia suprasti vienas kitą¹¹⁵. Tačiau, jo manymu, abipusio supratimo siekis gali labai kisti priklausomai nuo teksto adresato – jeigu imama kalbėtis ne su pažįstamu, bet su bevardžiu ar svetimu skaitytoju. Vis dėlto kaip tik „susikalbėjimo trikdys motyvuoja dėmesį tiksliai pasakytiems žodžiams“¹¹⁶. Tai iš esmės analogiška Iserio keliamai estetinio poveikio idėjai, kad geras tekstas priklausomas nuo to, ar nustebina skaitytoją ir skatina jo atidumą.

Liūnės Sutemos poezijoje dėmesys kalbai neretai svarbesnis už pačios patirties perteikimą. Eilėraščiuose dažnai aptiksime negalėjimo kalbėti svetimais žodžiais situaciją. Kalba yra vienintelė likusi galimybė iševio tapatybei išreikšti ir jos nykimas tapatinamas su išnykimo grėsme: „Poetė kreipiasi tarsi į heidegeriškos vizijos žmogų, kitaip sakant, į tokį, kurio buvojime glūdi nuolatinis rūpestis savo paties būtim ir kuris nebūgštuoja matyti save, kaip būvantį mirties link“¹¹⁷. Egziliškoji vienatvės patirtis išreiškiama transformuota poetine kalba, skirta žiniai perteikti ir pakviesti dialogui. Juk natūraliai kalba yra daugiau nei tai, kas ja pasakoma. Analogiškai „meno kūrinys reiškia būties prieaugį“¹¹⁸, kai svyruojama tarp to, kas matoma ir suprantama, bei to, kas nematoma ir turi būti iššifruota. Mackus bylodamas „neornamentuotos kalbos“ žodžiais mėgina perteikti atsiveriančią komunikacinę tuštumą. Liūnė Sutema elgiasi priešingai. Kalbėdama paprastesniais žodžiais ji siekia prisiartinti tą nutolusį *tu* (sakytume ir skaitytoją), panaikinti tuštumos jausmą, pasidalyti savo skausmu ir priimti kito kančią, nes tik per kitą įmanoma surinkti ir turėti save. Martino Buberio žodžiais tariant, „pamatinis *Aš-Tu* gali būti sakomas tik visa esybe. [...] *Aš* tampa *Aš* tik tavajame *Tu*“¹¹⁹. Dėl to kalba tampa būdu megzti tarpasmeninį ryšį. Eilėraščiuose konstruojamas vyksmas yra tarpasubjektinėje terpėje, o pateikiamos istorijos, susijusios su pasaulio pavertimu savu. Panašiai ir grafičių-eilėraščių rašymu mėginama įsivietinti ir prisijaukinti svetimą

¹¹³ Satkauskytė, 2001, 56.

¹¹⁴ Žvirgždas, 2010, 18.

¹¹⁵ Gadamer, 1999, 183.

¹¹⁶ Ten pat.

¹¹⁷ Vasiliauskiene, 1997, 645.

¹¹⁸ Hans-Georg Gadamer, *Grožio aktualumas. Menas kaip žaidimas, simbolis ir šventė*, vertė Giedrė Grinytė, Vilnius: Baltos lankos, 1997, 49.

¹¹⁹ Martin Buber, *Dialogo principas, I d. Aš ir Tu*, vertė Tomas Sodeika, Vilnius: Katalikų pasaulis, 1998, 80.

erdvę. Vasiliauskiene Liūnės Sutemos poeziją apibūdino kaip dienoraštiško, t. y. uždaro pobūdžio, nors ir vyrauja nuolatinis heidegeriškas pajautimas „Mit-sein“, t. y. žmonių buvojimo kartu¹²⁰. Trumpai ir aptarsime „Dienoraščio“ (*Nebėra nieko svetimo*) bei rinkinio *Tebūnie* tekstus. Nors šie eilėraščiai nėra poetiniai manifestai, bet juose galime matyti tai, ką Vytautas A. Jonynas pavadino „dienoraštine atviryste“¹²¹. Dėl to šalia grafitizmo įsivedamas dienoraštiškumo terminas, kuriuo nusakoma Liūnės Sutemos komunikacija su skaitytoju. Analizuosime, kokia komunikacinė situacija gali būti sukurta uždaroje poetinėje terpėje bei kokia vieta šiame komunikaciniame akte sukurama implikuotajam skaitytojui, idant jis taptų dialogo partneriu.

Eilėraštis „Dienoraštis“ jau pavadinimu byloja apie formą, kuri sukuria galimybę išsipasakoti skaudulius ir analizuoti save bei kitus. Živilė Bilaišytė Liūnės Sutemos poeziją yra apibūdinusi kaip atliekančią dienoraščio funkciją¹²². Tai sutemiškoji autobiografija. Skaitytojui pažadinamas lūkestis rasti sufikcintą Liūnės Sutemos „gyvenimą“, jos patirtį ir pasaulio suvokimą. Toks *tarsi* atvirumas turėtų labiau paveikti skaitytoją, priartinti jį prie teksto. Dienoraštiškumas, žymintis ir balso autentiškumą, nuoširdumą, gilesnį poveikį skaitytojui, (vėliau skaitydami sužinosime) neturi perdėto jausmingumo ar idiliškumo. Ar išsipildo tokie išankstiniai lūkesčiai? Ar „Dienoraštis“ atitinka savo referentą? Kaip kinta iš anksto susiformuotas dienoraščio vaizdinys?

Pavadinimas yra išskirtinis signalas Liūnės Sutemos poezijoje. Jis nusako ne tik temą (pagrindinę mintį, kontekstą, žanrinę asociaciją ar kt.), bet rašančiojo laikyseną teksto ir skaitytojo atžvilgiu. Ji yra sutemiškoji „tuščia vieta“, kuri įgalina literatūros komunikaciją. Skaitytojas iš anksto turėtų susidaryti tam tikrus lūkesčius, kad greičiausiai ieškos atviro, emocionalaus pasakojimo ar išgyvenimų aprašymo, tačiau jis turėtų būti atidus ir nesileisti suvedžiojamas pirminio įspūdžio bei pasiduoti Liūnės Sutemos kuriamam poetiniam žaidimui. Nors kita vertus, ir patį dienoraštį kaip tam tikrą memuaristikos žanrą sunku vienareikšmiškai apibūdinti. Pirminė dienoraščio sąlyga, kad jis rodo *tarsi* gyvenimą, bet paklūsta tam tikriems literatūros dėsniams; nuo pasirinktos kalbėjimo pozicijos priklauso ir teksto adresatas. „Implikuotasis dienoraščio skaitytojas esti pats rašantysis, nes toks tekstas dažniausiai nėra skirtas publikacijai“¹²³. Kalbantysis gali būti atviras ir savireflektyvus arba, priešingai – besijaučiantis atsakingas už istorijos, įvykių išsaugojimą, dėl to besistengiantis pateikti kiek įmanoma objektyvesnį pasakojimą. Svarbi ir dienoraščio laikinė struktūra. Juk dažniausiai jis rašomas praėjus tam tikram laikui, iš naujo permąstant ir tik kažką įtraukiant. Dienoraštis suvokiamas kaip aprašomasis praėjusios tikrovės vaizdavimas. Jis, Ricoeuro teigimu, pasitelkdamas individualias identifikacijos priemones leidžia rašytojui ir skaitytojui pasijusti bendros tikrovės dalimi, tarsi pats ten būtum: „Unikalus erdvėlaikio tinklas, kuriam vis tiek

¹²⁰ Vasiliauskiene, 1980, 42.

¹²¹ Vytautas A. Jonynas, „Kasdienybės heroika“, *Metmenys*, Nr. 12, 1966, 155.

¹²² Živilė Bilaišytė, „Liūnė Sutemos daiktai ir žodžiai“, *Metmenys*, Nr. 26, 1973, 53.

¹²³ Aistė Kučinskienė, „Dienoraštis“, *Avantekstas: Lietuviškų literatūros mokslo terminų žodynas*, Vilniaus universitetas, <http://www.avantekstas.flf.vu.lt/lt/dienora%C5%A1tis>, [žiūrėta 2016-04-06].

priklauso ir rašytojas, ir skaitytojas, ir kurį abu pripažįsta, įgalina visus teksto čia ir ten numanomai susieti su absoliučiu skaitytoju čia ir ten¹²⁴. Dienoraščiu sudabartinamas pasakojimo laikas, skaitytojas nebėra pašalinis asmuo netikėtai užklydęs į tekstą, jis svarbus ir veikiantis dalyvis. Matome, kad tokia dienoraščio apibrėžtis mums tik dar kartą leidžia pažvelgti į teksto dabartiškumą, kylantį skaitymo metu.

Liūnės Sutemos „Dienoraštis“ sudarytas iš penkių eilėraščių ciklo su paantraštėmis ir dedikuotas konkrečiam skaitytojui – poetės vyrui Mariui Katiliškiui (jį galime įsivaizduoti kaip artimą implikuotajam skaitytojui). Dedikacija suponuoja dviejų artimųjų dialogą, jei tik skaitytojas žino, kuo poetei svarbi Mariaus figūra. Dedikacijos rodo poezijos uždaramą – eilėraščio prasmę, transformuota patirtis lengviau atpažįstama šiam realiam ar menamam adresatui. Kiekvienoje dalyje atskleidžiama skirtinga situacija. Skaitytojas įtraukiamas į tekstą, raginamas patikėti juo, galvoti, kad tai paprasta kasdienybė (poetė dažnai pasiima kasdienybės daiktus ir nužaisdama jiems suteikia ne tik netikėtas prasmes, bet paverčia naujais, tačiau išlaikiusiais senąją reikšmę objektais, pavyzdžiui, eil. „Trys skelbimai“), kurioje kažkas rašo kitam skirtą tekstą apie ciklinį gamtos ritmą. Tai nurodo paantraštės: „vakar prasidėjo polaidis“, „prieš saulės gražą“, „po saulės gražos“, „kai saulė išduos“. Tarp jų aptinkame ir neturinčią tiesioginės sąsajos su gamtiškumu: „kai reikėjo apsispręsti“. Jos išreiškia visą ciklą vienijančią teminę liniją: vienatvė, būsimas pokytis ir laiko struktūra. Eilėraščių struktūroje svarbus kaskart vis naujas minties, refleksijos posūkis. Skaitytojas patenka į ciklinį gamtos laiką: anksčiau prasidėjęs pavasarinis polaidis turėtų išvaduoti žemę nuo sukausčiusio įšalo, nevaisingumo ir simboliškai – mirties. Iserio manymu, teksto prasmės neįmanoma iš karto suprasti. Ji kuriama kas kartą skaitymo momentu „judančio skaitytojo žiūros taško akivaizdoje“¹²⁵. Šiuo atveju skirtingi „Dienoraščio“ skyriai yra ta vieta, kurioje skaitytojas skatinamas sujungti trūkstamas sąsajas. Juose linijinis pasakojimas nutraukiamas arba pakreipiamas netikėta linkme, o šis pertrūkis traktuotinas kaip nebylus kvietimas mėginti atkurti kūrinio visumą.

Pirmoje ciklo dalyje skaitytojo žiūros taškas sutelkiamas į *tarsi* tikrą asmenišką, bet išviešintą erdvę. Šiam teiginiui praplėsti mums aktuali tampa ir Gadamerio mintis, jog laiškuose (ir dienoraštyje) kreipiantis netgi į labai artimą žmogų vis tiek lieka tam tikras neišsakomumas, kuris įmanomas tik pokalbio situacijoje. Gyvai kalbantis galima paklausti ir pasitikslinti, kas turėta galvoje, o raštu – ne. Taigi dialogiško eilėraščio atveju būtina stebėti šias neatskleistas vietas:

Pavasarijant tu dažnai palieki mane –
kalbini žmones, kurių nėra,
sodini vis tą patį neprigyjantį krūmą
ir dairaisi paukščių, niekad neparskridusių čia.

¹²⁴ Paul Ricoeur, *Interpretacijos teorija*, vertė Rasa Kalinauskaitė, Gintautė Lidžiuvienė, Vilnius: Baltos lankos, 2000, 47.

¹²⁵ Iser, 2011, 24.

Pavasarijant esu taip beprasmiškai viena,
kad mojuoju prie kelio stovėdama
pravažiuojančiam duonos ir sapnų pardavėjui –
klausaus strazdanoto, raudonplaukio sektanto
tarpduryje stovinčio –
esu Jehovos liudytojas, tikėki, mano tiesa –

O mano? ji pasiliko viena (p. 39).

Eilėraštyje matome savirefleksijos situaciją. Jame aprašoma kalbančiosios būseną – vienvėdės patirtis. Menamas dialogo partneris vis atlikdamas beprasmiškus veiksmus ją palieka. Šis išgyvenimas tik gilėja sutikus svetimuosius. Stengiamasi su jais sukurti bent minimalų ryšį rankos mostu, tačiau ir šitai nepavyksta. Nauja prasmės konfigūracija randasi sutikus Jehovos liudytoją, tačiau ir jo uždarumas bei savitiksliskumas neatliepia lyrinio *aš* patirties. Komunikacija galima tik pasikeitus aplinkybėms: nuo vandens pripildytos, nors ir nederlingos žemės, skaitytojo žvilgsnis perkeliamas į keliapakopį ragavimo veiksmą:

Ir vėl esu,
kai paskutinį kovo vakarą staiga
vandens dubenyje sudyla man tarp pirštų pilnatis,
ir įsirėžia naktį įspėjančių ženklų delčia,
[...]
kai nekantriu balsu skaitau –,
Lunatiko Kelionių Užrašus –
ir tu savo delne seki,
tartum žemėlapi, vingiuojančius brūkšnius
ir nerandi ano bažnytkaimio neberandi –
tuomet ir vėl esu
NEPAKARTOJAMO LIUDININKU (p. 40).

Šioje teksto dalyje kalbama apie atkurtą lyrinio subjekto tapatybę, tačiau tokią išvadą galime padaryti tik pastebėję tekste kuriamus „neapibrėžtumus“, kurie atveria kelią interpretacijų įvairovei. Skaitytojas šioje teksto dalyje turėtų perprasti metaforišką sudylančios nakties vaizdinį. Turėtų pažinti, jog Lunatiko kelionių užrašai yra poetės eilėraštis. Jį apibūdinama vos keliomis eilutėmis, Liūnė Sutema apeliuoja į poezijos neapibrėžtumo savybę, jog skaitydamas seki ne ženklus, bet savo mintis ir vaizdus. Ir galiausiai suvokti sąsają, kas yra tas „Nepakartojamasis“ ir kodėl jis reikšmingas lyriniam subjektui. Didžiosiomis raidėmis išskirtas sakinytis žymi pertrūkį skaitymo akte. Tad skaitytojas raginamas vėl sugrįžti prie teksto pradžios bei suprasti, kad „Nepakartojamasis“ yra tarsi beprasmiškus veiksmus atliekantis *tu*.

Skaitytojo žvilgsnis antroje ciklo dalyje nukreipiamas į vieną objektą: „Amaro naikinamas medis / tebestovi gatvės gale – visų gatvės, bet mano medis“ (p. 42). Jis izotopiškas

ankstesnės dalies vis neprigyjančiam krūmui. Nėra konkrečių ženklų, kad čia prabyla būtent menamas dialogo partneris, bet prisiminus kalbančiosios skundą, jog prasidėjus pavasariui jis vis imasi kalbėtis su nesamais žmonėmis, tokia sąsaja taptų galima. Nebylūs žmonės šioje ciklo dalyje skundžiasi ir liūdi, priekaištauja ir viliasi. O lyrinis subjektas tiesiog trokšta išlikti vienas su tuo sergančiu medžiu: „Nebenoriu klausyt nusivylusių moterų / raudant [...] Nebenoriu klausyt svajotojų / kalbant / Amaro naikinamas medis / tebestovi gatvės gale – / visų gatvės, bet mano medis“ (p. 41). Centrine tema eilėraštyje tampa apsisprendimas – mėginama suprasti, ar tas nykstantis medis iš praeities yra ir gali toliau būti lyrinio subjekto pasaulio dalimi, ar jį palikti, ar geriau nukirsdinti, kad išaugtų gyvastinga atžala.

Trečiajame ciklo eilėraštyje tarsi vėl užsimenama apie stokojantį gyvasties medį ir krūmą – negaliu išsaugoti augalo, bet trokštu atgaivinti tave ir išsaugoti gyvybę. Dienoraštis skirtas kitam kenčiančiajam, kad šis išliktų kartu, ir tik šitaip įmanoma išverti negandas. Atrodytų eilėraštyje kalbasi du, kažką labai brangaus ir neatkuriamo praradę žmonės, bet svetimųjų į pokalbį nepriimama:

Tegaliu būt lietum ir sniegu –
Mylimoji tavo kaitra praėjo,
išsiurbusi nokstančius vaisius,
užgniaužus aguonų žiedus delne,
nusinešusi visą žalumą
karštose pėdose
[...]
Noriu būti tau lietum ir sniegu,
kad pajėgtum gyvent dar metus
savyje, kaip žiemkentis rugys –
noriu saujom žarstyt tavo derlių
ir parodyti, koks tu gali būti – (p. 43)

Pirmoji eilutė skaitytojui suteikia vietą įsivaizdavimui. Jei lyrinis subjektas tegali būti atgaivinančia ir saugančia jėga, tai skaitantysis turėtų klausti, ko yra bijoma? Veikiausiai bijoma, kad išsaugoti, užauginti nepavyks, vis puoselėjamas pasaulis sunyks ir nepavyks žarstyti derliaus.

Ketvirtojoje ciklo dalyje įvyksta „gamtinis“ perėjimas – žiemkenčius apklojo sniegas, į lyrinę erdvę įžengė žiema. Joje augančios vešlios pusnys paslepia gyvybės stoką: „Auga vešlios pusnys abipus kelio / į tavo namus –, / kad žydėtų krūmai apibus kelio / į tavo namus – / kai žydės jie, iškirsiu visus, / kad jų šaknys paleistų tave, / ir man atiduotų tave“ (p. 44). Metaforiškai skaitytojui pateikiamas netekties skausmo vaizdinys. Kalbančioji trokšta sunaikinti sukurtąjį gamtos pasaulį. Tai pavyksta paskutiniame ciklo eilėraštyje. Mirtis nebetenka galios – atgamtinės jėgos turinti moteris (eilėraštyje „Raganauju“ lyrinis subjektas kalba tautosakinės Eglės balsu, taip pat reiktų nepamiršti, kad mitologijoje įprasta raganą sieti su mirtimi ir atgimimu) ją nugali:

„Neprijaukinsi manęs, mirtie, tik sugausi klastingai – staiga –, [...] kai saulė išduos, tu paimsi / neprijaukintą mane“ (p. 46).

Taigi dramatinės įtampos centre – lyrinio subjekto bandymas apsibrėžti tapatybę. Šilbajoris yra minėjęs, kad Liūnės Sutemos „pasakojimo-dialogo situacija, primena pasakojimą-dramą, kai autorės „aš“ savo sielą išpasakoja Mariaus personažui, tiesiogiai tekste nesančiam, bet nuolatos implikuotam potekstėje“¹²⁶. Pasaulio tvarka atkuriamą tik susigražinus santykį su *tu*: „Esu NEPAKARTOJAMOJO LIUDININKAS“ teigiama pirmojo teksto pabaigoje. Dienoraščiu ji liudija ne apie save, bet apie Katiliškio aprašytą žemę ir žmogų, judviejų santykį. Taigi dialogas vyksta ir kitame lygmenyje – intertekstinėmis citatomis. Tam, kad jas perskaitytų, idealusis Liūnės Sutemos skaitytojas turėtų žinoti jos šeimos, kasdienio gyvenimo kontekstą. Komunikacijos pamatas, pasak Gadamerio, yra žodyno, formos, turinio mokymasis, kad įvyktų meno kūrinio rekonstrukcija¹²⁷. Poetės vyras Čikagos priemiestyje nusipirkęs žemės skypelį mėgino atkurti lietuviškus namus: pastatė namą, įveisė sodą ir augino apynius bei tai vaizdingai aprašė novelių romane „Užuovėja“, kuris transformuotai aprašomas mūsų analizuojamame eilėraštyje. Katiliškio agrarinės pasaulėjautos vaizdinius „Dienoraštyje“ persmelkia egzistencinės baigties nuotaikos. Darnų ir sotų pasaulį Liūnė Sutema keičia į dykvietes. Žemdirbio kasdienybė, jo mistinis ir harmoningas ryšys su žeme bei sakralizuota buvusio pasaulio rekonstrukcija pakeičiama mirties nuojauta. Vis dėlto net ir tokiais pavidalais susitikimas tarp lyrinio *aš* ir adresato *tu* įvyksta: „kai saulė išduos, tu paimsi / neprijaukintą mane“ (p. 47).

Nuo dienoraštiškos komunikacinės plotmės pereiname prie testamentiško pasakojimo. Minėtasis atviras poetinis kalbėjimas rinkinyje *Tebūnie* transformuojamas į paskutinės valios reiškimą. Gadameris kalbėdamas apie žaidimo prasmę akcentavo, jog santykis su pasauliu ir kūrybiškumas skatina sulaikyti praeinamybę. Jo manymu, šitoks žmogaus siekis nėra atsitiktinis, bet įspaustas „vidinėje žaidimo transcendencijoje“¹²⁸. Žaidimo veikla gali atspindėti būties baigtinumo patirtį, tad mąstyti, kas yra mirtis, tai peržengti sau skirtą laiką¹²⁹. Tai susisietų su iseriškąja ribų peržengimo idėja, jog žmogus, suvokdamas savo baigtinumą, jį gali pažeisti skaitydamas arba kurdamas literatūros kūrinį. Šis Liūnės Sutemos rinkinys leidžia suvokti praeinamybę ir ją sulaikyti.

Toks žingsnis atliekamas pasitelkus minėtąją uždara dialoginę situaciją. Daugelis tekste pasirodančių biografinių motyvų ar įvairių asmeninių detalių gali būti identifikuoti tik poetę ar jos kūrybą pažįstančių žmonių. Skaitytojas turi žinoti, kad dedikacijos Agnei ir Sauliui yra susijusios su konkrečiomis Liūnės Sutemos gyvenimo aplinkybėmis. Panašią situaciją aptinkame ir

---

¹²⁶ Šilbajoris, 1992, 176.

¹²⁷ Gadamer, 1997, 73.

¹²⁸ Ten pat, 66.

¹²⁹ Ten pat.

„Dienoraščio“ tekste. Kita vertus, Liūnė Sutema prisileidžia skaitytoją artyn kalbėdama sukrečiančiu, skausmingu balsu. Valdemaras Kukulas šį rinkinį pavadino kupinu „paslaptingos šviesos ir lemtingo sakymo sakralumo“¹³⁰, o Adomavičienei – tai „gelianti poezija“¹³¹. Abu kritikai, artėjantys prie idealiojo skaitytojo, tvirtina apie Liūnės Sutemos poetinio žodžio poveikumą. Įtekstinta pati intymiausia patirtis pateikiama bendruomenei. Tai, kas asmeniška, tampa visuotinai prieinama ir atvira. Sunku kvestionuoti perteikiamos patirties patikimumą ar įtarti manipuliaciją skaitytoju. Nuoširdus, nors ir nekalbus lyrinis subjektas neleidžia abejoti tekstu – panašiai ir liudijimo literatūroje, sudaroma pasitikėjimo sutartis, jog visa, kas užrašyta yra tikra. Tokiu žingsniu, sekant Iserio mintimi, tik dar kartą patvirtinama, kad literatūrą skaitytojas išgyvena kaip tikrą įvykį. Kita vertus, daug biografinės tikrovės elementų vis dėlto suspenduojama ir paslepama pasirenkant eilėraščio formą. Tad kokių būdu sutemiškoji egzistencinė įtampa atsiveria skaitytojui?

Išgyventa poetės patirtis nuolat sugrįžta ir pateikiama eilėraščiuose vis kitokiu pavidalu. Šiame rinkinyje ne tik mezgamas dialogas su anapusybe, bet, atrodo, kad kalbama tarsi iš anapus (dažnas ir sapno motyvas). Liūnė Sutema, megzdama tokį dialogą, įgalina peržengti žmogiškąsias ribas. Ji kūrinuose apmąsto nykstančio laiko ir gyvenimo trapumo situaciją. Poezija tokiu atveju įgauna transgresijos elementų tikrovės atžvilgiu, nes pasitelkiant įvairiausių mirusiųjų kulto vaizdinius mėginama „sulaikyti praeinamybę naujos trukmės pavidalu“¹³². Meno kūrinys leidžia peržengti dabarties laiko ribą ir perkelia į kitą-savąjį „čia ir dabar“, vykstantį skaitytojo ir teksto akistatoje. Rašymo kaip ir skaitymo veiksmu išlaikomas nemirtingumas, antlaikiškumo ir visuotinio ilgesys bei gyvenimo laikinumo ir vienišumo patirties dviprasmybė¹³³. Egzistencijos laikinumo suvokimas padeda įvertinti esamybę ir taip ją pratęsia, o skaitytojas įgauna kitokio laiko patirtį ir galimybę suvaldyti trukmę. Eilėraštyje kalbama su mirusiais, nes tik tarp jų galima rasti nusiramimą ir paguodą: „Taip gera kalbinti tuos, kurių nėra – / jie šypsos atlaidžiai ir pritaria, / kad tau būtų ramiau ir saugiau – / kad nebijotum“ (p. 209). Įvyksta žodžio mainai ir patiriamas komunikacinis bendrumas. Tarsi išsakomi rūpesčiai ir nurimstama – viename interviu poetė yra minėjusi, kad „[...] eilėraščiai yra mano terapija. Eilėraščiais išsikalbu, išsisipjaudau, lyg nuėjusi pas psichiatrą“¹³⁴. Skausmas tampa kontempliuotina poezija, skundas – paguoda, o uždaras pasaulis –

---

¹³⁰ Valdemaras Kukulas, „Viena iš daugelio, bet vienintelė (Liūnė Sutema, Tebūnie, 2006)“, *Nemunas*, 2007, <http://www.tekstai.lt/tekstai-apie-tekstus/447-1/1875-valdemaras-kukulas-viena-is-daugelio-bet-vienintele-liune-sutema-tebunie>, [žiūrėta 2016-03-21].

¹³¹ Laimutė Adomavičienė, „Gelianti Liūnės Sutemos poezija (Liūnė Sutema. Sugrįžau, 2009)“, *Metai*, Nr. 9, 2009, <http://www.tekstai.lt/zurnalas-metai/5581-laimute-adomaviciene-gelianti-poezija-liune-sutema-sugrizau?catid=544%3A2009-m-nr-10-spalis>, [žiūrėta 2016-01-18].

¹³² Gadamer, 1997, 66.

¹³³ Jurgutienė, 2013, 147.

¹³⁴ Virginija Paplauskienė, „Liūnė Sutema. Tegul kalba mano poezija“, <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2013-01-17-mire-poete-liune-sutema/93859>, [žiūrėta 2016-03-14].

išviešinamas. Žmonėms būdingas netekties, vienatvės patyrimas, mirties nuojauta yra tai, į ką pakviečiamas skaitytojas. Tik kiek Liūnės Sutemos tekstas atviras skaitytojo patirčiai?

Poetinėje erdvėje kuriama komunikacinė situacija, kurioje *aš* ir *tu* negali susitikti, nes „visi mano laiškai ir telegramos grįžta“ (p. 219). Tačiau net ir tokiu atveju lyrinis subjektas nenustoja kalbėti. Tik svarbu, kokį poveikį padarys lyrinio subjekto žodžiai: „[...] bijau prakalbėti, / kad mano žodžių kruša / nesužeistų tavęs. / [...] užspaudžiu atodūšį savyje, / kad neapledėtų langai aklinai / ir neatskirtų manęs / nuo laukiančių (p. 211). Skaitytojas raginamas suprasti, jog ne viską įmanoma pasakyti. Tik kodėl ir kas slepiama? Nutylima tai, kas gali sužeisti, įskaudinti. Sulaikomas net kvėpavimas, nustojama gyvuoti, kad anapus esantieji išliktų. Jaučiama didelė atsakomybė už kitus ir nepasakoma viskas, nes bijoma vienatvės. Griebiamasi nuolat kartojamo „tebūnie“ kaip atodūσιο po sunkiausių išgyvenimų. Kalba pažeidžiama ir peržengiama tam tikra riba – eilėraščio plotmėje – skausmo, vienatvės, susvetimėjimo, mirties. Šiame žodyje užkoduotas susitaikymo aktas, atkeliavęs dar iš krikščioniškojo nuolankumo ar tautosakinių burtų klodo. Jo ištarimą galėtume laikyti tam tikru ritualiniu murmėjimu. Skaitytojas raginamas kartu atsidusti, nurimti ir priimti visa, kas yra ar bus duota. Tad svarbus ne pats žodis, bet ritminis veiksmas, įkūnijantis transcendentalumo paslaptį. Liūnė Sutema taupiais žodžiais ir kartojamu „tebūnie“ sukuria vidinį estetinį ritmą. Ji byloja iš šiapusybės apie tai, kas anapus. Žodžiais įsteigiama nauja utopinė visata. Fikcinė niekieno žemė pavirsta į Pasakos šalį, pavadintą Sutema („Emigruosiu į šalį, kurios dar nėra / ir duosiu jai vardą / SUTEMA“, p. 240). Sugyvinama tai, ko nėra, ir siekiama įsikurti toje naujoje būtyje. Įsikuriama virtualioje realybėje, apie kurią rašė Iseris – tarp tikrovės ir perskaityto teksto sukulto įvaizdavimo.

Sakymas ir rašymas keičia bei sustiprina vienas kitą („Mariau, / sakau ir sakau, / nežinau ar tu girdi – / dabar užrašau, / skaityk“, p. 210). Teksto atkarpoje kalbama apie komunikacijos kliūtį, kuri įveikiama rašymu, kaip kad anksčiau analizuotas *Graffiti* yra komunikacijos su miestu sunkumo įveika. Erdvė, kurioje susitinka numanomas autorius ir skaitytojas, pažymėta ne maištingais ir destruktiviais miesto vaizdiniais, bet literatūros pasauliu, kupinu konkrečių gimtinių ir krašto istorijos ženklų. Dėl to tarsi sapne sugrįžta buvusio gyvenimo prisiminimai ir it pamėklė lyrinį subjektą vejasi Mažeikių stotis, suranda ir nepaleidžia penkių bažnyčių, keturių smuklių miestelis ar prabyla protėviai „vienas kalvėje su kūju, / antras parugėje su dalgiu“ (p. 229). Sufikcintas pasaulis yra vienintelis likęs numanomam autoriui, jis nuolat atgyja iš atminties, o tokio pasaulio aprašymas yra vienintelis būdas nutildyti sąžinės balsą ir atgauti ramybę.

Rinkinyje sustiprėja grafitizmas – vyrauja trumpi ir lakoniški sakiniai, poetinė kalba priartėja prie kasdieniškos, skamba dialoginio bendravimo tarp skaitytojo ir teksto intonacija. Tam netgi panaudojama gana banali ir kiekvienam skaitytojui pažįstama metafora apie literatūrą kaip vartus į kitą, veikiausiai geresnį pasaulį:

Dažnai apima toks žingeidus ilgesys
nepažįstamų žmonių –
tada praveriu knygos duris,
stoviu ant slenksčio ir laikiu,
ką man pasakys nepažįstamieji –
ir kai jie prakalba į mane,
kartais pajuntu, lyg priklausau čia
ir gyvenu kartu su jais. (p. 231)

Liūnė Sutema mėgina sukonkretinti populiarią frazę, kad skaitydami literatūrą, skaitome ir save. Negyvam daiktui ji įkvepia gyvybę siekdama emocinio artumo, didesnio teksto poveikio. Pasak Šilbajorio – tai viena centrinių poetės kūrimo formų. Įeidami į fikcinį pasaulį turime galimybę stebėti tikrovę, kuri yra ir tekstinis, ir anapus jo esantis pasaulis (patirtis ar savivoka). Literatūros kūrinys fikcinėje plotmėje sukuria vieną iš atskaitos taškų ir atveria egzistenciją lydinčias implicitines galimybes. Eilėraštyje matome ribinę erdvę tarp savo ir svetimo, knyginio ir *tarsi* tikro pasaulio. Kūrinį galėtume suprasti kaip menine kalba perteiktą skaitymo poveikio situaciją. Komunikacinis aktas įvyksta, nes kalbinamasis leidžiasi būti prakalbinamas. Jį paveikia kažkas, neaprašytas eilėraštyje, kad „nepažįstamų žmonių“, t. y. svetimų patirčių, supratimo laukas tampa savu. Dialogas įvyksta, ribos peržengiamos ir dėl to „galima gyventi kartu su jais“. Ši teksto ir skaitytojo dialogo tema tęsiama ir kitame eilėraštyje:

Žemė plokščia ir pikta,
sako man juokdarys,
iš pasakų knygos atėjęs –
ėjauėjau ir galo nepriėjau,
tik pamačiau, kad žemėje
švininiais kareivėliais nieks nežaidžia –
plieniniai paukščiai nusileidę
juos sulesa –
geležiniai vorai rėpliodami
juos sutrypia –
ir nieks nesijuokia mane išgirdęs,
varpeliais skambančia kepure –
Grįšiu į savo pasaulį –
į Pasaką (p. 232).

Patenkama į dvigubai fikcišką pasaulį (eilėraštyje bylojama apie tarsi tikrovę, panašią į pasaką, bet sugrįžti trokštama į kitą, neva tikrąją Pasaką), kuriame dominuoja juokdario figūra. Būsena paradoksali, „apversta“ – žemė kažkodėl plokščia, nors ir neturinti pabaigos, švininius kareivėlius sulesa paukščiai arba sutrypia geležiniai vorai, o iš juokdario pokštų niekas nesijuokia. Vienintelė šviesi vieta galėtų būti tik fikcija – pasaka, į kurią ketinama grįžti. Manifestinis Liūnės Sutemos

eilėraštis skamba lyg aliuzija į Radausko eilėraščio ir tikrovės dichotomiją. Sugrįžti į tekstą, poetinę erdvę ir joje pasakoti kitiems apie save, bet niekada iki galo neperteikti. Dėl to knygoje kalbinami mirusieji, atgyja mūsų analizuoto „Dienoraščio“ kontekstas:

Mariau,
sakau ir sakau,
nežinau ar girdi –
dabar užrašau,
skaityk –
tavo sodinti medžiai miršta
mirtim lėta –
lyg palinkus, sukrypus paliegėlių minia,
jie kiekvieną rytą pasitinka
ir žiūri į mane,
laukdami audros –
nemokėjau jų mylėti,
nemokėjau su jais kalbėti –
Tebūnie –
esu kalta (p. 210).

Vis grįžtama į tą pačią kaltės ir komunikacijos trūkumo situaciją. Žodinis pranešimas nepasiekia adresato, bendrumas nėra sukuriamas, tad pasitelkiamas raštas, kuris būdavo suprantamas kaip atskiriantis žmones, sukuriantis abstrakčius ryšius. Jis padeda susivienyti. „Dienoraštyje“ matomas vienišo, bet tvirto žmogaus įvaizdis čia tampa nuolankiu susitaikinimo aktu. Neįmanoma nieko pakeisti, telieka nuolankiai priimti esamybę. Reikėtų klausti, kokia kalbėjimo pozicija pasirenkama, kai net nebeįmanoma rašyti? Pritrūkus žodžių – išraiškos galimybių – pasitelkiamas gamtos pasaulis:

Kai pritrūkstu žodžių išsakyti save,
ir žinau, daugiau žodžių nėra,
nubraukiu dulkes nuo žolės ranka,
ir ji auga žaliuoja manyje
be žodžių –
lesinu alkanus paukščius,
ir jie ima čiulbėti manyje
be žodžių –
metu akmenį į tave,
o akmuo sutrupa manyje
be žodžių –
tada suprantu,
man nereikia žodžių, kad išsakyčiau save –
ir žolė ir paukščiai ir akmuo
kalba už mane (p. 221).

Gamtos pasaulis įgyja antropomorfinių bruožų ir leidžia kalbėti lyriniam subjektui. Kalbama nebe žodžiais, bet daiktais – įvaizdžiais. Tarsi pasislepiama fikcijos pasaulyje, kuris ir nusako kalbėjimo pobūdį – kažkas kita byloja už mane. Neberašoma, bet, pritrūkus žodžių, imama piešti. Tarsi ant kapo išdygsta žolė, ant jo užaugusiam medyje sučiulba paukščiai – visa tai rodo kalbėjimą po mirties. Skaitytojas raginamas patikėti, kad patirčiai nusakyti nereikia žodžių, byloti gali ir įvaizdžiai. Sugrįžtama prie idėjos, jog žodis tampa pakeičiančiu ženklu, o simboliu virsta net artimojo vardas. Lyrinis *aš* išgyvena dėl to, kad kažkas kita ima gyventi-kalbėti jame. Netgi trokšta mesti į *tu* akmenį. Akmuo, kuris Liūnės Sutemos poetinėje erdvėje išreiškia stojišką laikyseną, sutrupa. Eilėraštyje „Akmuo“ kalbamasi su budeliu, laikančiu akmenį. Vaizduojama, kaip lyrinis subjektas laiko užgniaužtą rankoje save patį: „Jei paleisi mane, išslysiu naktin – / pasinersiu, lyg tvenkinin“ (p. 92). Jis bendraudamas su menamu *tu-savimi* prašo būti išmestas, išlaisvintas. Skaitytojas taip ir nesužino, kokia šio veiksmo atomazga. Ar lyrinio subjekto troškimas išsipildė? Ar Dovydas nugalėjo Galijotą? Tik supranta, kad lyrinis subjektas yra daiktas, kalbantysis ir kalbinamasis. Mūsų analizuojame eilėraštyje bendraujama su kitu, į kurį mestas akmuo galiausiai subyra pačiame lyriniame subjekte. Tartum žudymo, nuodėmingumo įrankis (plg. kas be nuodėmės, temeta akmenį) sugrįžta į patį kaltininką, nes jis save ir pasmerkia. *Aš*, susidūręs su kitybe, ją priima ir laiko savąja tąsa. Tai galėtume laikyti sutemiškos komunikacijos pamatu, kai šalia atsidūręs objektas įgalina visą lyrinio subjekto buvimą: „tada prašau, būk šalia, man baisu – / ir pajuntu, kaip ramu manyje, / ramu –“ (p. 234).

Liūnės Sutemos dienoraštiška komunikacija – tarsi atviras pokalbis su skaitytoju. Lyrinis subjektas kalbėdamas iš *aš* pozicijos tampa esminiu ir beveik vieninteliu vyksmo reiškėju. Nors ir tokią poziciją bandoma perteikti universaliu balsu. Skaitytojas, mėgindamas užmegzti dialogą su tekstu, turėtų operuoti bendra skausmo, vienatvės, tylos patirtimi ir iš mažų gabaliukų sudėlioti vientisą reikšmę, nes lyrinis vyksmas kuriamas kaip iš atminties kylančių prisiminimų balsas. Skaitytojams raginamas būti dėmesingas „tuščioms teksto“ vietoms, į kurias nuolat patenka dėl žodžio taupumo, ritmikos ir minties neužbaigtumo.

3. (Be)vietiškumo situacija: tarp įsivaizdavimo ir tikrovės

Birutė Jonuškaitė: Ar turite namų pojūtį? Ar nuo jaunystės keliaudama iš vienos gyvenamosios vietos į kitą, iš vieno miesto ar valstijos į kitą patyrėte kada tokį suvokimą: dabar *aš* jau esu namuose. / Liūnė Sutema: Ne, niekad. *Aš* galvoju, kad iš viso niekada neturėjau namų¹³⁵.

---

¹³⁵ „Vis dar ieškau savęs. Poetė Liūnė Sutema atsako į Birutės Jonuškaitės klausimus“, <http://www.tekstai.lt/zurnalas-metai/573-vis-dar-iekau-savs-poet-lin-sutema-atsako--biruts-jonukaits-klausimus?catid=127%3A2006-nr-4-balandis>, [žiūrėta 2016-01-16].

Mąstant apie Liūnės Sutemos kūrybą svarbu aptarti (be)vietišumą. Jis yra kūrybos dominantė, poetinės kartos apibrėžtis. Daugelis literatūros kritikų kalbėdami apie vietos įtampą Liūnės Sutemos tekstuose akcentavo du aspektus. Pirmasis susijęs su realia auditorija, supratusia arba nesupratusia jos kūrybos. Žvirgždo nuomone, egzodo traumą gilino ne „prarastos tėvynės netektis, o netikėtos identiteto deformacijos, įtampa tarp bendruomenės puoselėjamų tradicijų, įsipareigojimo saviesiems ir (jau nebe)svetimos amerikietiškos tikrovės“¹³⁶. Bežemiškumas Liūnės Sutemos išgyvenamas ne tik kaip įsikūrimo svetimame krašte sunkumas, bet kaip susvetimėjimas, nutolimas, nusivylimas, netgi priešiškas, kilęs kreipiantis į lietuvių išėviją ir veikiausiai nesulaukus tikėto atsako. Antrasis aspektas apima kalbėjimą apie Liūnę Sutemą ir jos poetizuotai perteikiamus tremties išgyvenimus, esant tarp „savos Lietuvos ir svetimos Amerikos“¹³⁷. Neturint namų atspirties remiamasi į fikcinę tikrovę. Ji nepriklauso nuo konkrečių geografinių vietovių ir troškimo į jas sugrįžti. Žvirgždo teigimu, poetės kūryboje nėra „prisirišimo prie mitinės vaikystės žemės“¹³⁸, jos „ten“ nėra niliūniškieji Nemeikščiai, bet vidinis negalėjimo įsikurti modusas. Dėl to kalbėsime apie universalią išėvystės patirtį, skirtą perskaityti ir suprasti miesto žmogui. Analizuodami kreipsime dėmesį į (urbanistinės) erdvės konfigūraciją, klaidžiojimus po ją ir dialogo su skaitytoju mezgimą.

Bevietiškumo situaciją eilėraštyje „Užkulisiuos“ (p. 14) suponuoja teatrinė erdvė, nepasiekiamą juslinei patirčiai. Užkulisiai, apribota, uždengta nuo pašalinių veikimo sritis, paslepia dekoracijas ir „tikrajį“ aktorių veidą, o drauge byloja – scenoje vyksta tik vaidinimas. Tai, kas paprastai slepiama, eilėraštyje bus atidengta, užkulisiai pavirs teatro scena – įtaigoja antraštė. Skaitytojas pakviečiamas ten, kur neįmanoma patekti nesugriovus vaidinimo *tarsi* tikrovės iliuzijos. Liūnė Sutema įsileidžia skaitytoją į tremties erdvę, leidžia pažinti skausmingą lyrinio žmogaus, neturinčio atramos taškų, situaciją. Teatrinė „scena“ konstruojama be jokių konkretesnių žymų¹³⁹. Dekoracijų eilėraščio erdvėje nėra, tik grynas buvimas, labai ryški vienatvės ir skausmo patirtis. Kategoriškai ir tvirtai lyrinis subjektas apibrėžia savo egzistenciją: „Niekados neišeisiu. Niekados nesugrįšiu: – / visi slenksčiai aštrūs, lenkti, / lyg senieji kovų kardai“ (p. 14). Esama apribotoje

---

¹³⁶ Žvirgždas, 2010, 15.

¹³⁷ Laimutė Adomavičienė, „Gelijanti poezija (Liūnė Sutema. Sugrįžau, 2009)“, *Metai*, Nr. 10, 2009, <http://www.tekstai.lt/zurnalas-metai/5581-laimute-adomaviciene-gelijanti-poezija-liune-sutema-sugrizau?catid=544%3A2009-m-nr-10-spalis>, [žiūrėta 2016-01-18].

Tokia apibrėžtis iškelia „čia“ ir „ten“ opoziciją, aktualizuojančią skirtingą erdvėlaikį, per tai išsirutulioja Šilbajorio apibrėžta „didžioji drama grįžimo-negrįžimo iš tremties į namus“ (Šilbajoris, 1992, 170). Pasak Čiočytės, ši tremties patirtis įgalina ir poetinės kalbos kitimą, kad būtų išsaugota „buvusių senųjų [žodžių, jų reikšmių – K. R.] gyvybė“ (Čiočytė, 1999, 190).

¹³⁸ Žvirgždas, 2010, 15.

¹³⁹ Konkrečiais įvaizdžiais išreikštą, labai groteskišką, banali ir svetima tikrovė ir susidūrimas su „kitoniška civilizacine terpe“ (Katkus, 2010, 26) rodomi tame pačiame rinkinyje išspausdintame eilėraštyje: „Nieko nebenoriu liesti, / tiktai žiūrėti į netikrą, / patyčiai uždarytą savo vasarą, / tarpe gigantiškų namų – / kai neužaugos, bevardžiai medžiai, / nuvytęs trikampis žolės su paukščiu mediniu / ir pamesta, rausva skara, / lyg nenužydinčiu žiedu“ (p. 15).

erdvėje, kurios neįmanoma palikti: „Egzodas – jau įvykęs faktas, bet neapmaštomas kaip trauma ar netektis, o dvigubas neigimas“¹⁴⁰. Tremties erdvėje nėra atspirties taškų, tai kovos ir greičiausiai pralaimėjimo vieta: „Aš nenoriu kovot. / Visados ir visur taip / prie atdarų durų stovėt – / tie patys daiktai čia ir kitur, / ir tas pats, tas pats Ilgesys. / Ištroškęs ir alkanas, / nepagirdomas, nepasotinamas / nei čia, nei kitur“ (p. 14). Erdvė atkartodama scenos-užkulisių žaidimą padalinama į dvi dalis – „čia ir kitur“. Jas skirianti riba metaforiškai rodoma senųjų kovos kardų bei atvertų durų vaizdiniais. Norėdamas nukeliauti į „kitur“ lyrinis subjektas turi nepabijoti kančios, kovos ir skausmo. Tam reikia atsisakyti savęs, kad įpratusios būti tuščios ir laisvos rankos drąsiai imtųsi ginklo tiems slenksčiams nugalėti. Jis lieka stovėti savo užkulisiuose, neperžengia „čia“ ribos, nes suvokia, kad „kitur“ niekad nepateisins vilčių. Ilgesys tarsi nepasotinamas žvėris neišnyks, nes „tie patys daiktai čia ir kitur“ (p. 14). Dvipolė tremties erdvė neturi skirties tarp idealizuoto, harmoningo „ten“ ir nykstančio, distrofiško „čia“. Kalbantysis suvokia, jog buvimas esamoje vietoje toks pats skausmingas kaip ir veržimas „kitur“. Net ir nugalėjęs kliūtis pateks į nemiela, nesvetingą erdvę. Ištrūkus iš užkulisių ir toliau bus vaidinama, „kovojava“, pokytis neįvyks. Nei buvimas „čia“, nei sugrįžimas į „ten“ nieko iš esmės nepakeis. Nepuoselėjama vilčių sugrįžti, tad mėginama įsikurti tarpinėje vietoje, veikiausiai vaizduotėje, numalšinsiančioje ilgesį. Lyrinis subjektas pasirenka radikalią poziciją – įmanoma išlikti tik neapibrėžtume, nes tremtinys visur nesavas. Tokį lyrinį subjektą galime tapatinti su (post)moderniu žmogumi, kurio prierašumas ir tapatybė nuolat kvestionuojama. Skaitytojas, dialogo partneris, kviečiamas keliauti į Liūnės Sutemos „tarp“ erdvę, nes tai pagrindinis būdas išsivaduoti iš tremties.

„Čia-ten“ perskyra akivaizdžiai nutrinama eilėraštyje „Nebėra nieko svetimo“ (p. 32-34). Bevardis, lyrinio subjekto nekenčiamas miestas kaip parazitas-vijoklis kėsindamasis keičia pasaulį:

Nebėra nieko svetimo,
miestas, kurio neapkenčiau, didėja,
kabindamasis į skliautus,
ir plečiasi, užaugdamas balotus,
žmonių nepaliestus laukus,
tiltais peršokdamas upes –
ir mano kraujuje įsimetė tas pats,
bevardžio miesto atkaklus
troškimas, dar ir dar gyvent.

Nebėra nieko svetimo –,
ir niekad dar nebuvo manyje
tokia saugi, tokia gaji gimtoji žemė (p. 32).

¹⁴⁰ Žvirgždas, 2010, 17.

Vijoklis simbolizuoja chaotiškumą ir netikrumą, nestabilumą. Eilėraštyje jis raizgosi ir plečiasi savaime, neturi jokių atspirties taškų, deformuoja erdvę ir užvaldo lyrinį subjektą. Skaitytojo žvilgsnis įkurdinamas mieste tarsi nepaleidžiančioje erdvėje, kurios neįmanoma atsikratyti ir įsimeta kaip kokia liga ar bakterija. Įprastos ribos radikaliai peržengtos, todėl net tamsiausi dalykai tampa savi, randasi bendrumas, skausmo visuotinumai ir per tai – gyvenimo troškimas, vitališka jėga. Svetimas kraštas įgauna organišką nepriklausomybę, o vidujybėje gimtoji žemė paradoksaliai tampa gyvybinga. Tik „praradimas tampa atradimo sąlyga“¹⁴¹, dėl to ši niekieno žemė ir gali tapti sava. Miestas buvęs svetimas tampa lyrinio subjekto dalimi. Vis dėlto Žvirgždo teigimu, „subjekto santykis su aplinka komplikuoatas: kad ir kiek mėgintų įtikinėti save, kad „nebėra nieko svetimo“, jis pasilieka gyventi vaikystės pasaulio kontūrus mėgdžiojančioje utopijoje, tuo tarpu [...] karštligiškai besiplečianti urbanistinė civilizacija tėra nebylios, bevardės užkulisių (o ne pagrindinės scenos, kurioje projektuojamas poetinis pasaulis) dekoracijos“¹⁴². Sąlygiškai išnyksta skirtis tarp tremties ir trokštamos gimtosios žemės, jos abi ima derėti kaip utopinė ir tikrovės erdvės.

Utopiškąją, tarpinę erdvę įkūnija eilėrašties „Bevardė šalis“, konstruojamas kaip veržimosi į „ten“ erdvę bei negalėjimo jos pasiekti dėl laiko įtrūkio susidūrimas. Kuriamas groteskiško ir visa užvaldančio pasaulio modelis: „Visi vėjai pučia į Ten / vėjarodžių skardūs gaidžiai / gieda penktai pasaulio šaliai“ (p. 68). Poetinis pasaulis („čia“) suskaldytas ir kupinas įtampos, dėl to įvyksta persikėlimas į penktąją šalį. Erdvė suvokiama kaip vyksmo kryptis, kuriai paklūsta stichinės jėgos. Ji perima gyvybinę ir kūrybos galią, neleidžia išsiveržti – kiekvienas patekusysis negali palikti krašto. Tobula, keturių krypčių kosmoso darna išardoma rodmenu į distopinį kraštą. Tai kupina skausmo žemė, kurioje „žaidžia nebeaugantys vaikai. / Vaikai senukai žaidžia“ (p. 69). Apverčiama egzistencinė duotis, vaikų nekaltumas priešpriešinamas jų senatvei. Į šią žemę atsigręžę nuskriaustieji ir pažemintieji: tremtiniai, kaliniai getuose, dingę be žinios kareiviai – tai prisiminimų erdvė, iš nuotrupų surinktas pasaulis, mėginant pakartoti „buvusįjį“. Visi paliktieji ir pamirštieji turėtų sugrįžti, „kad vėl būtų dabar, / kad vėl būtų šiandien“ (p. 70). Laikas tampa esmine kūrinio nuoroda, lyriniam subjektui mėginant atkurti buvusios dabarties modelį. Šilbajorio teigimu, „laiko ir erdvės pajautos turi esminę rolę vystant naujas įvaizdžių struktūras, taigi naują poetinę kalbą“¹⁴³. Lyrinėje erdvėje jaučiamas laiko paradoksiškumas: „Tai buvo rytoj [...] Tai buvo rytoj ir vakar“ (p. 70). Dabartį pakeičia praeitis, kurios ateitis neįmanoma. Nebėra euklidinio laiko patirties, tik subjektyvus išgyvenimas, apimantis atmintyje pražuvusiųjų troškimą gyventi ir neatšaukiamą jų mirties įvykį. Laikas žymi egzistencinį pertrūkį. Dėl to nepavyksta susitikti, pasiekti bevardės šalies, nes „stotyse pakeisti tvarkaraščiai. / Jūs visuomet per anksti – / aš visuomet per vėlai“ (p. 71). Objektyvaus laiko pokytis daro įtaką subjektyviam sąmonės laikui.

¹⁴¹ Katkus, 2010, 50.

¹⁴² Žvirgždas, 2010, 17.

¹⁴³ Šilbajoris, 1992, 172.

Klajoklystė be galimybės sugrįžti ir įsikurti net ir nesvetingoje žemėje iškyla kaip vyraujanti būseną. Negalimas gyvas sutapimas su dabartimi, nes nebėra praėjusios patirties ir laiko. Eilėraščių funkcionuoja kaip konstitutyvai, bet pasmerkta atmintis, nes neįmanoma atkurti buvusios dabarties.

Atsiminimo-pakartojimo veiksmo negalima atlikti ir dėl lyrinio subjekto tapatybės. Apskritai, tapatybės paieška yra viena centrinių egzodo kartos temų, kuri reiškesi ir anapus kūrybos. To meto Amerikoje kilo diskusija, kaip kūrėjai turėtų būti vadinami: tremtiniais, emigrantais, išeiviais ir pan. Juozas Girnius griežtai atsisakė vadinti šią išeivių kartą tremtiniais, manydamas, kad tai pernelyg negarbinga ir neetiška tikrųjų – Sibiro tremtinių – atžvilgiu¹⁴⁴. Kavolis *Metmenyse* teikė pirmenybę „egziliui“¹⁴⁵. Liūnės Sutemos eilėraščiuose svetur atsidūrusiųjų tapatybė susiejama su šešėliu-antrininku, kai lyrinis subjektas nebėra tikras, ar jo egzistencija išvis prasminga: „Ir nežinau ar išvis esu“ (iš ciklo „Tikrovė“, p. 121). Kartais tapatinamasi su brolių Kainu: „Aš augau tavo šešėly, niekieno nematomas, / lyg krūmokšnis varganas, ir tamsa / tirštėjo [...] / Abeli, tu sugundei mane. [...] / Aš paženklintas tavo šviesoje, kiekvieno vengiamas, / lyg nuodingas vijoklis, ir vienuma / didėja, o tau per maža / visų meilės [...] / Abeli, kam tu gundai mane – („Kainas“, p. 22). Kalbantysis mėgina pakeisti savo tapatybę suvokdamas, kad turimas identitetas neleis patekti į trokštamą „ten“. Kaino kaltė reabilituojama, nes brolių klydystė kyla ne iš pavydo, kaip pasakojama Biblijoje, bet iš neišpildyto meilės troškimo. Dar kituose eilėraščiuose lyrinis subjektas tampa lunatikiškų kelionių bendrininku: „Kiekviena pilnatis naktis / išvingiuoja šviesų kelią atgal – / ir aš sugrįžtu“ („Lunatiko kelionių užrašai“, p. 35). Eilėraštyje sugrįžimas susijęs su prisiminimais. Pilnatis proustiškai paskatina atgyti pamirštą patirtį, atkurti ieškomą tapatybę. Tačiau norint išsaugoti, reikia išgryninti pavidalą, apivalyti nuo „kaukių“, kad išnyktų minėtoji perskyra tarp scenos ir užkulisių: „ana moteris, / nemokėjusi tausot daiktų, / nesuradusi niekur namų / ir dabar gyvenanti stotyje, / rami ir santūri pasiruošus į nepažįstamą šalį, / tai ne aš –, / ji tik panaši į mane“ (iš „Dienoraščio“ ciklo, p. 46). Lyrinis subjektas atranda savo tikrąją tapatybę ir ją budriai saugo, kad nepasiduotų pagundai sugrįžti į nežinomą „ten“: „aš noriu palikti čia, ir esu / atsargi ir budri kiekvienai vilionei / į Tenai – / mano žmonės ir mano daiktai pas mane / laimingi ir saugūs“ (Ten pat, p. 46–47). Veikiausiai „čia“ yra susietas su ta menama tarpine erdve, kurioje ir siekiama išsaugoti savuosius – prisiminimus, artimuosius, daiktus ir žodžius. Skirtingos tremtinio tapatybės žymi skaudžią patirtį, jog nežinoma, kas esi, ir mėginama atrasti savo tikrąjį veidą.

Tokia paieška itin ryški cikle „Tikrovė“ (p. 115–121), kuris Šilbajorio laikomas iš dalies poema¹⁴⁶. Jis reprezentuoja poetino žodžio ieškojimus bei bandymus įsikurti literatūrinėje tikrovėje. Tekste plėtojamas beveik nuoseklus, įrėmintas laike pasakojimas. Lyrinis subjektas mėgina apsibrėžti savo tapatybę – klajojama po miesto erdvę, kuri padalinta pagal paros ritmą:

¹⁴⁴ Katkus, 2010, 51–52.

¹⁴⁵ Ten pat.

¹⁴⁶ Šilbajoris, 1992, 176.

temstantį ir grėsmę atnešantį vakarą pakeičia klajonių kupina naktis, o po jos išaušta rami diena parke, mėginant pataisyti nakties klaidas. Čiočytė analizuodama šį eilėrašį akcentavo keliapakopės tikrovės plotmę. Pasak literatūrologės, ji yra unikali asmeniška tikrovė dienos metu bei privati, moteriška tikrovė, išreiškiama vaikščiojimu per miegus¹⁴⁷. Kiekvienu iš laiko momentų plėtojama vis kitokia žiūra. Vakarų kupinas grėsmės ir įtampos (Liūnės Sutemos kūrinuose jis beveik visada toks ir tik retkarčiais vaizduojamas kaip ramybės laikas). Tikrovė transformuojasi į tai, ko turima saugotis¹⁴⁸. Katkus analizuodamas tremties literatūros kontekstus bei mėgindamas apibrėžti iševio susidūrimą su didmiesčiu akcentavo, jog „svetimumo modernybei pojūtis dažnai tremtinį pastūmėja į pesimistines ar net apokaliptines vizijas“¹⁴⁹. Eilėraštyje ši vizija skleidžiasi pirmiausia lyrinio subjekto nepasitikėjimu anksčiau jį saugojusiais angelais: „Nesaugojo jis manęs – / aš jį sekiojau vaikystėj. [...] Neišsaugojo jis manęs, / tik aš jį savyje išsaugojau, / bailų ir atsargų / angelą sargą, savo vaikystės“ (iš ciklo „Išskalauti daiktai: angelas sargas“, p. 56). Blėstanti atmintis neleidžia išlaikyti vaikystės patirties. Angelas įgyja ne saugos, bet šauklio funkciją. Jis panašiai kaip Apokalipsėje Šv. Jonui simbolizuoja laikų pabaigą ir visuotinio teismo pradžia. Šalia angelo įkurdinamas biblinis Dovydas (dar netapęs karaliumi, t. y. nesudaręs sandoros su Dievu) bei Don Kichotas. Nežinia, ar tokie sargybiniai gali apsaugoti nuo artėjančios apokalipsės, dėl to ciklo pabaigoje lyrinis subjektas guodžia menamą dialogo partnerį: „Greitai bus visai tamsu – / Greitai bus tingiai ramu – (p. 115). Tokia ramybė ir tamsa ambivalentiškos. Veikiausiai bus apsaugota nuo artėjančio blogio. Kita vertus, gal gyvenimas apskritai nutrūks.

Apokaliptinę viziją keičia klajonė mieste. Judama ne konkrečioje erdvėje, bet sapniškoje tikrovėje. Joje lyrinis subjektas tarsi gyvūnas slampinėja po miestą: vaikšto namų stogais, gąsdina paukščius, medžioja, spendžia sąstus. Klajonė iš esmės yra nuolatinė lyrinio subjekto patirtis. Jis neturėdamas atramų vis keliauja po bevardę erdvę (tai gali būti ir šiuolaikinis miestas, ir biblinė dykuma) mėgindamas atrasti tuos tikruosius namus¹⁵⁰. Nepavykus persikeliama į

¹⁴⁷ Dalia Čiočytė, „Liūnė Sutema: The Protective Stance“, *Lituanus*, Vol. 54, No. 3, 2008, http://www.lituanus.org/2008/08_3_01%20Ciocyte.html#foots, [žiūrėta 2016-05-04].

¹⁴⁸ Ginties ir jos sąsajos su miesto erdvės nuodėmingumu galime matyti ir eilėraštyje „Ginuosi“ (p. 104). Jame erdvė išvaloma, sudeginama ir taip pakeičiama. Įvyksta ritualinis persikeitimas: ginamasi nuo artėjančios grėsmės, kuri iš esmės yra kaip lyrinio subjekto *alter ego* – „aš“ esti ir pasakotojas, ir įvaizdžių kūrėjas. Jis ir kovotojas, ir kovos priežastis. Ginamasi nuo to, kas slepiasi pačiame lyriniame subjekte, bet tik tai ir gali vėl atnaujintai įskurti ir sugrįžti į jį patį. Tavyje visados yra kažkokia dalis, kuri gali sugriauti, bet ji ir kuriančioji jėga: „Deginsiu miestą. Deginsiu savo miestą – / Po kiekvieno saulėleidžio jį apauga miškai / ir tankėja, tankėja – / pro belapių medžių kamienus, / laužiasi staugdami vilkai, / [...] Artėja / gynimosi valanda ir vilkai. / [...] Sėdžiu ant buvusio slenksčio pamatų ir klausau, / kaip kalasi iš po žemės / naujų namų pamatai / [...] Iliuos po savo buvusiais medžiais, / apgynusi savo miestą – / pasotinti visam šimtmečiui / į mane sugrįžo vilkai – (p. 104–105). Ugnies simbolika panaši į „Niekieno žemės“, nes tampa apvalančia, nuskaidrinančia jėga. Eilėraštyje pakylama iš pelenų, nurimstama, vilkai sugrįžta ir naujas miestas užauga. Miesto ir nuodėmės sąsaja nusako, kad apsivaloma nuo to pirminio nešvarumo, kaltumo ir sugrįžtama į save. Poetė pakeičia simbolinę reikšmę ir sunaikinus daiktinę tikrovę, perėjus per ugnį įvedama į naują, kitokią sistemą. Išorinės tikrovės jau atsisakyta, lieka tik vidinė simbolių struktūra.

¹⁴⁹ Katkus, 2010, 46.

¹⁵⁰ Tokią klajonę matome *Graffiti*, eilėraščiuose „Lunatiko kelionių užrašai“, „Beržai“, „Vigilija“, „Niekieno žemė“ ir kt.

minėtąją fikcinę erdvę. Lyrinio subjekto elgesys panašus į kituose eilėraščiuose pateikiamą pasaulio dėliojimo, konstravimo veiksmą, kuriuo tarsi mėginama įsteigti kitokią tikrovę, priešingą esamai – tamsiai, niūriai ir svetimai. Galiausiai miestas „nugali“. Nugrimztama į „šiltą ir saugią miglą, kurioje neša putojanti gatvė“ (p. 116). Lyrinis subjektas patenka į pasakos erdvę. Pieno putos simbolika nukreipia mūsų žvilgsnį į „Eglės žalčių karalienės“ kontekstą. Įvyksta reikšminė slinktis, nes pasakos raudonoji puta, simbolizuojanti mirtį, eilėraštyje transformuojama į baltąją. Lyrinis subjektas tarsi teigiama Žilvino žinia sugrįžta į miestą, idant paguostų, jog viskas bus gerai, tikrovė dar tęsiasi, esame gyvi: „Rytas kyla iš miesto, / šilta pieno puta – / balta pieno puta – / atsigerkim, dideliais gurkšniais – / dar kartą visi išsaugoti, / visi tebėra“ (p. 116).

Dieną lyrinis subjektas tampa savimi, išsineria iš gyvūno odos ir stengiasi pataisyti naktį sukurtą netvarką. Tačiau jis nebežino, kas esąs, neatpažįsta savo darbų: „Dieną praeinu pro save, / net galvos nepalenkdamas – / dieną nepažįstu savęs – / dieną sau esu svetima“ (p. 117). Nuo vienatvės pereinama prie bendruomeniško ryšio mezgimo: „Laukiu, ar neprakalbinsi vienas jų manęs“ (p. 117). Viliamasi, jog šitaip bus įmanoma atpažinti ir atrasti save, nes „tikrovinėj aplinkoj „aš“ save regi visai kitaip“¹⁵¹. Susidūrus vaizduotei su *tikrove* nebesuprantama, kuriuo iš tų personažų ir tapatybių esama. Galiausiai atslinkus dar vienai nakčiai sapniškąjį klaidžiojimą keičia visa saugančio mėnulio įvaizdis. Jis įgyja antropomorfinių bruožų ir, kaip dažnai Liūnės Sutemos kūryboje nutinka, tampa ir įvaizdžiu, ir pasakotoju, ir pačiu veikėju. Pasak Čiočytės, „mėnulis lietuvių kalboje yra vyriškos giminės, bet Liūnės Sutemos poetiniam pasaulyje, jo izotopija susijusi su moteriškąja figūra“¹⁵². Mėnulis saugo savo paties antrininką, mėgina pastarojo nusikratyti ir šitaip išsivaduoti iš nevilties: „[...] važiuok, / nusibodo man saugot tave! [...] Pasiimki mano žvaigždėtą skėtį / ir važiuok, / jau man gana, savižudžių ir nužudytų“ (p. 119). Į sapną ima veržtis neviltingas nutraukiantis suvokimas, kad „saugojimas yra dovana ir malonė, egzistuojanti dabartyje, nes nežinoma, kas nutiks ateityje“¹⁵³: „Vidudienį mudu abu / pavargę susėdam po platanu pilku / ir šešėliui užsnūdus, mąstau: kada aš esu? / dieną ar naktį? / ir nežinau ar išvis esu“ (p. 121). Agresyvus tapatybės kūrimas baigiasi egzistenciniu būties klausimu. Subjektas save įsteigiantis per savivokos aktą („nežinau ar esu“ tarsi apversta Descartes'o „mąstau, vadinasi esu“ ištara) suabejoja savo buvimu. Nesuvokiant savęs, neatrandamas ir tikrasis veidas. Liūnės Sutemos „Tikrovė“ kuriama dubliavimo principu – *tikrove* pavadinama tai, kas neatitinka jokių tikrovės apibrėžčių, joje nieko nėra tikro, viskas vyksta vaizduotės sapniškame pasaulyje. Pati poezija yra tikroji utopinė erdvė, leidžianti sukurti tapatybę.

¹⁵¹ Vasiliauskiene, 1990, 645.

¹⁵² Dalia Čiočytė, „Liūnė Sutema: The Protective Stance“, *Lituanus*, Vol. 54, No. 3, 2008, http://www.lituanus.org/2008/08_3_01%20Ciocyte.html#foots, [žiūrėta 2016-05-04].

¹⁵³ Ten pat.

Apibendrinami šias lyrinio subjekto klajones ir tapatybės paieškas sakytume, kad eilėraščiuose kreipiamasi į tokį patį neramų, pasiklydusį ar neradusį vietos skaitytoją, artimą bodleriškam *flaneur*. Tokį, kuris negali užmigti naktimis, o jei pavyksta, sapniška tikrovė yra dar grėsmingesnė už realybę. Tai skaitytojas, trokštantis išsaugoti prisiminimus, bet jam telieka lunatiko kelionės užrašai, greitai išnykstantis grafitis („Gyvenu graffityje – / dar neištrinki, neužlieki mano namų, / savo baltu potvyniu – / leisk dar pabūti, p. 196), nes atmintis geba išsaugoti ir atkurti tik tam tikrus fenomenus. Kiekvienas bandymas atsigręžti į buvusią žemę baigiasi nusivylimu: „Noriu grįžt į praėjusį šimtmetį / ir surinkti viską, ką palikau – / brolio nebaigtą braižyt žemėlapi, / su kuriuo norėjom keliauti / į buvusių mūsų miestu abu – / [...] ir kur nors pagaliau surast sau namus – / Tebūnie, ko niekad nebuvo – / Tebūnie, ko niekad nebus (p. 226). Poetinės erdvės kaip žaidimo motyvas byloja apie bandymą perkurti ir pataisyti pasaulį. Tai prisiminimo aktas, kuris, pasak Keršytės, reiškia galimybę vėl iš naujo „patirti, išgyventi, jusliškai suvokti pakartotinai sudabartinant“¹⁵⁴. Rekonstruojant prisiminimus, „sudabartinamas praeities įvykis išgyvenamas ne kaip ‚buvusios dabarties‘ pakartojimas“¹⁵⁵, bet kaip dekartiškasis pėdsakas, tam tikra „nuoroda į praėjusį dalyką“¹⁵⁶. Lyrinis subjektas nuolat žvalgosi į ankstesnį gyvenimą ir jo atšvaitus, bet patenka vis į kitokią erdvę, kuri tik panaši į atmintyje išsaugotą. Iš atminties išskylanti patirtis nebėra buvusieji išgyvenimai ar būtent tas užfiksuotas laiko momentas, bet kitas, tik į jį panašus. Dėl to atsigręžimas į praeitį toks skaudus, nes „prisiminimas veikia ne kaip ‚buvusios dabarties‘ pakartojimas, o kaip skirtumo efektas: praeityje nebuvusi, nepraėjusi patirtis išnyra su buvusios patirties kauke“¹⁵⁷. Nesutapus su atmintyje išsaugota namų patirtimi randasi klaidos galimybė, kurią poetinėje erdvėje vis mėginama atitaisyti. Veikiausiai šį nuolatinį žemėlapių perdėliojimą, erdvių keitimą galėtume laikyti bandymu atkurti dabartį. Liūnė Sutema tarsi priešinasi sąmonės veiklai, konfiguruojančiai atminties ir prisiminimo veiksmus susiduriant ne su reprezentacija, bet su transformuota esybe.

Eilėraščiuose pasikartojantis neužbaigtų žemėlapių ir keliaujančio brolio ar apskritai biografiniai motyvai signalizuoja skaitytojui kažkokią anapus teksto esančią tikrovės realiją. Pasak Katkaus, tremties rašytojui nutolus nuo gimtosios bendruomenės, išnykus sąsajai su įprastomis literatūrinėmis ir kultūrinėmis terpėmis, „paratopinių situacijų“ aprašymas tampa vieninteliu būdu išlaikyti ryšį su gimtosios šalies „literatūriniu lauku“¹⁵⁸. Tyrėjas, remdamasis Dominique Maingueneau, konstatuoja, jog „bio / grafijos (taip šį žodį rašo Maingueneau) ir teksto sąsaja tampa

¹⁵⁴ Nijolė Keršytė, „Neprisimenamos atminties pėdsakais (Ch. Nolano „Memento“)¹⁵⁴, *Nijolė Keršytė, Pasakojimo pramanai*, Knygos rankraštis, VU, 2009, 8.

¹⁵⁵ Keršytė, 2009, 9.

¹⁵⁶ Ten pat.

¹⁵⁷ Ten pat.

¹⁵⁸ Katkus, 2010, 48.

ypač glaudi¹⁵⁹. Ją sustiprina lyrinio subjekto kalbėjimas pirmuoju asmeniu, kuris trokšta sugrįžti, pakeisti, atnaujinti ir pagaliau nebebūti bežemiui: „Jei rasčiau žemaitišką kūrgrindą, / išeičiau slaptai nematoma, / palikdama vielom apraizgytą, / dangoraižiais apaugusią, / dūstančią aplinką – / ir eičiau iki priečiau dykumų dykumą / kur žmonės išlipę iš Nojaus arkos / pradeda naują gyvenimą“ (p. 223). Tačiau vienintelė vieta, kur tai galima padaryti yra vaizduotės pasaulis. Anksčiau analizuotas deformuotas tapatybės įvaizdis rodo, kad tokia tapatybe išduodami likusieji „ten“ savieji, bet palaiptams suprantama, kad jokių „ten“ ir jokių savųjų nėra: „Grįžta – grįžta neliepiami, / grįžta nelaukiami – / sugrįžę ieško ieško savęs, savo paliktų pėdų / ir nerasdami / nusivylę žiūri į žemę“ (p. 227). Išlieka tik vaikystės nuotrupos, negalintis išgelbėti angelas, praėjusio gyvenimo ženklai, kuriais mėginamas atkurti pasaulio vaizdas. Atmintis blėsta, turėta patirtis silpnėja ir tremties vieta universalizuojasi, nes nėra įmanomas nei fizinis, nei dvasinis sugrįžimas į „ten“. Dėl to nebėra svarbus pats įsikūrimo veiksmas, jį užgožia bandymas nepamiršti. Prisiminimų išsaugojimas lieka esminiu įsipareigojimu: „Neišsižadėjau ir neužmiršau, / tebeturiu tave tokią kokia buvai, [...] tebelaukau tave savyje / nepakeistą nepabaigtą –“ (p. 243).

Utopinio krašto kūrimas – tai bandymas įsitvirtinti fikcinėje tikrovėje. Anksčiau minėjome, kad Vasiliauskienė Liūnės Sutemos kūrybos principu laiko bandymą sukurti niekieno žemę, t. y. įsitvirtinti literatūrinėje erdvėje. Poetė ją kaupia iš gabaliukų ir nuolat eilėraščiuose kalba apie žemėlapių perdėliojimą, tikrovių perstumdymą, kurios galiausiai virsta fikciniu žemynu. Liūnė Sutema mėgina „vaizduotėje susikurti privačią erdvę, apibrėžti savasties ribas“¹⁶⁰. Nuolatinis niekieno žemės kūrimas tampa asmens integralumo aktu, tapatybės raiška. Sutemiškoje žemėje įkurdinami ne idealizuoti prarastieji namai, bet poetizuoti prisiminimai. Sava žeme jai virsta pats poetinis žodis, įrašas. Eldoradas nėra kažkur laukianti svajonių šalis, jis įsibūtinama kaip trumpalaikis užrašas ant sienos, patvoryje, atminty ar skaitytojuje. Liūnė Sutema neaktualizuoja tautos praeities, patirtų negandų. Iš jų sudėliojama mozaika, kurioje ryšku tai, kas asmeniškai svarbu. Kiekvienam kenčiančiajam leidžiama pamatyti dalį savo gyvenimo – individuali istorija tampa visos žmonijos išgyvenimų atspindžiu ir universalija. Kalbamasi ne su Lietuvoje likusiu skaitytoju, artimuoju, bet su tokiu pačiu klajokliu, išvietintu žmogumi. Liūnės Sutemos troškimas surasti *bent vieną skaitytoją*¹⁶¹, džiaugsmas gavus Nacionalinę kultūros ir meno premiją¹⁶² yra argumentas, jog ji kalbėjo ne „saviems-gimtajame krašte likusiems“, bet visiems, likusiems be savųjų namų. Panašią mintį apie egzilio patirtį A. Nykos-Niliūno ir J. Bobrowskio kūryboje yra išdėstęs Laurynas Katkus:

¹⁵⁹ Katkus, 2010, 48.

¹⁶⁰ Žvirgždas, 2010, 17.

¹⁶¹ Pasak Vasiliauskienės, Liūnė Sutema „daugiau ilgėjosi bent vieno skaitytojo, kuriam jos poezija ką nors reikštų, gal tam žmogui padėtų, gal būtų jam lengviau gyventi“ (Vasiliauskienė, 1997, 631).

¹⁶² „Šiandien Lietuvoje man buvo paskirta valstybinė (nacionalinė) premija. Toks geras jausmas, kad Liūnės Sutemos kūryba buvo įvertinta jos gimtajame krašte“ (Liūnės Sutemos dienoraščio knyga, „Šiandien Lietuvoje man buvo paskirta“, MLLM, sign.: f. Liūnės Sutemos fondas, b. 115910, l. 1).

„diaspora žymi tremties pabaigą“¹⁶³. Galėtume sakyti, kad sutemiškas dialogo su skaitytoju mezgimas leidžia įkurti „tekstinę“ diasporą.

4. Klaidžiojimas dievoieškos keliais

Aš nebijau prisiimti kaltės, bet tai likimas. Bet mano žodis, Viešpatie, jeigu gali man mano žodį, tegul jis man nors apie dūžtantį pasaulį kalbės. Tegul. / Jeigu iš manęs tik šukės paliks, tai tu surink tada šitas šukes, Viešpatie, surink.¹⁶⁴

Sudėtinga apibūdinti Liūnės Sutemos poezijoje pasirodantį dievoieškos motyvą, pirmiausia, dėl biblinės ir mitologinės atminties sampynos kaip savito jos poetinio pasaulėvaizdžio bruožo. Dėl ambivalentiškos reikšmių žaismės šios dvi atminties formos tampa sunkiai atskiriamos. Liūnės Sutemos įvaizdžių daugiareikšmiškumas, jų sinkretinis pobūdis skatina kalbėti ne tik apie religinius motyvus. Daugelis poetės kūrybą analizavusių kritikų biblinius ar Dievo įvaizdžius laikė tik kultūriniais ženklais, nuošalyje palikdami apreiškininę plotmę¹⁶⁵ ar apskritai pabrėždami Liūnės Sutemos antireligiškumą¹⁶⁶. Minėtieji dalykai galimi suprasti kaip Liūnės Sutemos sufikcinimo-atrankos ir ribų peržengimo veiksmas. Jungdama dvi skirtingas ir kartais netgi prieštaraujančias viena kitai biblinę ir mitologinę plotmes Liūnė Sutema atnaujina jų semantiką, praplečia ankstesnes jų galiojimo ribas. Turint galvoje teorinėje darbo dalyje aptartus sufikcinimo-atrankos veiksmus, analizuosime poetizuoto Dievo įvaizdžio konstravimą. Klausime, ar tekstas suteikia nuorodas jo skaitytojui pasijusti kviečiamam eiti dievoieškos keliu, o jei taip, kas yra implikuotas keliavedys. Poetizuodama savo dievoiešką Liūnė Sutema tam tikru būdu įsivaizduoja savitos patirties žmogų, kuriam jos išgyvenimų išskleidimas galėtų būti svarbus ir įdomus, todėl tai galimybė aiškiau nubrėžti implikuotojo skaitytojo profilį.

Eilėraštyje „Niekieno žemė“ išryškėja kelios mums svarbios temos – poezijos radimosi vyksmas, kūrybos vaisingumas ir jo sąsaja su dieviškumu. Pirmoji reiškiamą vijoklių, vynuogyno, sėklos, vyno izotopija, nusakančia suasmenintą santykį su poetiniu žodžiu: „Niekieno Tu, palaimink mano lūpas, / kai Tave jos palies [...] ir bus, lyg sudžiūvę, pasimetusios sėklos, / laukiančios kantriai Tavosios drėgmės / kad galėtų prigyt ir vėl gyvent“ (p. 13). Kreipiamasi tarsi į mylimąjį, siekiama jo prisilietimo ekstazės. Eilėraštyje rodomas poetinio žodžio kūrimo procesas, kuriuo priešinamasi nebūčiai ir nesačiai, sugrįžtama prie ankstesniame skyriuje iškelto poetinės

¹⁶³ Katkus, 2010, 33.

¹⁶⁴ Liūnės Sutemos dienoraštis, „Jei norite vadinkite mane“, MLLM, sign.: f. Liūnės Sutemos fondas, b. 115907, l. 45.

¹⁶⁵ Pavyzdžiui, Čiočytė kalbėdama apie Biblijos ir literatūros santykį išskiria tris santykio su literatūra variantus – tai imitacija, transformacija ir deformacija (Čiočytė, 1999, 11). Liūnės Sutemos kūryba priskiriama transformacinio santykio plotmei, kurioje Dievo (ne)patyrimo, egzistencinio dramtizmo / tragizmo aspektai susiejami su subjektyviomis autoriaus intencijomis, dėl to akcentuojama kultūrinė, mitinė biblinės tiesos interpretacija.

¹⁶⁶ Kavolis Liūnė Sutemą yra apibūdinęs kaip „niekadą neieškojusią Dievo“ (Kavolis, 1994, 115).

kūrybos prasmės klausimo. Į jį drauge su Liūnė Sutema galėtume atsakyti steineriškai: „Estetinė kūryba yra todėl, kad esama kūrinijos“¹⁶⁷. Nepaaiškinamas kūrinijos egzistavimas, faktiškumo ir juntamo substancialumo pagava yra žmogiškosios tapatybės esmė¹⁶⁸. Savąja kūrybine jėga atnaujinama, įbūtinama tai, ko iš esmės neįmanoma suvokti ir perteikti – sėklų, besiraizgančių vynuogienų simbolika byloja apie poezijos kūrimo aktą. Kita vertus, vynuogynas simbolizuoja kaltę (eil. „Kainas“, „Trys skelbimai“, „Mirtis neateina, ji čia“), atgailą, susijusią su nusikaltimu prieš žodį, kalbėjimu svetima kalba, išpirkimo atsisakymu (eil. „Nenoriu būti atpirkta“, „Vigilija“). Dažnai Liūnės Sutemos poezijoje vynuogynas (arba vijoklis) apibūdinamas nuodingo, visa naikinančio ir negalinčio išaugti simbolika – vien vertus, tai netekęs pilnatvės augalas, žmogiško silpnumo, trapumo nuoroda, kita vertus, nesunaikinamas įsišaknijimas. Asociacija su nuodėmingumu motyvuoja krikščioniškosios semantikos pasitelkimą. Joje vynuogynas yra žmogaus rankų darbo ir Dievo pagalbos vaisius. Tai santykio su Dievu išraiška. Tokia simbolika eilėraštyje transformuota: vaisingi vynuogynai išdžiūva ir sunyksta, telieka tik jų svaigus kvapas: „Bus sunkus ruduo vynuogynams, / kurie nebegali savęs atiduot, / jų persirpusios lipnios kekės / nusvirs iki pat šaknų, po didžiosios šalnos – / ir garuos neragautas, nepaliestas vynas / dienomis aitrus nuo šlaitų –“ (p. 12). Lyrinis subjektas trokšta jį atgaivinti ir išsaugoti, tad kreipiasi „Niekieno Tu“ prašydamas palaimos ir apsaugos. Tai užkalbėjimo ir maldos situacija: poezija lyg derlinga, bet vis nykstanti niekieno žemė, suteikia mistinį „palaiminimą“: „Dar niekieno Tu, / palaimink man lūpas, / kad jos neišduotų Tavęs –“ (p. 13). Poezija reikalinga kaip užuovėja nuo išdavystės, būsimos kaltės, jog prabilus žodžiais „neišgąsdintų visų“ (*Graffiti*, „Mokausi saugoti žodį“ (p. 23). Poezijos kaip nevaisingo ir nuodėmingo vynuogyno metafora visuomet yra šalia nusikaltimo išpažinimo, viešos atgailos ar atpirkimo atsisakymo. Vynuogyno simboliką galėtume susieti su dieviškąja triada: gyvybiškumu, poetinės kūrybos gimimu ir atgailos aktu. Jų tarpusavio sąsaja kelia antropodicėjinio tikėjimo galimybę¹⁶⁹. Esminis klausimas – ne kaip paaiškinti blogio egzistavimą, kai Dievas geras ir teisingas, bet kaip žmogui pagrįsti savo buvimą. Maceinos manymu, tai galima padaryti analizuojant žmogiškąjį santykį su pasauliu. Žmogus pateisina savo buvimą kūrybos veiksmu. Jis kurdamas „nuodėmės nepaliestą būties tiesą“, gėrį ir grožį ne tik pratęsia Dievo darbus, bet ir bando nugalėti blogį¹⁷⁰. Dėl to centrine žmogaus ir Dievo užduotimi tampa žmogiškosios tikrovės atnaujinimas, įgaunantis netgi eschatologinį pobūdį. Visa žmogiškoji veikla, galėdama kurti naujus pavidalus ar idėjas, prisideda prie nuodėmės pažeisto pasaulio pataisymo, o atgailos ir susitaikinimo

---

¹⁶⁷ Steiner, 1998, 189.

¹⁶⁸ Ten pat.

¹⁶⁹ Apie panašius motyvus Čiočytė rašo pasitelkdama antropodicėjinio tikėjimo sąvoką, suvokiamą kaip pastanga pagrįsti žmogaus prigimties pamatinio gerumo galimybę žmogaus vykdomo blogio akivaizdoje, pateisinti tikėjimą žmonija kaip istorijos subjektu istoriją persmelkiančių kentėjimų kontekste (Čiočytė, 2012, 194).

¹⁷⁰ Antanas Maceina, *Krikščionis pasaulyje: pasauliškio vaidmuo išganymo istorijoje*, Chicago: Krikščionis gyvenime, 1973, 494–495, <http://maceina.lt/pdf/krikscionispasaulyje.pdf>, [žiūrėta 2016-04-12].

veiksmis, kurie Maceinos laikomi esminiais kultūrinės veiklos būdais, atstatoma sugriauta tvarka¹⁷¹. Šie teologiniai pamąstymai mus grąžina prie klausimo, kodėl žmogui reikalinga fikcija? Kokia jos reikšmė kūrybinėje plotmėje ir kaip ji siejasi su dievoieškos klausimu?

Susidūrę su numanomu lyrinio subjekto kalbėjimu apie Dievą, pastarąjį turėtume sieti su kaltės, kančios ir atgailos veiksmis, perteikiamais poetinės kūrybos ir atgailos akto, nusikaltimo kalba vaizdiniais. Dėl to eilėraščiuose dažniau aptiksime Senojo Testamento Dievo – kaltintojo, svetimo, nepažinaus ir nesileidžiančio prisiartinti – figūrą. Jis nuolat pasirodo, bet niekada nepriartėja, apsireiškia kreipiniu į *tu*, bet kitaip neįvardijama¹⁷². Toks Dievas rodosi pasitelkiant išdaviko Judo ar brolių Kaino istorijas. Liūnė Sutema kuria nesutikimo su transcendencija situacijas. Viena jų matoma cikle „Nenoriu būti atpirkta“ (p. 77–85), kuriame sutelkiamas dėmesys į lyrinio subjekto išgyvenimus, perteikiančius išvadavimo ir atpirkimo atsisakymo būkles. Mums aktualiausia ciklo dalis, kurioje kalbama apie lyrinio subjekto nusižengimus bandant eksteriorizuoti savųjų veiksmų prasmę: „Nusikalstu kalba, / gimtąja ir svetima, / kai leliuju žemei ir apraudu ją, / žodžius rinkdama iš liaudies dainų, / kad ji atsilieptų ir suprastų mane –, / kai kalbu savo meilę žmogui, / žodžius rinkdama iš žodyno, / kad įrodyčiau ją [...] o palieku tamsoj ir vienatvėj tave, /beraštę, užguitą sielą, neprakalbinus nei žodžiu [...] Tada nusikalstu kalba / ir prarandu tave bekalbėdama“ (p. 80). Užlaikyti praėjusius dalykus gali ne tik atmintis (aktyvi samonė), bet ir pasyvi – kūryba, sudaryta iš kalbos, saugo praėjusių dalykų pėdsakus. Rašto kaip saugančio idėja apmąstyta dar Antikoje. Platonas *Faidre* kalba apie dvi atminties formas: sielos (samonės) ir rašto (teksto) atmintis¹⁷³. Raštas yra dvejopos prigimties: stimuliuojantis gyvąją atmintį, skatinantis prisiminti, bet kartu pragaištingas, vedantis į užmaršumą, tingumą (nesirūpinimą lavinimusi), pasitikėjimą tik regimybe, bet ne tiesa. Kai užrašyta, nebereikia pastangų prisiminti, t. y. kreiptis į savo vidujybę (sielą), bet viską įmanoma pamatyti „išoriškai“ – tekste. Kreipimasis į išorę, – pasak Keršytės, klasikiniame metafiziniame mąstyme yra laikomas menkesniu veiksmu, nes „raštas žymi susvetimėjimą su jį produkuojančio žmogaus savastimi, vidujybe: šioji nebegali jo kontroliuoti, o jis be jos esąs bejėgis. Tai anonimiška, nebyli, negyva, mirusi atmintis“¹⁷⁴. Liūnės Sutemos tekste gimtąja ir svetima kalba mėginama perteikti išorinę atmintį. Apraudant žemę pasikliaunama raštu: naudojamosi liaudies dainomis, žodynais, kad būtų paliudytas kalbos išskirtinumas, patvirtintas jos egzistavimas. Tačiau tokiu veiksmu tolstama nuo sielos. Susitelkus į bandymus užfiksuoti rašto atmintį, galiausiai nugrimztama į užmarštį. Dėl to kūrybos aktas prilyginamas nusikaltimui, bet užrašant patirtį stengiamasi atpirkti nuodėmes, prisiimti visų kaltes.

¹⁷¹ Maceina, 1973, 497–498.

¹⁷² Bevardiškumas primena judėjų draudimą minėti Dievo vardą, t. y. išaiškinti jo prasmę ir šitaip suteikti konkrečią Dievo buvimo vietą. Pasak Steinerio, „kartą ištartas, šis vardas patenka į beribį kontingentišką lingvistinį žaidimą – retorinį, metaforinį ar dekonstruktyvistinį“ (Steiner, 1998, 57).

¹⁷³ Cituota pagal: Keršytė, 2009, 15.

¹⁷⁴ Ten pat.

Juo pateikiamas bandymas pateisinti būtį, susirasti vietą ir leisti „augti poetiniam žodžiui“. Tam atsisakoma ir susitaikinimo, atsivėrimo ir perkeitimo galimybės. Lyrinis subjektas lieka užsisklendęs, atmetęs išorinę pagalbą ir pasmerkęs save kančiais. Tik jis, bet ne dieviškoji figūra gali suteikti atgailą ir atpirkimą: „Išsaugojau save / visiems nusikaltimams, / kuriems atpirkimo nėra – / išsaugojau save, žinodama, / kad kiekvienas jų paliks manyje / peilio pjūviu į medį, / į liepto atramą / ir veide – / Ir nebus paslapties – / kiekvienas palies / ir matys mane – / Išsaugojau save visų nusikaltimui“ (p. 81). Tai kenčiančio ir vienišo žmogaus būseną, kuri įgalina anksčiau minėtąją bežemių generacijai itin svarbų kančios universalizavimą. Vieno žmogaus negandomis ir skausmu išreiškiamas solidarumas su visais kenčiančiais.

Kita vertus, šalia rūstaus, nepažinto ir atmesto Dievo aptinkame ir nuolankų bevardį šventąjį bei nepagaunamąjį Viešpatį. Dieviškojo asmens figūra turinti apibrėžtesnį pavidalą nei minėtasis dialogo partneris *tu* Liūnės Sutemos kūryboje pasirodo eilėraštyje „Bevardis šventasis“ (p. 16–20). Eilėraščiui stinga sutemiškos poetinės vaizduotės, jis pernelyg tiesmukas, vis dėlto jame rodomas bevardžio šventojo įvaizdis atsikartoja ir „Leliojimuose“, tad svarbu pamatyti įvaizdžio ištakas, kad galėtume stebėti jo transformacijas.

Eilėraščių sudaro trys kompozicinės dalys. Pirmojoje skaitytojo žvilgsnis įkurdinamas nykstančiame mieste: „Miestas ežero pakrantėje badavo“ (p. 16). Nėra pasakomos nelaimės priežastys. Šis nutylėjimas leidžia ir skatina skaitytoją kurti savąją nykimo aplinkybių interpretaciją. Susitelkiama į lyrinio subjekto atrasto ir atpažinto Šventojo paveiklo kūrimą: „[...] jį radau besėjant kukurūzo grūdą / paežerio smėly, tarp šiukščių žolių – / ir tada, kai sraigių kiautus čiulpiantiems vaikams, / jis iš paskutinės duonos riekės / jiems nulipdė paukštį, pravertu snapu / jį atpažinau –“ (p. 16). Kavolis tokį Šventojo elgesį vadina ištikimybės gaivinimu, įmanomu tik nemeluojant kalbėti nekaltiesiems¹⁷⁵. Kaip lyrinio subjekto atpažinimo aktą suvoktą implikuotasis skaitytojas, kokias gaires (spragas reikštis) jam duoda tekstas? Kokie elementai jį paskatintų „bevardį šventąjį“ sieti su dieviškąja figūra?

Eilėrašties transformatyviai stilizuoja hagiografinio pasakojimo formą. Tradiciškai juose aprašomas išskirtinis Bažnyčios paskelbto šventuoju gyvenimas. Dažniausiai tokio tipo pasakojimuose pateikiami su šventuoju siejami stebuklai, mirties aplinkybės, stengiamasi pabrėžti panašumą į Kristų. Hagiografiniai tekstai būdavo suprantami kaip viena iš ugdymosi priemonių tikinčiajam, norinčiam kuo labiau sutapti su Išganytoju. Sekdamas šventojo gyvenimo pavyzdžiu, jis gali priartėti prie paties Provaizdžio. Liūnės Sutemos lyrinis subjektas aprašo „savo Šventojo“ gyvenimą, kupiną atjautos vargstančiam ir kenčiančiam („niekad nepasotino minios – / jis džiaugėsi kartu, su mažaisiais, / kad sapnuos undinė nardo tarp žuvų / ir suokia, nuo godžių akių, / paslėptas duoninis paukštis – / jis tikėjo, / kad užželdins kukurūzai ežero pakrantę, / kad išaugs nauja gentis iš

¹⁷⁵ Vytautas Kavolis, „Dievas egzilyje“, *Vytautas Kavolis, Žmogus istorijoje*, Vilnius: Vaga, 1994, 110.

pirklio ir žvejų –“ (p. 17) iki pat didvyriškos kovos ir kankinio mirties. Nors ir nėra konkrečiai minima Kristaus figūra ar su juo susijusios aplinkybės, bet kuriamas panašumo į jį įspūdis. Šventasis kaip ir Kristus maitina alkstančius, džiaugiasi su mažutėliais, kenčia su mirštančiais, prisiimdamas jų skausmą ir kaltes. Liūnės Sutemos Šventasis implikuoja ir paprasto, pranciškoniškos paradigmos Dievo suvokimą. Jos Šventasis panašus į tą, kurio niekaip negalėjo pripažinti žydai – neaiškios kilmės, darantį stebuklus, bendraujantį su nusidėjėliais, nepatogų dėl savo žodžių Kristų. Palyginkime – Kavolis apie Mackaus Dievą išsitarė, jog pastarajam išganymo pavidalas, jei toks apskritai galėjęs būti, egzistuoję tik nesusijęs su bažnytine tradicija, bet visų atmestas „eretikų Dievas“¹⁷⁶. Panašus „eretikas“ veikia ir šiame eilėraštyje. Liūnės Sutemos Šventojo žemiškame gyvenime yra mistinis anapusbės žymuo. Rodomos paprastas žmogus, mėginantis nugalėti nepriteklių, bet kartu jo pasaulis mitinis, kupinas atgyjančių undinių ir čiulbančių duoninių paukščių. Nykstančio miesto vaizdinys derinamas su naujo, kupino vilties ir tikėjimo pasaulio gimimu. Ta mistifikuota atsinaujinimo patirtis kreipia skaitytojo žvilgsnį į dievišką bevardį Šventąjį. Šis visuomet išlieka tik kontempliacijos objektas, kad „abejonės valandą atskirčiau jį / nuo herojų, spinduliuojančių plakatuose ir dainose, / kad abejingumo valandą girdėčiau, / dusliai krentantį eglišakių vainiką / ir Bevardžio Šventojo litaniją –“ (p. 18). Jo buvimas ir ilgesys leidžia apsisaugoti nuo, sakytume, netikrų pranašų. Dar skausmingiau transcendentinio ilgesio personifikacija išryškėja, kai ji susiejama su savojo krašto tragizmu¹⁷⁷. Nykstantį miestą pakeičia kovos vaizdas, o naujos genties atsiradimą – apokalipsė: „Šiurpiai skamba svetimos pjūties pjautuvai / visame krašte, / Šiurpiai skamba – mano Šventąjį plaka / jo paties išaugintų kanapių virve –“ (p. 19). Dominuoja raudona spalva, metaforos intensyvina žūstančio pasaulio vaizdą: kraujuojantys lubinai ir mirštantis Šventasis (šiek tiek primenantis Rūpintojėlį) šventoriuje, virpantis paukštis ir drebantys namai bei kelias – visa kupina kančios:

Trūkčioja kregždės apdegę sparnai vešliam dilgėlyne,
krūpčioja popiečio ilguos šešėlius
vieškelis ir namai –
Šventoriuje žydi raudonai lubinai ir Bevardžio Šventojo kūnas (p. 18).

Pasak Iserio, reprezentuojamas pasaulis skirtas ne tik jį parodyti, o skaitytojo „reakcija į jį gali būti nukreipta apčiuopti tai, ką norima „išreikšti“¹⁷⁸. Šventojo figūra Liūnės Sutemos tekste peržengia biblinį turinį ir pranoksta pirminį apibrėžtumą. Kristaus figūrą krikščioniškame kontekste siejame su įsikūnijusiu Dievu, kančia ir atpirkimu, t. y. išvadavimo iš nuodėmės ir amžinojo gyvenimo suteikimu. Eilėraštyje Šventasis panašus į Kristų, bet tai nėra dieviškasis asmuo. Jis veikia reprezentuoja savojo krašto tragizmą, susietą su transcendencijos ilgesiu. Atpirkimo ir apokalipsės

¹⁷⁶ Kavolis, 1994, 245.

¹⁷⁷ Vasiliauskienė, 1997, 634.

¹⁷⁸ Iser, 2002, 28.

istorija sumodeliuota transformuojant įprastą pasakojimą. Šventojo aprašymas, jo veiksmai, poelgiai ir lyrinio subjekto išgyvenimai yra ne pačios figūros reprezentacija, bet kalba apie troškimą ją pažinti. Šventasis atrodo paprastas, kasdieniškas, itin žemiškas ir homogeniškas Liūnės Sutemos tekstams būdingai Dievo aptarčiai – egzilio kančios patirtys leidžia pažinti tik tokį Dievą, kuris panašus į žmogų savo trapumu, jautrumu ir atsidavimu. Tarsi netekęs dieviškosios dimensijos, jis dalyvauja žmogiškajame išganyme ir prisiartina prie ieškančio lyrinio subjekto. Galbūt tik toks Dievas gali būti savas žmogui, bylojantis skaitytojui. Šventojo išgyventos kančios tapatinimas su lyrinio subjekto kančia kuria priartėjimo efektą. Juk kenčia ne tik šventasis, bet kartu ir visas pasaulis. Eilėraštyje pasitelkta įtaigi leksika ir transparentiškas teksto-konteksto santykis implikuoja kančios stiprumą išgyvenantį skaitytoją.

Panašiai prabylama „Lelijimuose“, kurių centre yra Žvėries (demoniškos jėgos) vaizdinys, praradimo ir išdavystės motyvas:

Prieblandos nebėra –
mano pirmajam name
gyvena žmogus įstrižom akim
užguito žvėries veide,
užplakęs mano pirmąjį pranašą
kanapine virve – Ir man jo vieno gana.
Aš apskelbiau jį Šventuoju Bevardžiu
ir laukiu. Įrodymo vis dar nėra (p. 31).

Eilėraštyje matoma perkeista būtis. Nebelieka tarpinio laiko, kai dar nevysiškai sutemę ar prašvitę. Mistinio blogio ir gėrio kovos simbolio, dieviškųjų ir demoniškųjų jėgos meto, kai susiduria ne tik dvi laikinės struktūros, bet ir mitologinės erdvės: kažkas tarp šiapus ir anapus, tarsi tarp sapno ir tikrovės. Ciklo pradžioje sakoma: „Prieblandos nebėra. Tiktai diena ir naktis“ (p. 30). Įvyksta skausmingas suvokimas, jog pokytis neatšaukiamas: savoje erdvėje įsikūrė grėsmingas, žvėries veidu pažymėtas kitas. Jis – blogio metafora, apokalipsės vaizdinys. Pirmas įspūdis – nugalėjo tamsos, mirties jėgos. Esame sugražinami į jau aptartą bevardžio Šventojo kankinystės situaciją. Įvyksta trūkis lyriniame pasakojime, pakeičiama skaitytojo žiūra. Raginama suvokti, kad mirties jėga nenutolina lyrinio subjekto nuo Šventojo. Kavolis yra minėjęs, kad egzilio patirties pervertiesiems „Dievą svetimuoju galutinai padaro metafizinis pasityčiojimas mirtis“¹⁷⁹. Tačiau „Lelijimuose“ įvyksta priešingas dalykas: ji netenka galios, yra sunaikinama viltimi. Lyrinis subjektas deklaratyviai teigia patikėjęs Šventojo egzistavimu ir jo kankinystės prasme: „Ir man jo vieno gana. / Aš apskelbiau jį Šventuoju Bevardžiu / ir laukiu“. Eilėraštyje iškyla paradoksali situacija – kančia įvyko, jos prasmė neaiški ir galima tiesiog nusivilti bei manyti, kad nemirtingumo įrodymo trūkumas yra dieviškumo sumenkinimas. Kita vertus, lyrinio subjekto tvirtas pasirinkimas

---

¹⁷⁹ Kavolis, 1994, 242.

suponuoja, kad pasitikima tuo nuplaktu ir pažemintu Šventuoju. Nežinant, ar laukiamasis pasirodys, ir ilgintis jo yra pasirenkama pasitikėti. Numanomas dialogas leidžia rekonstruoti implikuotąjį skaitytoją, mąstantį, ar soteriologinė išeitis tikėtina.

Kaltės ir atgailos motyvus rinkiniuose *Tebūnie* bei *Po „Tebūnie“* keičia minėtoji antropocidėjinio tikėjimo tema, perteikianti (ne)susitikimo su transcendencija motyvą. Liūnė Sutema dažniausiai poetizuoja netobulo Dievo paveikslą. Ar šitaip jis nutolinamas, ar priartinamas prie skaitytojo? Eilėraštyje „Viešpatie, noriu Tau padėti“ išreiškiamas lyrinio subjekto troškimas tapti Dievo bendrininku: „Viešpatie, / noriu Tau padėti, / noriu pasislėpti sugriautame mieste, / nesvarbu kokiam ir kur, / sugriautų miestų dabar visur – / noriu surinkti griuvėsiuose / visas maldas ir litanijas, / kurių Tu negirdėjai / arba girdėti nenorėjai, / arba tikėjai, kad kas nors / jas atras ir užkas / apleistas maldas ir litanijas, / ir neišduos, neišsižadės / Tavęs –“ (p. 225). Tai nėra įprasta krikščioniška bendrystė, kokią galėtume aptikti Viduramžių mene, kur žmogus prisideda prie pasaulio sukūrimo daiktų esmių atkartojimu. Liūnės Sutemos eilėraštyje lyrinis subjektas nėra nuolankus pamėgdžiotojas ar pameistrys. Jis yra meistras, tęsiantis neužbaigtą Dievo darbą. Lyrinio subjekto pasaulio perkūrimo intencija suvoktina kaip G. Steinerio įvardytas kontrkūrybiškumas¹⁸⁰. Eilėraščio žmogus, kupinas meilės įniršio, trokšta užimti Pirmojo kūrėjo vietą mėgindamas priešintis, kad „atėjęs *po to*, kad visada būsiąs tik antras po originalo ir formos įpavidalinimo kuriamosios paslapties“¹⁸¹. Tai konkuruojančio meistro tapatybė, „besirungianti-bendradarbiaujanti esatis“¹⁸² išreiškiamą ir pavydu, ir pamaldumu. Lyrinis subjektas tarsi „kitas Dievas“ imituoja ir atkartoja Pirmojo kūrėjo veiksmus, imasi sunykusios erdvės atnaujinimo. Lyrinio „aš“ troškimas prisidėti prie dieviškų darbų rodo ir transcendencijos trūkumą, bet šiuo veiksmu kvestionuojamas Dievo kaip tobulo kūrėjo įvaizdis. Harmoningą pasaulį keičia sugriuvusios erdvės vaizdinys. Lyrinis subjektas nori surinkti liekanas, skeveldras, pamestas daleles, kad galėtų įsiskverbti į pačią žmogaus šerdį – asmenišką santykį su Dievu. Norima įsikurti ten, kur Dievo veikimu vis dar tikima ir nežinoma, kad šis jau seniai apleidęs pasaulį. Stengiamasi išvaduoti nuo apėmusio fizinio ir dvasinio suirimo. Peržengdamas metafizinio pasaulio ribas lyrinis subjektas siekia atstatyti sugriautą „miestą“ ir šitaip paslėpti Dievo klaidas, apsaugoti ir išteisinti pastarojo nebuvimą. Galbūt ši perkūrimo, pataisymo situacija nusako ne tik Dievo „išganymo“, bet ir lyrinio subjekto apsisaugojimo aktą. Bandyamas atkurti pasaulio tvarką nusako paslėptą eilėraščio žmogaus troškimą. Galbūt tapęs „antruoju kūrėju“, jis nebus pasmerktas, atmetas dėl savo neveiklumo, o jo sukurtas „pilnatviškas kontrpasaulis“, pasak Steinerio, atras atliepą (mūsų) sielose ir suteiks atminties prieglobstį¹⁸³. Tai drąsus kuriančiojo-lyrinio subjekto priešinimosi mirčiai poelgis. Kurdamas savo

---

¹⁸⁰ Steiner, 1998, 191.

¹⁸¹ Ten pat, 192.

¹⁸² Ten pat, 199.

¹⁸³ Steiner, 1998, 192.

esmės savitumą, jis priešinasi nevalingai ir nepasirinktai tapsmo pasaulyje vergystei ir vedančiam į mirtį absurdiškumui. Gebėdamas kurti, lyrinis subjektas apeliuoja į „konkuruojančio meistro esatį“¹⁸⁴. Tokia varžymosi ir Dievo teisinimo situacija – eilėraštyje „Mirtis neateina, ji čia“: „Netiesa, tai nebuvo Jo valia – / Netyčia pasukom gaublį, – / praskriejo ledynai, mėnuliai, / marios, miestai – / ir mes čia“ (p. 146). Dieviškasis tobulumas transformuojamas, veikiančiųjų galia byloja apie jų viršenybę prieš Dievą. Drauge ginamas Dievo „silpnumas“ ir jo nesatis, mėginama perprasti blogio egzistavimo kilmę ir prasmę. Teksto implikuotasis skaitytojas pasirodo kaip apeliavimas į drąsą neišsigąsti tokių iš pažiūros eretiškų minčių, mąstyti apie aukštesnę žmogiškosios kūrybos dalyvavimo tvėrime laipsnį nei numatytas kanoninės krikščionybės. Šis dalyvavimas reiškiasi kaip sutemiška dėlionė atkuriant sugriautą pasaulį, iš jo likučių steigiant poetinį tekstą. Civilizacijos, kultūros nykimas ir trapumas tesudaro foną tikrovės, kurią mėgina aprėpti kuriančioji sąmonė ir kurios centre – stojiškas individas. Susiaurėjusi iki egzaltuotos kančios poetinė būtis gali išsiplėsti, išsisėti, nes kentėjimai yra universali kiekvieno žmogaus patirtis.

Dievo netobulumo ir nepažinimo („negatyviosios teologijos“) situaciją eilėraštyje „Nespėju, Kristau, sekti Tave –“ (p. 245) išreiškia lyrinis subjektas maldingai prašydamas, netgi priekaištaudamas Viešpačiui, kai leidžiasi į visą būtį persmelkiančią vilties paiešką: „Nespėju, Kristau, sekti Tave – [...] tik nebėk / leisk pasivyti Tave“. Susiduriame ne su tolimu, kažkur esančiu Dievu, bet dabartyje, toje pačioje erdvėje skubančiu asmeniu. Šiame kreipinyje slypi ne fizinis negalėjimas prisiartinti, bet dvasinio sekimo iššūkis: „ne taip skubėjai, / kaip rašo Šventajame Rašte, kai per dykumą Tave sekė minia – / dabar tu bėgi gatve“. Nusakoma pakitusi egzistencinė ir sociokultūrinė situacija – per dykumą sunku klampoti, o mieste pradingstama už kampo – tai grafitiškas peizažas. Juo pateikiama šiuolaikinio negatyviojo teizmo interpretacija: Kristus pasitraukęs iš žmogiškos būties, palikęs tik „neaiškius pasaulietinius pėdsakus arba tuštumą, dar tebeaidinčią išvykimo virpesiais“¹⁸⁵. Jais nusakomas lyrinio subjekto veiksmas. Pastarasis yra krikščioniškojo mokymo šerdis: „Sek paskui mane“, – dažnai kartoja mokiniams Jėzus, ragindamas sekti jo pėdomis, t. y. būti panašiu į tą, paskui kurį einama. Lyrinio subjekto kreipimesi telpa ir mokinystės troškimas, ir nesugebėjimo pasivyti, t. y. ilgesio lūkestis. Ar tai biblinis Jėzus? Kodėl ši istorija suvoktina kaip lyrinio subjekto santykio su transcendencija apraiška? O gal tai tiesiog bet koks universalus geradarystės, gailėstingumo aktas? Darome prielaidą, jog eilėraštyje perteikiama transformuota Kristaus kančios istorija, nes matome dviejų skirtingų laikų ir erdvių susiliejamą, tampantį vienu eilėraščio įvykiu ir mūsų stebėjimo objektu. Biblinė dykuma, simbolizuojanti kančią, kovą ir galimybę (ne)susitikti su Dievu (Mozės ir Kristaus interferencija), virsta šiuolaikine dykuma – gatve. Dieviškasis veikimas profanuojamas, nes lemtingą susitikimą su Kristumi,

---

¹⁸⁴ Ten pat, 194.

¹⁸⁵ Ten pat, 215.

einančiu į Golgotą, pakeičia bėgimas, o pavargusiam Jėzui veidą šluosto ne Veronika, o eilėraščio aš. Sąlyčio su transcendencija tašku tampa dieviškasis sužmoginimas – tarnystės aktas pakylėja lyrinį subjektą dieviškumo link, o nutolęs nuo liaudiškos krikščionybės vaizdinių ir klasikinės pakylėtos stilistikos Kristus priartėja prie žmogaus. Savo nuolankiu atsidavimo aktu lyrinis subjektas trokšta užpildyti Dievo tuštumą. Tai Dievo meditacija. Šimtmečiais buvęs tolimas ir dar labiau pasitraukęs nuo žmogaus vykstant XX amžiaus katastrofoms, jis priartėja vėl, it bibliniais laikais, tapdamas panašiu į mus. Tokia interpretacija leidžia eilėrašį suvokti kaip žinią apie dievoieškos sėkmę ir tikrojo dieviškumo išpažinimą.

Komplikuočiau apibūdinti dieviškąją figūrą ir teksto sąsają su religingumu tada, kai nėra aiškus dialogo adresatas, juolab, Liūnės Sutemos įvaizdžiai – abivalentiški: „Nesek manęs, nes nežinau kur einu, / nežinau kur sustojau, / kryžkelė be vardų – / Vardan Dievo Tėvo / Ir Sūnaus / Ir Šventosios Dvasios / Tebūnie – “ (*Graffiti*, p. 194). Pirmojoje šio teksto dalyje erdvė neturi nei aiškių žymenų, nei apibrėžimų. Ji panaši į bevardę dykumą be ribų. Lyrinis subjektas šnekasi su skaitytojui nenusakomu subjektu. Aiškėja, kad pastarasis turėtų lydėti lyrinį subjektą šioje pasimetusioje, neaiškioje kelionėje. Antrojoje dalyje netikėtai suskamba maldingas žegnojimosi aktas, užbaigiamas ne *Amen*, bet sutemiškuoju atitikmeniu – „Tebūnie“. Maldos žodžiai tiesiogiai nusako santykį su Dievu. Nors kryžiaus ženklas yra daugiaprasmis. Krikščioniškoje tradicijoje jis žymi krikštą, išreiškia tikėjimą, triasmienio Dievo išpažinimą. Tai palaiminimo, „apsigaubimo“ Kristumi simbolis, pripažįstant jo atperkamąją galią bei nusakant savąją (krikščioniškąją) tapatybę. Iš patristikos žinome, kad krikščionys jį „naudojo kaip mistinį apsaugos, dvasinės kovos, palaiminimo ženklą“¹⁸⁶. Vis dėlto mus domina ne tik ženklas bei jo krikščioniškoji reikšmė, bet ir sąsaja su nežinomu lyrinio subjekto dialogo partneriu. Gal tai Liūnės Sutemos kūryboje dažnas šešėlis, „kūniškojo subjekto metonimija“¹⁸⁷, žyminti tapatybės krizę, panašią į anksčiau analizuotame kūrinyje: „Dieną mano šešėlis ieško manęs“ (iš ciklo „Tikrovė“, p. 121). Panašiai ir šiame *Graffiti* tekste būseną šizofreniška: visi komunikaciniai ryšiai nutraukti, bet kažkas seka ir ieško lyrinio subjekto net ir toje bevaisėje žemėje. Kita vertus, šis veiksmas ir liepiamąją nuosaka išsakytas kreipinys implikuoja aiškią kryptį. Jau minėjome, kad dieviškoji instancija yra nepaliaujanti jėga, skatinanti rašyti-gyventi. Lyrinis subjektas neturintis jokių atramų, be tikslo klaidžiojantis neapibrėžtoje erdvėje, tačiau neapleistas neįvardyto palydovo, atsiduria prie „kryžkelės be vardų“. Ji yra tarsi riboženklis, kai bevietiškumą pakeičia įprasminimo galimybė. Ribinėje situacijoje sekimo bei maldos veiksmas tampa transcendencijos įsikūnijimo (ir potencialaus įvardijimo, kuris paliekamas implikuotam skaitytojui) galimybė. Dieviškoji figūra tampa ir dialogo partneriu, ir jį įkvepiančiu asmeniu. (Liūnės Sutemos rankraštyje lyrinį subjektą

¹⁸⁶ Anželika Krikštaponienė, *Ką reiškia „žegnojimas“?*, <http://www.ramioslankos.lt/ka-reiskia-zegnojimasis-klausimai-atsakymai/>, [žiūrėta 2016-04-24].

¹⁸⁷ Žvirgždas, 2010, 16.

sekantysis *tu* įvardijamas kaip „Vienintelis, Visagalis, Didysis“¹⁸⁸, tačiau publikacijoje žioji spraga, atverta skaitytojui, implikuojamas jo galėjimas suprasti – išsiversti – be tiesmuko Viešpaties paminėjimo). Eilėraščio lyrinis subjektas, būdamas neapibrėžtoje, bevardėje erdvėje, priima *Kito* valią.

Suvokdami kryžkelės žegnojimą kaip (išklaustytos) maldos situaciją, panašią galime atpažinti ir dar viename eilėraštyje: „Vakarėja – / laikau saujoj užspaudus savo dieną / ir neturiu kam jos atiduoti – / ir nenoriu išsидуoti, kad belaukdama / užmiršau kokia buvo mano diena – / kai sutemus atsiveria sauja, / tiesiu ranką į Tave, / ir delne buvus diena, / lyg alkana paukštė, / yra Tau, mano malda“ (p. 214). Rodoma dvelkianti ramybe vienatvės aplinka. Skaitytojas galėtų įsivaizduoti saulėlydį ir lyrinį subjektą suglaudusį rankas tarsi laikytų paukštį. Tarsi romantinis suklypusio maldai žmogaus vaizdinys. Besibaigiant dienai lyrinis subjektas trokšta atiduoti, paaukoti savo įspūdžius, atverti rankas. Išsakyti žodžius – tai paleisti juos į dangų it trapią ir alkana paukštę, t. y. nuolankumo ir ilgesio simbolį. Net nebėra svarbu, kad pamirštami įspūdžiai, svarbiausias yra maldingumo gestas. Šiame eilėraštyje jau aiškesnis dialogo partneris *tu*. Metaforiškai apibūdinti gestai skaitytojui leidžia suvokti kreipimosi objektą ir tikslą – tai santykis su transcendencija ir jo raiška.

Dieviškasis troškulys numalšinamas nematomojo *tu* veikime: „Lyg ne savo ranka rašai – / raidės bėga, pasiklysta / vėl sugrįžta / išsirenka sau žodžius – / lyg ne savo akim skaitai – / žodžiai pakyla tartum migla / ir už jų matai, / kas buvo, kas yra ir bus – / lyg ne tau buvo liepta būti vienai / ir savimi“ (p. 244). Eilėraštyje vaizduojamas kūrybos procesas, kurio negali kontroliuoti rašantysis ar skaitantysis. Lyrinį subjektą valdo tekstas, jo kalba ir poveikis. Kita vertus, jais išreiškiamas mistinis žmogiškojo gyvenimo regėjimas, apimantis praeitį, dabartį ir ateitį. Tekstas tarsi pranašystė, leidžianti pamatyti gyvenimo įvykius. Dieviškoji figūra nėra eksplikuota, ji nėra regima, kontempliuojamas tik jos atvaizdas, nesvarbu, ar tai būtų Bevardis Šventasis, ar nuolat rašantis ir ištrinantis grafitiškasis *tu*. Transcendencijos nėra ir neįmanoma pažinti, bet ji vis pasirodo savo veikimu.

Dievoieška, būdama centrine teologijos tema, nusako santykį su religija. Religiniam išgyvenimui atviruose tekstuose itin svarbu stebėti skaitytojo ir teksto atsaką, nes tokių tekstų esmė ir yra komunikacija, noras paliesti žmogaus vertybes ar įsitikinimus. Dievo figūra Liūnės Sutemos poetiniame tekste konstruojama keleriopai. Pirmuosiuose rinkiniuose jis tėra implikuotas dialogo partneris *tu*, nusakomas lyrinio subjekto nuodėmės ir atgailos veiksmis, poetinio vyksmo ir žodžio kūrimo modeliais. Vėlesniuose rinkiniuose ši figūra rodoma turinti konkretų vardą, panašėja į Kristų. Tai išreiškiama antropocėjiniu tikėjimu – mėginimu pataisyti ir pratęsti netobulo Dievo darbus.

---

¹⁸⁸ Liūnės Sutemos rankraštinis sąsiuvinis, „Netiesa, tai nebuvo jo valia“, MLLM, sign.: f. Liūnės Sutemos fondas, b. 115900, l. 72.

Tik išvaduotas iš klasikinės pompastikos Kristus gali įžengti į žmogiškąją erdvę, priartėti prie lyrinio subjekto ir skaitytojo. Tada dieviškoji instancija tampa menamo dialogo partneriu.

IŠVADOS

Siekiant atverti magistro darbo objektą – Liūnės Sutemos egzistencinį horizontą, pasitelkta teksto komunikaciją moderniai analizuojanti skaitytojo atsako kritika. Remiantis ja, svarstyta esminių žmogaus gyvenimo klausimų raiška literatūroje. Atsigręžę į poetės akcentuotą susitelkimą tik į literatūros tekstą, kuriame reikėtų ieškoti visos jos patirties ir išgyvenimų, laisvai interpretavome Wolfgango Iserio pasiūlytus metodologinius žingsnius. Moderni kurianti sąmonė sudėta į tekstą, todėl rašymo ir skaitymo prasmės motyvaciją konkrečiose Liūnės Sutemos kūrybos analizėse aptarėme pirmiausia, o tik vėliau konkretnome skaitytojo vaidmenį ir jo veikimo tekste būdą.

Liūnės Sutemos teksto atkarpose grafitis yra viena svarbiausių izotopijų, kuri funkcionuoja kaip referencija į urbanistinės (tradicinio grafičio užrašus ir „gatvės meną“) kultūros formas bei perteikia kūrybos radimosi idėją, rašymo refleksiją, žodžio tausojimo klausimą bei įsivietinimo būtinybę. Tradiciniai grafičiai poetės interpretuojami kaip visa valdantis rašymas, kuris įmanomas tik veikiant *Kitam*, lyrinio subjekto ranka vedžiojančiam trumpalaikius užrašus. Pastarųjų neįmanoma išlaikyti, jie nuolat keičiami kitais, dažniausiai perteikia tik nekonkretizuotas patirties nuotrupas ir užsimena apie būtinybę rašyti, nes tokiu būdu pratęsiama ir išsaugoma gyvybė. „Gatvės meno“ topika plėtojama kaip išsirašymas, konkretesni „sienų“ paveikslai, kai į kūrybinio akto apmąstymus įpinamas asmeniškasis poetės kontekstas, biografinės detalės, kultūriniai motyvai, biblinio ir mitologinio pasaulėvaizdžio ženklai. Transformuodama ir įsimbolindama miesto kultūros reiškinių, ji susitelkia į nenutrūkstančio rašymo refleksiją. Užrašais įkuriama poetinė tikrovė, maža to, jie tampa dieviškosios veiklos apmąstymo erdve bei galimybe panaikinti bežemiškumą. Grafitiškas rašymo modusas išryškina, kaip lyrinio subjekto ir *Kito* rašymo dėka įvyksta egzistencinis įsitvirtinimas neįvairioje, svetimoje, globalistinėje aplinkoje. Grafičio izotopija byloja apie negalėjimo (nuosekliai) rašyti situaciją, autoredagavimą, kuris konfrontuoja su būtinybe išsaugoti kalbą, patirtį, prisiminimus. Poetinės formos pasirinkimo problema atidengia teksto atvirumo ir uždaro klausimus bei atrankos ir kombinavimo veiksmus. Poetine kalba suspenduojama patirtis, bet šioji išsiskleidžia skaitytojo akiratyje. Eilėraščiuose, netgi dienoraščiuose tik užsimenama apie itin sudėtingą ir skausmingą, kupiną netekčių ir nusivylimų gyvenimą. Pasirinkusi ambivalentiškus įvaizdžius, daugiabalsį kalbėjimą, Liūnė Sutema įtraukia skaitytoją į neapibrėžtumo sferą, skatinančią skaitytoją įspėti šias slepiamas patirtis ir tokio neatskleidimo priežastis. Jos pasirinkti instrumentai, kuriais siekiama atsako – laužyta grafinė struktūra, skyrybos ženklai (eilutės, strofos užbaigiamos brūkšniais) – rodo tekstinius pertrūkius, skatinančius skaitytojo įsitraukimą.

Ankstesni kritikai teigė, kad knygai *Graffiti* būdingas naratyvinis pradai, punktyriško siužeto struktūrinė logika. Mūsų tyrimas atskleidė kitą šio teksto aspektą – mediatyvinį pradą. Jis remiasi kartote, leidžiančia prailginti teksto fragmento trukmę. Besikartojantys mokymosi rašyti ir grafičio (ne)kūrimo motyvai prailgina vyksmo laiką ir prieštarauja teksto fragmentuose figūruojančiam trumpalaikiškumui. Skaitytojas tokiu būdu raginamas sugrįžti prie jau perskaitytų kūrinų, juos nuolat turėti akiratyje, reflektuoti, kad detalės semantika taptų sodresnė visumos dėka. Kartotė paranki plėtoti rašymo temą, ji skatina aktyvų skaitytojo dalyvavimą, jungiant skirtingus teksto motyvus. Mediatyvumą sustiprina ir teksto ritmika, nes sintaksinį periodą dažniausiai sudaro vienas išplėtotas sakinytis. Ištęstose eilutėse išplečiamas atkarpos laikas, o trūkinėjantis kalbėjimas leidžia išlaikyti ir auginti įtampą.

Pasitelkę biografinį kontekstą, konstatuojame, kad rašymą Liūnė Sutema suvokė kaip egzistencinę būtinybę, įgalinančią gyvenimo pratęsimą, žmogaus baigtinumo peržengimą. Pasirinkusi lyrikos žanrą, ji apibrėžė savo laikyseną tikrovės ir skaitytojo atžvilgiu bei stengėsi pateikti alternatyvą susvetimėjusiai tikrovei. Šis žanras įsiprasmina kaip poetės su skaitytoju sudaroma sutartis, įgalinanti pasitikėti sukurtuoju *tarsi* pasauliu, drauge suvokiant jo fikciškumą, apie kurį byloja „nužaistos“, transformuotos, bet atpažįstamos kaip gyvenimiškos patirtys.

Greta *grafitiškojo* poetinio kalbėjimo moduso išryškėjo kiti – dienoraštiškas, testamentiškas. Grafitizmą laikome svarbiausiu struktūriniu eilėraščių modeliu bei įvaizdžių atrankos principu. Nuotrupų pavidalu mezgamas dialogas bei provokuojama aktyvi sąveika tarp skaitytojo ir teksto. Ji kuriama pasitelkus paradoksalų tylinį kalbėjimą, neretai linijinį pasakojimą ar temos plėtotę žyminčius pertrūkius, nebaigtus sakinius. Priešingai nei kitas bežemių generacijos atstovas A. Mackus, „neornamentuota kalba“ perteikęs komunikacinės tuštumos atsivėrimą, Liūnė Sutema paprastesniais žodžiais, taupia ir tikslia poetika priartina nutolusį dialogo partnerį *tu* (sakytume ir skaitytoją). Kalba tampa įsivietinimo galimybe, būdu megzti tarpasmeninį ryšį.

Dienoraštiškoji komunikacija – iš pirmo žvilgsnio įprastesnė lyrikos raiška: pirmuoju asmeniu kreipiantis į menamąjį dialogo partnerį kuriamas asmeniško ir intymaus kalbėjimo įspūdis. Jis skaitytoją ragina susitelkti į tekstą, patikėti perteikiamų patirčių tikrumu, jas atliepti. Iš *aš* pozicijos Liūnė Sutema prabyla kaip į savuosius, kuriama hermetiška komunikacinė situacija. Dedikacijos artimiesiems, tampančios „tuščia“ teksto vieta, rodo poezijos uždarumą. Eilėraščio prasmė lengviau atpažįstama tiems adresatams, į kuriuos kreipiamasi. Dėl to darome prielaidą, kad implikuotojo skaitytojo figūra artima realiam asmeniui – poetės vyrui Mariui Katiliškiui. Tokį įspūdį sustiprina eilėraščiuose įžvelgus Katiliškio aprašytos žemės ir žmogaus refleksiją. Kita vertus, tokiu būdu kuriamas idealaus skaitytojo paveikslas, nes norėdamas pilnai suvokti eilėraščio prasmę, jis turėtų numanyti apie Liūnės Sutemos šeimos kontekstą, kasdienybės detales ir privataus gyvenimo iššūkius.

Poetinio teksto atvirumas ragina įsitraukti į kuriamą tekstinį dialogą, kita vertus, normatyvinis dienoraščio implikuotasis skaitytojas – pats rašantysis. Tačiau analizuotuose eilėraščiuose užmezgamas dialogas su visais patyrusiais negandas, kančią ir tremtį, todėl pasakojimo laikas sudabartinamas, tad skausmo, vienatvės, tylos patirtį turintis skaitytojas tampa atsiskleidžiančių egzistencinių situacijų bendrininku. Eilėraščio vyksmas, kuriame ryškėja lyrinio subjekto tapatybės kontūrai – iš atminties dėliojama mozaika. Toks komponavimo ir atrankos principas skatino skaitytojo pastabumą, nukreipdamas jį į „tuščias“ (eliptiškas) teksto vietas, pavyzdžiui, kūrinio pavadinimą, sukeliančią atviro ir emocionalaus pasakojimo ar išgyvenimų lūkestį. Grafinėmis priemonėmis sukurti skaitymo pertrūkiai ragina ieškoti trūkstamų sąsajų arba jas išrasti.

Vėlesnėje kūryboje pereinama prie testamentiško pasakojimo. *Tarsi* atviras kalbėjimas eilėraščiuose transformuojamas į paskutinės valios reiškimą. Mezgamas dialogas su anapusybe, įgalinantis peržengti žmogiškosios patirties ribas. Poezija įgyja transgresijos galią tikrovės atžvilgiu, nes apmąstant nykstantį laiką ir gyvenimo trapumą bandoma sulaikyti praeinamybę ir ją pratęsti, skaitytojas pakviečiamas poetiškai peržengti savo baigtinumą. Asmeniškai ir intymiai patirtis įtekstinant išviešinama, tačiau jaučiant didelę atsakomybę už kitus nėra prabylama visiškai atvirai. Nuolat kartojamas „tebūnie“ yra vidinio ritmo, artimo nuolankiam ritualiniam murmėjimui, rožinio ar mantros kartojimui, įsiūbavimas. Komunikacinė negalėjimo bendrauti su (mirusiais, nutolusiais) artimaisiais kliūtis įveikiama rašymu. Numanomam autoriui tai, kas atgyja atminties dėka, lieka vieninteliais dalykais, kurių santūrus poetizavimas yra pagrindinis būdas nutildyti sąžinės balsą ir atgauti ramybę.

Bevietiškumo tema yra Liūnės Sutemos kūrybos dominantė, tapusi visos kartos apibrėžtimi. Savosios vietos apmąstymai, poetinės erdvės moduliacija leidžia tiksliausiai apčiuopti implikuotojo skaitytojo pavidalą. Kalbama iš „tarp“ pozicijos, nes neįmanoma sugrįžti į buvusį laiką, namus, o dabartyje, „čia“, esantis pasaulis yra svetimas ir nepažinus. Įsikuriama tarpinėje erdvėje – fikciniame pasaulyje, žyminčiame visuotinės išėivystės patirtį. Vis naujai perdėliojant vaikystės nuotrupas, perstumdant žemėlapių ribas, perkeičiant ankstesnes tremties patirtis universalizuojama. Šalia įprastos „čia-ten“ perskyros fiksavome prisiminimų išsaugojimo modusą ir kreiptį į skaitytoją. Kalbamasi ne su Lietuvoje likusiuoju ar vien Lietuvos atsiminimais tegyvenančiuoju, bet su tokiu pačiu klajokliu, neturinčiu atspirties taškų, radikaliai išvietintu žmogumi, įkuriama „tekstinė diaspora“. Ją sudaro poetinio dialogo partneriai, kurių būtinumą Liūnės Sutemos tekstuose mėginome preziumuoti.

Teksto – skaitytojo dialogo svarbą atskleidė ir dievoieškos motyvo analizė. Dieviškoji figūra eilėraščiuose pasirodo kaip vidinė intencija, inspiracinis modusas, segmentuotai pateikta egzistencijos kūrėja ir jos įprasminėja. Ji yra dialogiška jėga, skatinanti rašyti, kuri eksplicitiškai

pasirodo Bevardžio šventojo, Vienintelio, Didžiojo, Kristaus pavidalais, iškyla lyriniam subjektui mėginant užmegzti bet kokį (tiek teigiamą, tiek neigiamą) santykį. Implicitiškai Aukščiausiasis veikia kaip sumezganti kūrinio reikšmių tinklą, įgalinanti kūrybą instancija. Pastaroji dažniausiai – implikuotas dialogo partneris, nusakomas lyrinio subjekto kaltės, atgailos veiksmis, poetinio vyksmo ir žodžio kūrimo įgalinimu. Tik panašėjantis į žmogų, nekanoniškas Kristus gali priartėti, įžengti į lyrinio subjekto ir skaitytojo tikrovę.

Poetinio teksto ir skaitytojo sąveikos analizė atskleidžia Liūnės Sutemos tekstuose glūdinčią antropologinę literatūros kūrimo ir mūsų prigimties bendrybę, o siekis svarstyti klausimus apie teksto skaitymą tolygus visos žmogiškos patirties refleksijai. Tolesni tyrimai galėtų plėtoti poetinio laiko struktūros analizę, aktualizuojančią buvusios dabarties atkūrimo perspektyvą. Jie leistų praplėsti magistro darbe akcentuotą bežemių generacijai svarbų atminties išsaugojimo kaip savosios vietos įtvirtinimo principą. Būtų įmanu gilinti biblinio ir poetinio teksto skaitytojų dialogo, jų santykio sampratą, apie kurią tik šiek tiek užsiminėme. Pastaroji kryptis ragintų susitelkti į tiesos (tikrovės) ir fikcijos analizę, įtraukiant teologiško mąstymo plotmę.

BIBLIOGRAFIJA

Šaltiniai

1. Biblija, arba Šventasis Raštas, Vaclovas Aliulis ir kt. (sud.), vertė Antanas Rubšys ir Česlovas Kavaliauskas, 5–asis leid., Vilnius: Lietuvos Biblijos draugija, 2009.
2. Liūnės Sutemos dienoraščio knyga, „Šiandien Lietuvoje man buvo paskirta“, Maironio lietuvių literatūros muziejus (toliau – MLLM), sign.: f. Liūnės Sutemos fondas, b. 115910, l. 1.
3. Liūnės Sutemos dienoraštis, „Jei norite vadinkite mane“, MLLM, sign.: f. Liūnės Sutemos fondas, b. 115907, l. 45.
4. Liūnės Sutemos rankraštinis sąsiuvinis, „Netiesa, tai nebuvo jo valia“, MLLM, sign.: f. Liūnės Sutemos fondas, b. 115900, l. 69, 72.
5. Liūnės Sutemos rankraštinis sąsiuvinis, „Piketo žmogus arba Narzūzo užrašai rašyti senatvėje“, MLLM, sign.: f. Liūnės Sutemos fondas, b. 115902, l. 8.
6. Sutema Liūnė, *Graffiti*, Chicago: Algimanto Mackaus leidinių fondas, 1993.
7. Sutema Liūnė, *Nebėra nieko svetimo*, Chicago: Jūrų skautijos korporacija „Gintaras“, 1962.
8. Sutema Liūnė, *Sugrįžau: poezijos rinktinė*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2009.

Kritinė literatūra:

Apie Liūnę Sutemą

1. „Vis dar ieškau savęs. Poetė Liūnė Sutema atsako į Birutės Jonuškaitės klausimus“, <http://www.tekstai.lt/zurnalas-metai/573-vis-dar-iekau-savs-poet-lin-sutema-atsako--biruts-jonukaits-klausimus?catid=127%3A2006-nr-4-balandis>, [žiūrėta 2016-01-16].
2. Adomavičienė Laimutė, „Gelijanti poezija (Liūnė Sutema. Sugrįžau, 2009)“, *Metai*, Nr. 10, 2009, <http://www.tekstai.lt/zurnalas-metai/5581-laimute-adomaviciene-gelijanti-poezija-liune-sutema-sugrizau?catid=544%3A2009-m-nr-10-spalis>, [žiūrėta 2016-01-18].
3. Adomavičienė Laimutė, „Liūnės Sutemos sugrįžimas“, „*Draugo*“ šeštadieninis priedas „*Kultūra*“, 2009, <http://www.tekstai.lt/tekstai-apie-tekstus/5448-laimut-adomavicien-lins-sutemos-sugrimas?catid=106%3As>, [žiūrėta 2015-11-08].
4. Antanaitis Algirdas Titus, „Poezijos rašymas man kaip terapija“, *Akiračiai*, Nr. 8 (232), 1991, 7–8.
5. Bilaišytė Živilė, „Liūnė Sutemos daiktai ir žodžiai“, *Metmenys*, Nr. 26, 1973, 53–65.

6. Čiočytė Dalia, „Liūnė Sutema: The Protective Stance“, *Lituanus*, Vol. 54, No. 3, 2008, http://www.lituanus.org/2008/08_3_01%20Ciocyte.html#foots, [žiūrėta 2016-05-04].
7. Jonynas Vytautas A., „Kasdienybės heroika“, *Metmenys*, Nr. 12, 1966, 154–157.
8. Kukulas Valdemaras, „Viena iš daugelio, bet vienintelė (Liūnė Sutema, Tebūnie, 2006)“, *Nemunas*, 2007, <http://www.tekstai.lt/tekstai-apie-tekstus/447-1/1875-valdemaras-kukulas-viena-is-daugelio-bet-vienintele-liune-sutema-tebunie>, [žiūrėta 2016-03-21].
9. Mackus Algimantas, „Nebėra nieko svetimo“, *Algimantas Mackus, Ir mirtis nebus nugalėta*, Vilnius: Vaga, 1994, 285–290.
10. Paplauskienė Virginija, „Liūnė Sutema. Tegul kalba mano poezija“, <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2013-01-17-mire-poete-liune-sutema/93859>, [žiūrėta 2016-03-14].
11. Paplauskienė Virginija, „Moters kalbos pasaulis Liūnės Sutemos rinkinyje „Graffiti“, *Respectus Philologicus*, Nr. 19 (24), 2011, 99–110.
12. Satkauskytė Dalia, „Komunikacinės strategijos moterų poezijoje (Nijolė Miliauskaitė, Judita Vaičiūnaitė, Birutė Pūkelevičiūtė, Liūnė Sutema)“, *Literatūra*, Nr. 43 (1), 2001, 50–59.
13. Šilbajoris Rimvydas, „Liūnės Sutemos žemėje“, *Liūnė Sutema. Poezijos rinktinė*, Vilnius: Vaga, 1992, 163–184.
14. Vasiliauskienė Dana, „Liūnė Sutema“, *Lietuvių egzodo literatūra 1945–1990*, Kazys Bradūnas, Rimvydas Šilbajoris (red.), Vilnius: Vaga, 1997, 631–647.
15. Vasiliauskienė Dana, „Posūkis iš kelio ar dar tvirtesnis, poetinės visatos apibrėžimas. Liūnės Sutemos „Šimtametės žiemos užrašai“, *Aidai*, 1981, http://www.aidai.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=7475:mi&catid=409:4-liepa-rugpjtis&Itemid=464, [žiūrėta 2016-01-21].
16. Žvirgždas Manfredas, „Liūnės Sutemos sugrįžimas“, *Knygų aidai*, Nr. 1, 2010, 14–21.

Apie bežemius

17. „Rašytojas egzilėje“, Zinos Katiliškienės interviu, *Metmenys*, Nr. 9, 1965, 119–131.
18. Kavolis Vytautas, *Žmogus istorijoje*, Vilnius: Vaga, 1994.

Teorinė literatūra:

19. Buber Martin, *Dialogo principas, I d. Aš ir Tu*, vertė Tomas Sodeika, Vilnius: Katalikų pasaulis, 1998.

20. Buika Mindaugas, „Kūrėjo tapimas kūrinium. Popiežius Benediktas XVI apie Kalėdų prasmę“, *XXI amžius*, Nr. 98 (1691), 2008, http://www.xxiamzius.lt/numeriai/2008/12/27/krsiand_01.html, [žiūrėta 2016-01-21].
21. Carruthers Jo, Knight Mark, Tate Andre (sud.), *Literature and the Bible: A Reader*, United Kingdom: Routledge, 2013.
22. Čiočytė Dalia, „Teodicėjiniai motyvai lietuvių literatūroje: universalumas ir specifika“, *Literatūra*, Nr. 54 (1), 2012, 173–208.
23. Čiočytė Dalia, *Biblija lietuvių literatūroje: imitacija, transformacija, deformacija*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1999.
24. Daujotytė Viktorija, *Literatūros filosofija*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2001.
25. De Bruyn Ben, *Wolfgang Iser: a companion*, Berlin, Boston: De Gruyter, 2012.
26. Dessons Gérard, *Poetikos įvadas*, vertė Nijolė Keršytė, Jūratė Žalgaitė-Kaya, Vilnius: Baltos lankos, 2005.
27. Eagleton Terry, *Įvadas į literatūros teoriją*, vertė Marijus Šidlauskas, Vilnius: Baltos lankos, 2000.
28. Gadamer Hans-Georg, „Tekstas ir interpretacija“, *Istorija, menas, kalba*, sudarė ir vertė Arūnas Sverdiolas, Vilnius: Baltos lankos, 1999, 170–198.
29. Gadamer Hans-Georg, *Grožio aktualumas. Menas kaip žaidimas, simbolis ir šventė*, vertė Giedrė Grinytė, Vilnius: Baltos lankos, 1997.
30. Iser Wolfgang, „Do I write for an Audience?“, *PMLA*, Vol. 115, No. 3, 2000, 310–314.
31. Iser Wolfgang, „Teksto ir skaitytojo tarpusavio sąveika“, vertė Kristina Žemaitytė, *Knygotyra*, Nr. 43, 2004, 161–168.
32. Iser Wolfgang, „Teksto suvokimas“, vertė Liucija Citavičiūtė, Laurynas Katkus, *XX amžiaus literatūros teorijos: chrestomatija aukštųjų mokyklų studentams*, I d., Aušra Jurgutienė (sud.), Vilnius: LLTI, 2011, 21–58.
33. Iser Wolfgang, *Fiktyvumas ir įsivaizdavimas*, vertė Laimantas Jonušys, Vilnius: Aidai, 2002.
34. Iser Wolfgang, *The Act of Reading: A Theory of Aesthetic Response*, Baltimore, London: Johns Hopkins University Press, 1978.
35. Jauss Hans Robert, „Literatūros istorija kaip literatūros mokslo provokacija“, vertė Liucija Citavičiūtė, *Literatūros istorija ir jos kūrėjai: senoji Lietuvos literatūra*, 17 knyga, Sigitas Narbutas (sud.), Vilnius: LLTI, 2004, 191–242.

36. Jurgutienė Aušra, „Iseris: literatūros skaitymas – tarp estetinės apgaulės ir egzistencinės savivokos“, *Lietuvos kultūros tyrimai: Medija, politika, vaizduotė*, T. 1, Rita Repšienė (sud.), Vilnius: LKTI, 2011, 112–122.
37. Jurgutienė Aušra, „Istorinė literatūros hermeneutinių mokyklų paradigma“, *XX amžiaus literatūros teorijos*, Aušra Jurgutienė (sud.), Vilnius: VPU, 2006, 51–63.
38. Jurgutienė Aušra, *Literatūros suvokimo menas. Hermeneutikos tradicija*, Vilnius: LLTI, 2013.
39. Katkus Laurynas, *Tarp Arkadijos ir Inferno: tremtis Johanneso Bobrowskio ir Alfonso Nykos-Niliūno lyrikoje*, Vilnius: LLTI, 2010.
40. Keršytė Nijolė, „Neprisimenamos atminties pėdsakais (Ch. Nolano ‚Memento‘)“, *Nijolė Keršytė, Pasakojimo pramanai*, Knygos rankraštis, VU, 2009.
41. Krikštaponienė Anželika, „Ką reiškia ‚žegnojimas‘?“, <http://www.ramioslankos.lt/ka-reiskia-zegnojimas-klausimai-atsakymai/>, [žiūrėta 2016-04-24].
42. Kučinskienė Aistė, „Dienoraštis“, *Avantekstas: Lietuviškų literatūros mokslo terminų žodynas*, Vilniaus universitetas, <http://www.avantekstas.flf.vu.lt/lt/dienora%C5%A1tis>, [žiūrėta 2016-04-06].
43. Laurušaitė Laura, „Lietuvių ir latvių egzodo romanas: skaitytojo lūkesčių vaidmuo“, *Lituanistica*, Nr. 3 (71), T. 3, 2007, 81–91.
44. Maceina Antanas, *Krikščionis pasaulyje: pasauliškio vaidmuo išganymo istorijoje*, Chicago: Krikščionis gyvenime, 1973, <http://maceina.lt/pdf/krikscionispasaulyje.pdf>, [žiūrėta 2016-04-12].
45. Melnikova Irina, „Implikuotasis skaitytojas“, *Avantekstas: Lietuviškų literatūros mokslo terminų žodynas*, Vilniaus universitetas, <http://www.avantekstas.flf.vu.lt>, [žiūrėta 2015-10-27].
46. Meržvinskytė Birutė, *Literatūros teorijos. Medžiaga bakalauro studijoms*, Vilnius: LKMA, 2013.
47. Miłosz Czesław, *Poezijos liudijimas: šešios paskaitos apie mūsų amžiaus*, vertė Brigita Speičytė ir Mindaugas Kvietkauskas, Vilnius: LLTI, 2010.
48. Nolte Philip, „One text, many stories: The (ir)relevance of reader-response criticism for apocryphal literature in the Septuagint“, *HTS Teologiese Studies / Theological Studies*, Vol. 68, No. 1, 2012, 1–10.
49. Ricoeur Paul, *Interpretacijos teorija*, vertė Rasa Kalinauskaitė, Gintautė Lidžiuvienė, Vilnius: Baltos lankos, 2000.
50. Shi Yanling, „Review of Wolfgang Iser and His Reception Theory“, *Theory and Practice in Language Studies*, Vol. 3, No. 6, China: Shanghai, 2013, 982–986.

51. Speičytė Brigita, „Recepcijos teorija ir literatūros antropologija“, Paskaita, VU, 2016.
52. Steiner George, *Tikrosios esatys*, vertė Laimantas Jonušys, Vilnius: Aidai, 1998.
53. Urbonaitė-Barkauskienė Veronika, „Vilniaus *graffiti* žemėlapis kaip socialinės miesto kaitos indikatorius: Naujininkų rajono atvejis“, *Santalka: Filosofija, Komunikacija*, Nr. 1 (22), 2014, 53–68.

SUMMARY

Existential Horizon in the Texts of Liūnė Sutema: the Perspective of Reader-Response Criticism

The object of this Masters' thesis – the existential horizon, as it is contemplated from the perspective of reader-response criticism in the texts of Liūnė Sutema (Zinaida Nagytė-Katiliškienė). The existential horizon is analysed in two aspects. First, we ask about a person's need of fiction, keeping in mind the specificity of literary discourse accented by W. Iser and its anthropological motivation. We therefore actualize the act of writing poetic texts in the texts of Liūnė Sutema. The second aspect is the position of an implied reader in the text. We understand it as Liūnė Sutema's need for a dialogue, an attempt to be heard by choosing an intimate, albeit a public manner of speaking. We attempt to reconstruct Liūnė Sutema's definition of a reader when discussing conditions for literary communication. To expand this definition, we incorporate a search for one's-own-place which is very important to the *bezemiai* ("landless") generation. Finally, we turn to the question of god seeking that is hidden in the texts but is not always explicit. We attempt to understand why the intention of god seeking is definitively connecting and grounding the meaning of writing, the problematic of "erased" language, and the (dis)placement situation. The analysis of the interaction of a poetic text and the reader reveals the commonality of literary creation and our nature. And the attempt to evaluate questions about reading the texts is parallel to the reflexion of all human experience.